

DE EERSTE RABBIJNEN EN SYNAGOGEN VAN AMSTERDAM, NAAR ARCHIVALISCHE BRONNEN

DOOR

JAC. ZWARTS

AMSTERDAM — MENNO HERTZBERGER — 1929.

STADTBIBLIOTHEK
FRANKFURT A. M.

DE EERSTE RABBIJNEN EN SYNAGOGEN VAN AMSTERDAM NAAR ARCHIVALISCHE BRONNEN

door Jac. Zwarts

De mededeelingen omtrent de eerste Rabbijnen en Synagogen van Amsterdam, waarover wij tot dusverre beschikten, waren geen primaire, doch secundaire bronnen, eerste vele jaren later opgeteekend. Zoowel Seeligmann ¹⁾ als Mr. Prins ²⁾ hebben deze verhalen reeds naar het rijk der legenden verwezen, doch tevens de historische kern van het verhaal van Maria Nunez vastgesteld. Het geldt ook voor deze verhalen, hetgeen Prof. Dr. Majer Balaban van het iets later ontstane Poolsch-Joodsche verhaal van de „Güldene Rose” constateert ³⁾, hoe nl. de legende enkele episoden voor het nageslacht bewaarde, deze echter met elkander willekeurig in verbinding brengt en de hiaten alsdan met rijke phantasie omspint.

Buiten deze Maria Nunez-legende, bestaat er nog het bekende Emdensche verhaal en, daarmede later samengeweven, dat van Jacob Tyrado, Don Samuel Palache en Jacob Belmonte, die alle drie als stichters der eerste Amsterdamsche Synagoge gelden. Terwijl reeds de historische kern der Nunez-legende op *verschillende* vestigingen wees, heb ik getracht die der overige uit de primaire bronnen vast te stellen. Het grootste materiaal hiertoe leverde het Amsterdamsche Gemeente-archief, terwijl de heer A. J. Mendes da Costa mij uit het archief der Portugeesch Israël. Gemeente op loyale wijze hielp en de heer A. Terdu van de Nieuwezijdskapel het mij op buitengewoon sympathieke wijze heeft mogelijk gemaakt, de prachtig verzorgde archieven der Ned. Hervormde Gemeente van Amsterdam te raadplegen. Ik hoop, dat ik de nieuw gevonden feiten in het juiste licht beschouwd heb, en heb mij zooveel mogelijk van polemiek onthouden, tegen hen, die vóór mij over dit onderwerp naar de oudere inzichten hebben geschreven en gepolemiseerd. Het leek mij thans alleen een gebiedende eisch, dit hoofdpunt van de geschiedenis der

Joden in Nederland, naar primaire authentieke bronnen voor den vervolge vast te stellen. Wordt hierdoor wezenlijk niets aan de algemeene opvatting dezer geschiedenis veranderd, het zal blijken, dat dit punt zich langs geheel andere lijnen heeft ontwikkeld dan wij vermoedden, hoewel het wezen daarvan, nl. het samengaan van gemeenschappelijke belangen, hierbij onaangetast blijft.

I. *Wie is Jacob Tyrado?*

De legende van Jacob Tyrado ⁴⁾ blijkt, hoewel later met het Emdensche verhaal samengeweven, oorspronkelijk, daarvan los te staan. De naam Jacob Tyrado was in geen Amsterdamsch archiefstuk terug te vinden, doch daartegenover staat, dat de, door de Barrios opgeteekende, legende hem als stichter der Synagoge „Bet Jahacob” (Casa de Jacob) noemt ⁵⁾ en, wat meer zegt, het feit, dat een zilveren Wetsrolschild door hem in 1607 met zijn echtgenoot Rachel aan de Synagoge geschonken ⁶⁾, nog in de Portugeesche Synagoge voorhanden is, dat daar ook alle jaren nog op den Grooten Verzoendag een Hascabagebed aan zijn zielerust gewijd wordt ⁴⁾, en het in 1613 gedrukte boek „Los siete dias de semana” aan hem als „Parnas de la Nacion Portuguesa . . . de Amstradama” is opgedragen ¹⁾. Zijn verhaal laat hem op den Grooten Verzoendag van 1596 gevangen nemen met de eerste te Amsterdam biddende Joden ⁴⁾. Tyrado wist Burgemeesters te overtuigen van het nut, dat de vestiging dezer kapitaalkrachtige kooplieden voor Amsterdam kon opleveren. Zij herkrijgen de vrijheid en het gunstige resultaat wordt nu naar Portugal geschreven. De vestiging wordt een feit, en zoo werd op het Joodsche Nieuwjaarsfeest 1597 de eerste Synagoge ingewijd.

Men weet, dat Uri Halevi later uit Amsterdam is vertrokken ⁷⁾, zoodat zijn later overlijden elders klaarblijkelijk oorzaak is, dat het Hascabagebed voor hem te Amsterdam niet

gehouden wordt. Dat dit wel voor Tyrado het geval is⁴⁾, leert ons, dat zijn beteekenis voor deze eerste vestiging inderdaad van gewicht moet zijn geweest. Verder moet men tot de conclusie komen, dat indien Tyrado werkelijk perspectieven voor Amsterdam heeft geopend, hij in ieder geval de Amsterdamse verhoudingen moet hebben gekend, en wel niet als vreemdeling, doch als gevestigd Amsterdammer. Zoo alleen is het ook te verklaren, dat men Tyrado er voor spande, terwijl toch ook de andere Portugeezen zich voor Burgemeesteren verstaanbaar konden maken. De legende⁸⁾ maakte zich van deze moeilijkheid eenvoudig af, en liet Uri en Aron Halevi tegelijk gevangen nemen, waardoor het geval aannemelijk werd.

Zoo moest dus de vraag: heeft Jacob Tyrado bestaan? toestemmend beantwoord worden. Het scheen mij gemakkelijk, de juistheid der Tyrado-legende in het Amsterdamsche Gemeentearchief te onderzoeken. Immers heeft hij werkelijk bij het toenmalige stadsbestuur eenigen invloed doen gelden, heeft hij werkelijk op de beteekenis der Portugeezen voor den economischen bloei van Amsterdam gewezen, dan moet er in de bescheiden dier Magistraatscolleges ook iets te vinden zijn. Zooals bekend is, vormt de groote moeilijkheid, zoodra het Portugeezen betreft, de naamsverwisseling bij openbare acten. Zelfs Uri Halevi voert zelf dien naam nooit in de publieke bescheiden, hoewel hij wel als zoodanig teekent. Ik moest er dus op bedacht zijn een alias voor Jacob Tyrado te moeten aantreffen en stelde mijzelf de volgende vraag. Is er bij de Amsterdamsche toenmalige overheid sprake van een Portugees, die haar op het economisch voordeel van Amsterdam wijst? Het antwoord, dat ik kon vaststellen, luidt bevestigend. Werkelijk heeft een Portugees hiertoe de medewerking van den Magistraat verkregen. Deze figuur moet dan wel dezelfde zijn als Jacob Tyrado van de legende en deze gebeurtenis dient dan als haar kern te worden beschouwd. Deze figuur is nu niemand anders dan de groot-koopman en reeder Manuel of

Emanuel Rodrigues of Rodrigues Vega, de zoon van den machtigen koopman Louis Fernandes uit Antwerpen.

Alvorens 's mans komst en bedrijf te Amsterdam te schetsen, is het noodzakelijk den toenmaligen economischen toestand der Portugeezen aan de hand van het buitengemeen knappe boek van Mr. Izak Prins ²⁾ even nader te beschouwen, want ook Synagogen en Rabbijnen wortelen op de economische mogelijkheden van de Gemeenteleden. Daardoor was het ook juist gezien van de heeren Prins en Seeligmann, om bij het ontstaan van de eerste Amsterdamsch-Joodsche Gemeenschap het grootste gewicht aan de economische verhoudingen toe te schrijven, hoewel ik dit niet uitsluitend het geval acht.

Het drijven der Inquisitie en de buitengewone begunstiging van vreemde kooplieden hadden de Marranen naar de Vlaamsche en later ook naar de Zeeuwsche steden getrokken. Antwerpen verdringt Brugge hierin door de vrijzinnige handelspolitiek en schenkt hun velerlei privileges, waardoor zij Antwerpen tot de eerste wereldhaven en tot het centrum van den Indischen peperhandel maken. Terwijl de op economisch behoud bedachte magistraat de Portugeezen uit alle macht beschermt, wil het centrale gezag vóór alles het Katholieke geloof gehandhaafd zien en zoekt het daarom den Marranen bloei en macht en daardoor tevens dien van den Antwerpschen Magistraat te fnuiken. De stad moest ten slotte toegeven en ziet door eindelooze geloofsvervolgingen en geldafpersingen haar welvaart slinken. Na deze overwinning voert Keizer Karel op 29 April 1550 de Spaansche Inquisitie in de Nederlanden in en teekent op 30 Mei d. a. v. het verbanningsdecreet der „Joeden en Marranen”, die binnen 30 dagen het land zouden moeten verlaten.

Nu ziet de Fransche kroon de gelegenheid schoon deze voorspoedbrengende lieden tot zich te lokken, zoodat koning Hendrik II dezen grooten stroom Vlaamsche Marranen in geheel Frankrijk, gelijk geboren Franschen, volledig woon- en burgerrecht verleent, in het vertrouwen, dat zij het land „veu-

lent aider de leur biens, manufactures et industries, de sorte que cela nous meut à les bien et gracieusement traiter". Daar onze Manuel van Portugeesche ouders in de Nederlanden geboren ²⁾ is, en vóór zijn definitieve vestiging te Amsterdam koopman in Nantes was, blijkt ook zijn familie van deze Fransche privilegiën te hebben gebruik gemaakt *), hoewel Manuel ook telkens weder bij tusschenpoozen te Antwerpen verblijft, waar zijn familie gevestigd bleef. Blijkens Bijlage I was deze Manuel Rodrigues Ve(i)ga een zoon van Louis Fernandes en Leonora Rodrigues Veiga, en had hij in 1611 nog minderjarige broeders en zusters. Deze Don Louis Fernandes (1542—1602) en gade, weken met hun zoon Gabriël (Manuel's broeder dus) in 1612 naar Rotterdam en Amsterdam uit, en evenals in Antwerpen, waar deze familie met adellijke regeeringsgeslachten geparenteerd was, waren zij ook hier aanzienlijke reeders ³⁾. Uit het Protocol van den Amsterdamschen notaris Jan Franss Bruyningh in 1596, weten wij, dat „d'eersame Emanuel Rodrigues Vega Coopgesel vande portugyse natie, althans wesend binne deser stede my notaris wel bekennt" in het schip „De Hope", 70 lasten groot, pakken goederen en „vellen" manufacturen laadde o.a. van zich „ende zyn broeder Gabriel Fernandes, wonende tot Antwerpen" en van „Louis Fernandes tot Antwerpen ende Manuel de Palachios tot Lixboa" (Lissabon), bestemd voor Bartholomeus Sanches te Lissabon, Simon D'andrade tot Port à Port (Portugal) en Bartholome Alveris Occordo, Portugeesch koopman, waartoe hij Emanuel Rodrigus Spinosa „residerende tot Nantes in Bretagne" machtigde. Dit blijken allen verwanten van hem te zijn, terwijl ook Duarte Fernandes, met wien hij herhaaldelijk actes passeert, als een van zijn broeders voorkomt ⁴⁾, niet te verwarren echter met zijn gelijknamigen neef **).

*) Manuel's broeder Duarte Fernandez wist in 1603 weder van koning Hendrik IV van Frankrijk, wiens schuldeischer hij was, op soortgelijke wijze weder opname der Portugeezen te Nantes te verkrijgen, doch de Nederlandsche omstandigheden blijken hem dan gunstiger (Prins p. 198).

**) Bij het zeer omvangrijke onderzoek naar Manuel's verwarde familiebetrek-

Het verwarring wekkend verschil in geslachtsnaam van Manuel en zijn zuster Gracia met hun andere broers en zusters komt, doordat Manuel naar Portugeesch gebruik, evenals deze zuster, zich naar hun moeders kant noemen. Zij waren aldus familie van het aanzienlijke geslacht Rodrigues d'Evora y Veiga, afgekort Roiz da Veiga, gedeeltelijk geassimileerd aan den Vlaamschen adel, dat als Levy Ximenes, Ximenes Cardoso, Teixeira de Mattos, Salvador, Cohen Caminha enz. te Amsterdam en Hamburg weder Joodsch is geworden. Uit de uitvoerige beschrijvingen van Teixeira de Mattos¹⁰⁾ en Denucé⁹⁾ blijkt, dat dit Marranengeslacht, waarvan er tot Markiezen en Hertogen zijn verheven, van Rodrigo alias Dr. Thomas de (la) Vega afstamde, die in 1492, in het rampjaar der Jodenuitdrijving, met zijn zoon de wijk naar Portugal had genomen. Omstreeks 1560 nu vestigde zich de te Evora geboren Manuel Rodrigues d'Evora y Veiga, Edelman van den Huize des Konings en vader van den eersten Baron de Rodes met zijn neef Ferdinand Ximenes als reeders en bankiers te Antwerpen, blijkbaar dezelfde, die reeds in 1567 tegen een Hoornschen schipper Jan Diericx optrad¹¹⁾, die een pakket paarlen, hem door Ruy Lopes te Lissabon toevertrouwd, zou verloren hebben, dezelfde ook die de fraaie kapel in het St. Franciscusklooster te Antwerpen stichtte. Zoo blijft ook onze Manuel Rodrigues Vega *) nog naderhand te Amsterdam

kingen, dank ik hier den heer H. Nouwen van het Gem. Archief te Amsterdam, die niet alleen enkele acten hierover voor mij had aangeteekend, doch mij ook het bestaan van de bouwacten van de Portugeesche Synagoge uit de bijlagen na mijn lezingen bekend maakte; Jhr. Dr. E. Teixeira de Mattos te Heelsum schreef mij d.d. 18 Januari 1928 o.m.: „Het kan u nauwelijks nog bekend zijn, dat deze Duarte Fernandez op 26 Januari 1586 te Lissabon is gehuwd, na met zijn broeder in Brazilië geweest te zijn, en dat bij dit huwelijk, evenals bij dat van zijn broeder (weduwnaar in 1583), die 3 jaar vroeger te Lissabon hertrouwd is — zooals ook bij de doopen zijner kinderen — steeds vele zeer aanzienlijke getuigen zijn (blijkens mijne parochiale akten). Ook zijn ouders te Porto, broer en zuster en verdere familie staan ruimschoots vast". Deze Duarte Fernandez „die in 1598 nog blijkens mijn akten te Lissabon is, maar in dat jaar geheel vrijwillig naar Amsterdam komt", had na 20 jaren nog zoons te Lissabon „die niets van de judaisatie hebben moesten".

*) In dezen brief van 18 Januari '28, schreef Jhr. Dr. T. de N. mij over Manuel Rodrigues Vega: „Hij is gedoopt 6 VII 1575 te Antwerpen, behoort tot een zeer aan-

met zijn familieleden Nicolaas Rodrigues d'Evora, Duarte Ximenes en Antonio Faillero ²⁾ te Antwerpen in handelsverbinding.

Antwerpen is ondertusschen Calvinistisch geworden en hoewel ook daarin enkele Marranen geestelijke bevrediging zoeken, blijven de aanzienlijke huizen, die economisch het meest van Spanje afhankelijk zijn, Katholiek en dus afzijdig van den opstand. Onder Granvelle echter brengt een nieuwe Marranenstroom ook nieuwe Joodsche impulsen en Philips' spionnen weten van deze kleine luiden reeds een clandestiene Synagoge en enkele Joodsche symbolen, als besnijdenis e.d. te verklappen; in den vervolge worden aldus Marranen en Calvinisten in één adem genoemd.

Het is ondertusschen met den bloei van Antwerpen gedaan en reeds had de Antwerpsche Portugees Andreas Dias den eersten Marraan Diego Perez als zijn vertegenwoordiger naar Amsterdam gezonden. En nu de levensvoorwaarden van den Antwerpschen bloei vernietigd waren en de Marranen in 1577 een algemeen Nederlandsch privilege wisten te bemachtigen, in 1581 uitgebreid ¹²⁾, trachtten de ondertusschen afgescheiden Noordelijke Nederlanden, deze Vlaamsche Marranen met

zienlijk rijk Portugeesch geslacht, en is met adellijke Vlaamsche Regenten verzwagerd. Als 2de zoon draagt hij, more majorum, zooals blijkt uit mijne akten, den doopnaam naar zijn grootvader van moederszijde, en neemt zelfs den geheelen naam over. Door zijne moeder is hij in verwijderden graad verwant aan den baron de Rodes, wiens goed Katholiek geslacht en milieu u ruimschoots bekend kan zijn, en nog verder bekend zal kunnen worden door de zoo competente verdere studies van den hoofdarchivaris van Antwerpen — en nu ook reeds door mijne bijdrage in het Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, binnen kort." Klaarblijkelijk is dit dezelfde Duarte Fernandez, die met Manuel Lopes Perreira wordt genoemd „mercadores Portugueses e moradores desta dita villa d'Amstradama" die herhaaldelijk bij notaris Daniel Mostard (o.a. 1604 fol. 482 en 594) voorkomt en waarvan eenige makelaars op 28 Dec. 1618 bij notaris Ruttens te Amsterdam (fol. 512) ten behoeve van zekeren Bazart verklaren „datsy allen binnen de stadt Amstrefredam over eenighe jaeren seer wel gekent ende hebben ende alsoech syn kennende den persoon van Duarte Fernandez Portugies, welke hiervorens is geacht ende gehouden voor een coopman van crediet, maer dat denselven nu syn credit ende middelen vervallen ende wit negocie geraeckt is". Ook komt bij Mostard (bijv. 1612 fol. 516 en 518) „Lopo e Fernandez Duarte de Moura Innãos Portugueses" voor, welke naam „de Moura" ook bij het Rotterdamsche groepje van Manuel voorkomt.

hun pepermonopolies hierheen te lokken. Deze komen echter eerst, nadat de onoverwinnelijke vloot in 1588 verslagen is en de door hen gesteunde Portugeesche kroonpretendent Don Antonio voorgoed heeft afgedaan. In 1588 werd dan het eerste Noord-Nederlandsche sauvegarde voor de Portugeezen uitgevaardigd en in 1590 krijgt Amsterdam zijn eerste Marraansche burgers.

Uit de briefwisseling van de Staten Generaal met hun Londenschen agent Caron deelt Mr. Prins (p. 161) nu mede, dat onze Emanuel Rodriguez Vega was „van Portugeesche ouders in deze landen geboren, omtrent 10 jaren geresideerd hebbende binnen Amsterdam”. Zijn komst moet dus op 1590 gesteld worden. Daar hij in 1575 geboren is en zijn broers Srs. Duarte en Gaspar Fernandez respectievelijk 28 Juni 1587 en 6 Februari 1590 te Antwerpen gedoopt zijn (terwijl zulks met hun reeds genoemden broeder Gabriel 31 December 1576 geschiedde) ¹⁾, moet dus Louis Fernandes zich reeds in dat jaar met zijn gezin te Amsterdam hebben gevestigd ²⁾, zooals wij zulks in dat jaar ook van Raphaël Cardozo Namias weten, terwijl de ook te Antwerpen geboren Sebastiaan Pimentel in 1594 naar Amsterdam volgde ³⁾. Kort daarop blijkt hij weder vertrokken te zijn en zich in het Protestant-sche Fransche Nantes gevestigd te hebben, waar hij ook in de echt moet zijn getreden. De Hollandsch-Engelsche strooptochten, waardoor de Marranen gevoelig werden getroffen, waren echter blijkbaar oorzaak, dat hij in 1595 voorgoed te Amsterdam ging wonen, dat daarvoor het veiligste scheen. Het meest doet hij nu zijn zaken af bij den Amsterdamschen notaris Lieven Heijlinc ¹³⁾, wiens protocollen ons vanaf 6 Juli 1595 een beeld van de verscheidenheid en den omvang van zijn Amsterdamsche handelsbedrijvigheid geven. Op

¹⁾ Hij had met den, eveneens machtigen, Portugeeschen koopman Ferdinand Ximenes, na vrijgeleide der Staten Generaal verkregen te hebben, Antwerpen verlaten en was naar Keulen vertrokken (Prins p. 138), zulks in verband met de Fransche furie (1583) en het spoedig daarop gevolgd beleg van Antwerpen door Parma, nog vóór Burgemeester Marnix van St. Aldegonde een emigratie-verbod voor de gegeede ingezetenen had afgekondigd.

18 October 1595 kocht hij als „coopman” goederen uit de schepen „De Dolfijn” en de „Joest”(?) en op 6 November passeerde hij een procuratie tegen het sterfhuys van zekeren De Lancelot „decedé en la ville de Rochelle” betreffende „deux planches et de trois planches”, die in het schip de „Phenix” (!) geladen waren en op 4 Maart 1596 met den Rotterdamschen schipper van de „Sinte Pieter” betreffende „voetboeyen” hierin geladen, welk schip vergaan was op de „Nieuwe Sierbaai”. Op 7 Maart drijft hij handel met negen Hollandsche kooplieden en op 7 Juni met vier, benevens Pedro Lopez Pischotte (= Peixotto) en zijn Lissabonschen verwant Bartholome Sanches Lisbona, benevens in 1597 (gezamenlijk met Alfonso Dijes) met een koopman van Villenova in Agarbe (Portugal), die een scheepslading goederen kocht. Veelvuldig waren zijn betrekkingen met de Fransche havensteden, waarheen vele Antwerpsche Marranen tijdens de beroeringen aldaar waren uitgeweken. In Antwerpen was nu reeds lang het Portugeesche Marranengeslacht Nunez gevestigd, verwant aan Rodrigues Vega, zooals verder nog blijken zal. Op de door Goris ¹¹⁾ gepubliceerde lijst van die van de „Natie van Portugal”, die op 3 November 1572 te Antwerpen waren gevestigd, komen velerlei leden van dit geslacht Nunez voor, en ook van het geslacht Fernandes als Jeronimo, Diego, Jorge, Agrel, Manuel en ook Luys Fernandes, Manuel's vader. Onder die van de Nunez familie zijn er sommigen, wier familierelatie met onzen Manuel aanstonds al direct uit de toevoeging blijkt als Anthonio Nunez Viega en Ruy Nunez Xymenez. Naast den naam van Manuel's vader komt nu daarin ook voor die van Estevan Nunez, die eveneens naar de Fransche havens uitweek en zich te Calais vestigde. Van hieruit treffen wij hem nu bij dezen notaris op 9 Mei 1592 aan (Bijlage II) en zoo is hij het eerste lid van de Nunez-familie, dat wij reeds vóór 1597 in handelsrelatie met Amsterdam aantreffen.

Zagen wij Manuel in 1596 en 1597 in handelsbetrekking met Lissabon en zien wij de Spaansch-Portugeesche Inquisitie

(toen één), in dat jaar 1596, zoowel de Nunezfamilie in Lissabon vervolgen, als te Toledo en Madrid eenige familieleden en nauwe betrekkingen van den in de Nederlanden geboren en getogen Emanuel Rodrigues (Vega) aanhouden en op al hun goederen geld en geldswaarden, (waaronder die van Manuel) ter waarde van 9000 Fransche kronen beslag leggen, dan blijkt, dat de vermaarde „Argonautenfahrt” van Maria Nunez en haar familie naar Amsterdam in den winter van 1596/97, door Emanuel Rodriguez Vega „te midden der verschrikkingen der wreede Inquisitie” is voorbereid *). Uit dezen samenhang en ook uit de verwantschap (zie Bijlage Xb *) blijkt nu wel, dat Manuel het initiatief genomen heeft tot de overkomst naar hier van deze machtige en aanzienlijke Rodriguez Pereyra- en Homem of Homéfamilie, welke laatste volgens Rolland ¹⁴⁾ nog in Portugal als „Branche de la famille Pereira” voorkomt. Hij kon hen voorlichten over het nieuwe, verre en onbekende vaderland en hun minder aanzienlijke positie, die zij aldaar zouden innemen, doch waarbij hen vrijheid gewaarborgd werd. Hierop werd deze familie van de oud-maarschalken connétables van Portugal tot dezen avontuurlijken overtocht naar Amsterdam bewogen.

Op zijn verzoek verleenen de Staten Generaal Emanuel, die ondertusschen van Nantes ¹⁵⁾ met vrouw en acht kinderen Amsterdam weder bereikte, op 28 December 1596 voorloopig voor drie maanden brieven van „se(c)urité de corps”, zoodat hem geen schuldeischer in Holland en West Vriesland mocht lastig vallen ²⁾. Teekenend voor het aanzien, dat Manuel (die wij onder de hoofden der Marranen en hun correspondenten in het buitenland als in Portugal zullen zien) toen reeds in Amsterdam genoot, is het feit, dat dit vrijgeleide op 19 April 1596 door de Staten op voorspraak van *Burgemeesteren benenens van verschillende Amsterdamsche kooplieden* voor onbepaalde tijd verlengd werd, totdat hij weder de beschikking

*) Maria Nunez werd het volgende jaar bij haar huwelijk dan ook geassisteerd door Manuel's neef, Sr. Duarte Fernandez, die zich toen eveneens vanuit Lissabon te Amsterdam vestigde. (Zie ook Bijlage Xb).

over zijn door de Inquisitie in beslag genomen vermogen zou herkrijgen ²⁾). Slechts na hem gehoord te hebben, beloofden de Staten eventueel van den opzeggingstermijn van twee maanden gebruik te zullen maken. Zoo legde onze Emanuel Rodrigues „als eerste Portugees van deze nieuwe generatie”, zooals Mr. Prins hem noemt, den Amsterdamschen burgereed af.

De vestiging heeft nu vasten voet gekregen en reeds noemt Mr. Prins ons ook nog Antonius Rodrigues de Melo (9 September) en François Rodrigues de Villa Reael (10 December) die toen burger werden. Doordat de oude Poorterboeken niet allen meer bewaard zijn, kennen wij geen anderen; wel zagen wij Duarte Fernandez ook in dat jaar uit Lissabon medekomen, terwijl (zooals blijken zal) ook de aan Manuel verwante Mendes-familie toen Portugal verliet. In ieder geval was er weer een geheele groep, die zich toen vestigde, zooals ik door een zeer toevallige bijzonderheid kan mededeelen. Het machtige lid van den Amsterdamschen Raad en Schepen Hans Bontemantel namelijk leende, zooals dat toen wel gebruikelijk was, het Resolutieboek van dit jaar, waardoor dat deel (gelijk alle Resolutieboeken van Burgemeesteren en Oud-Burgemeesteren vóór 1603) verloren is gegaan, en schreef daarvan de hierop betrekking hebbende resolutie geheel in zijn „Annotatien van civiele saecken B” af, in extract door Prof. Kernkamp opgenomen ¹⁶⁾). Blijkens het door mij geraadpleegde origineel, was dit afschrift bedoeld als bijlage voor een dossier over een gemengd huwelijk van Jan Cardoso in 1649, dat groote ergernis veroorzaakte, zoodat de Joodsche Natie blijkens het extract uit het Willekeuren-boek ook verder moest „sorge dragen, dat niet gesproocken ofte geschreven werde, welck eenichsints soude mogen strecken tot versmadenisse van onze Christelijcke Religie met te pogen, eenich Christen persone van onse Christelijcke Religie aff te trecken ofte te besnijden”, te verleiden, of te huwen. Deze Christelijke dochter was nu, om Cardoso te kunnen huwen, „Joots geworden”, waarop tusschen hen reeds twee huwelijksproclamatien „gegaen” waren. Wel werd bij deze rechts-

vervolging aangeteekend „Jan Cardoso heeft iegens d president bekend, een Christen geweest t'sijn tot zijn 16 ofte 17 iaer en alsdoen met zijn vader Joodts geworden ende besneden t'sijn", doch nadrukkelijk verklaart de Officier Joan de Witte in zijn consultatie (waartoe onze bewuste resolutie dienst moest doen) nl. op 28 December 1649: „alsoo een groot onderscheyt behoort gemaect te werden tusschen Portegysen, so vrouwen als mannen, die hoewel gedoopt, nochtans van Jootsche affcompste zijn, ende de oude Christenen en het lant van het Christendom versakende, comen Joots te worden, om met Joden 't sy oude off nieuwe te trouwen, vermits in regarde vandeselve blijft plaetse grijpende de voorgemelde quade consequentie ende daerom oock de voorseyde resolutie van de Heeren Burgemeesters ende Schepenen gestatueert is jegens de Portugijsche Joden, hoewel deselve in Portugal gedoopt ende sulcx Christen geweest zijn".

Uit de resolutie van 1598 (Bijlage III) blijkt nu met zekerheid, dat de groep van Maria Nunez enz. niet alleen voor de Portugeesche Inquisitie gevlucht was, doch ook wel degelijk te Amsterdam „Joots" wilde worden, in zooverre zij althans daartoe in staat waren en dat het Burgemeesteren bekend was, dat deze Marranen van Joodsche tendenzen voorzien waren *). Daarom werd hun vóór den eed te verstaan gegeven, dat Burgemeesteren vertrouwen dat zij als Christenen „eerlijk zullen leven" en dat te Amsterdam geen anderen Godsdienst „can noch mach toegelaten worden", dan die der openbare Gereformeerde Staatskerk. Zoo bleven zij Katholiek naar het uiterlijk leven, en nu zonder inquisitievrees ook in Joodsche richting, want ik ben het hierna met de heeren Seeligmann ¹⁾ en Prins ²⁾ eens, dat de herdruk, die vóór 1600 in de Noorderlijke Nederlanden in Latijnschen letter van Samuel Usque's „Consolaçam as Tribulaçoens de Ysrael" (Troost voor Israëls

*) Hugo de Groot spreekt dan ook uitdrukkelijk van „de vlughtelinghen uyt Portugael, een gedcelte der oovergebleevene *Jooden* in dat rijk, (die) uyt vrees van onderzoek oover hunnen vaederlijken godsdienst" en andere om materieel voor deel in 1598 naar Amsterdam zijn gekomen ²²⁾.

Verdrukkingen) verscheen, zonder twijfel voor hen bestemd was.

Toch zouden er, zooals ik straks hoop aan te toonen, nog een vijftal jaren voorbijgaan, al eer het werkelijke Joodsche leven vanuit Emden in Amsterdam zijn intrede zou doen, nadat onze Manuel betrekkingen met deze oude Oost-Friesche Gravenstad had aangeknoopt.

In Lieven Heylinc's protocollen verder doorbladerende, zien wij hem op 24 November met twaalf Hollandsche kooplieden als groothandelaren op Indië, betreffende de schepen „Nostra Señora de Victoria” en „Nostra Señora de Luz”, beiden „comende van Indiën” en in 1598 zien wij hem o.a. zaken doen op Antwerpen en ook in gezelschap van Jacomez (Jacomio) Lopez Dacosta en Michiel Lopez Gomez en (bij notaris Ghysberts) met Hans de Weerdt, die Mr. Prins (p. 149) voor een Duarte houdt *), met een zekeren „jeune homme portugez” Davega Arias en tevens met David de Weerdt „marchant flament à Maroque en Barbarië” *), inzake een ijzerhandel.

Onder de verdere onbelangrijke acten van dit protocol betreffende Manuel Rodrigues Vega, is die van 1601 voor ons belangrijk **), omdat wij hem hier het eerst met Emden in relatie zien nl. in een procuratie tegen een schipper over een pak baai, aangegaan met Hendrik Hendebeeke „Coopman tot Embden”. Na 20 April, toen hij te Amsterdam nog een acte teekende, vertrok Manuel weder naar Nantes, daar hij op 10 Mei daarop volgende, voor zekeren Rosa een acte „Nantes Manuel Rodrigues de Vega” teekende; hier bleef hij klaarblijkelijk twee jaren, daar hij eerst in het najaar van 1603 zijn Amsterdamsche acten weder voortzet.

Deze acte (Bijlage IV) is nu uiterst belangrijk voor ons onderwerp, omdat wij nu Manuel, het erkende hoofd van de Marranen, met de familie *van den eersten Rabbijn van Amster-*

*) Deze identificatie is blijkens de Castries publicatie, p. 110, noot 45) onaanvaardbaar.

**) Fol. 142 verso van protocol 54.

dam in betrekking zien, zoodat zijn identificatie met de legendarische Jacob Tyrado, reeds alleen hierdoor aannemelijk wordt.

A handwritten signature in dark ink, reading "Manuel Rodriguez Vega". The signature is written in a cursive, flowing style with a large, sweeping underline that extends to the right.

Wij maken in deze allerbelangrijkste akte met een nog onbekenden zoon van dezen Rabbijn Uri (ha Levi) kennis, van wien wij tot nu toe slechts de zonen Aron en Jacob kenden 7).

Hierin machtigt „Sr. Manuel Rodriguez Vega, ingeseten coopman deser voorseyde stadt” de „eersaeme Sr. Joseph, sone van Uri Levi” om groote bedragen in te vorderen van den Emdenschen Hoogduitsch-Joodschen koopman Meijer Salomon voor geleverde specerijen, gember en 504 ronde paarlen, sedert 1598 aan hem geleverd, ten einde desnoods daarover te procedeeeren „gelovende voor goedt, vast ende van waerde te houden, alle 't gene, dat bij de voorseyde Sr. Joseph, soon van Uri Levi int gundt voorseyt zal worden gedaen” enz.

Deze Joseph, die naar Uri's vader genoemd is, is dus blijkbaar zijn oudsten zoon, als onafhankelijk gezinshoofd te Emden achter gebleven. Wanneer ik dan nu reeds mededeel, dat zijn vader, broers (waaronder de in 1578 geboren Aron) 7) en zuster toen reeds een jaar te Amsterdam zijn gevestigd, dan blijkt al dadelijk, dat de komst via Emden van de latere groep ook met Manuel's relatie aldaar in verband staat, daar een zóo aanzienlijke specerijen- en paarlenhandel, als Manuel met dezen Emdenschen Hoogduitschen Jood sinds 1598 dreef, in deze eeuwenoude, doch niet zoo aanzienlijke, Joodsche Gemeente aldra groot opzien bij de Gemeentelieden moet hebben verwekt. Als het Portugeesche groepje dan later te Emden aankomt en daar openlijk Joodsch wenscht te worden, dan moet Uri ben Levie vanzelve wel van Manuel's

tusschenkomst gebruik maken en verwijst hij hen dan ook naar Amsterdam, waarvan hij de Montelbaanstoren aan de haven blijkt te kennen. Hierdoor wordt dan ook het feit verklaard, dat in het Jiskorgebed te *Emden* Jacob Tyrado, is opgeschreven, als dank voor zijn hulp verleend bij de Judaisatie dezer Marranen.

Deze zet, blijkens vele acten, te Amsterdam zijn internationalen handel druk voort. Zoo verzekert hij op 3 Mei 1604 het schip „Nosse Seynora Davida”, gekomen van Fernambuco¹³⁾ en verkoopt op dien dag het Fernambuc's hout, terwijl hij den volgenden dag over het „cargasoen naar Labahia” compareert. Vermelden wij van deze overige acten nog alleen die van 27 September 1604,¹³⁾ waarin naast een Rotterdamsch koopman, ook Emanuel Rodrigues Vega-de jonge, blijkbaar een van zijn zoons voorkomt, ten einde de toenmalige omstandigheden der Marranen te schetsen, die den achtergrond vormen van de rol, die Manuel nu voor de jonge vestiging als Jacob Tyrado zou gaan spelen, de rol die legendarisch en vaag door de overlevering, als die van Tyrado tot ons kwam.

De Marranen hadden met het Spaansche staatsbankroet voor oogen wel met de opstandige rebellen in relatie moeten treden, zooals bijvoorbeeld het huis Ximenes dit al vroeger had ingezien, door christelijke agenten te Amsterdam te vestigen²⁾. Verbittert door fellen haat tegen de Inquisitie en Spanje's koning, moeten zij hier toch ook voorzichtig in hun politiek blijven, want hun nieuwe beschermers van vrijheid, leven en goed, waren tevens hun heftigste concurrenten geworden. De geweldige expansiekracht der jonge Republiek doet de Hollanders overal in de wereld vasten voet zetten en betwist den Marraan het monopolie van de Europeesche leverantie der Indische waren. Hadden de Staten Generaal deze „Gendres Portugalois” in 1579 reeds toegestaan, de peper uit Portugal naar de Nederlanden te voeren²⁾, wanneer Spanje Portugal veroverd heeft, zijn zij 's Lands vijanden geworden. Wel worden zij zelven als zoodanig hier niet direct

beschouwd, doch wanneer de Hollandsche internationale scheepsvaart jacht op Spaansche en Portugeesche schepen maakt en rijk beladen Marranenschepen vermeestert, wint de begeerte naar buit het bij de Staten van de plechtig beloofde sauvegardes. In wezen waren de Compagniën van Verre tegen hun Indische monopolies gericht, evenals de in 1602 opgerichte Oost-Indische Compagnie. Zoo verdringt hier de Hollander den Marraan en gaat het monopolie der Indische waren in zijn handen over. In 1599 was wegens de „Maraensche vermetenheyt” een algemeen handels- en scheepvaartverbod op Spanje, Portugal en Italië uitgevaardigd en zoo slaan de Zeeuwsche Staten op 9 Juni het verzoek van onzen Manuel (hier Michiel Rodrigues geheeten) af, om eenige „gepermitteerde” goederen naar een der azoren (St. Michiel) te zenden.

Zoo verplaatste zich de Spaansch-Portugeesche handel, nadat Manuel hier reeds betrekkingen had aangeknoopt, na 1599, tijdelijk naar Emden ²⁾, zoodat het waarschijnlijk niet zóó toevallig is, als in het Emdensche verhaal verteld wordt, dat de Portugeezen op reis naar Holland, door den storm naar de Oost-Friesche kusten waren afgedreven en zóó in Emden belandden.

Ondanks de Statenprotecties, werd in 1600 het met kostbare suikerlading voorziene, Marranenschip „De Salamander” in 1600 door het Middelburgsche Hof verbeurd verklaard. Dat de Amsterdamsche Portugeezen hiertegen machteloos stonden, blijkt wel uit de Vroedschapsresolutiën ¹⁷⁾, waaruit blijkt, dat de inhoud daarvan werd beschouwd als te zijn voor de vijandelijke landen. Deze monopoliestrijd tegen de Marranen die den Indischen vrijhandel „soecken te beletten tegens de natuerlycke ende aller volcker rechten in” ontaardde in „barbarische en tyrannique excessen” tegen hun schepen, waarbij de admiraliteiten om den buit vechten ²⁾. Wel werd in 1602, na een beroep op de Staten, een te Hoorn opgebracht Marranenschip weder vrijgegeven en de Portugeezen een nieuw sauvegarde verleend, doch toen op 9 Juli, vijf Marraansche karveelen voor den Taagmond bij Lissabon bestookt

worden, werden drie ervan (die met suiker beladen naar Holland werden gezonden) door de Staten-Generaal als buit verdeeld. Daar Amsterdamsche kooplieden en assuradeurs de goederen hoog verzekerd hadden, kon Manuel nu met klem protesteeren, opdat deze kaapvaart geen voortgang zou hebben. Nu zien wij hem als een der aanzienlijkste Marranen-leiders. Met den Amsterdammer Ferdinand Mercado en een drietal aanzienlijke Antwerpsche Marranen wendt hij zich in Augustus 1602, voor zich zelve *en uit naam van alle Marranen en hun correspondenten in Portugal en elders gevestigd*, gesteund door vele Amsterdamsche kooplieden en assuradeurs tot de Staten Generaal, om in den vervolge de hun „zoo meenighvuldige bondige ende vaste beloften, protectie ende sauvegarde” beter dan tot dusverre na te komen. Wellicht vreest Amsterdam Emden, want ook Burgemeesteren spreken hierbij den vrees uit, dat Marranen hun handel „waaraan dese landen ende sonderlinghe dese Stadt veel is gelegen, gelijk uwe Edele genoegh bekendt is” naar het Buitenland zullen verplaatsen. De Staten zijn echter, tegen de beste rechtsgeleerde adviezen in, alleen bereid de goederen van de hier ten lande woonachtige Marranen terug te geven, voorzooverre althans het bewijs geleverd kon worden, dat de vijand daarmede niets had uit te staan. Hun sauvegardes worden, zoowel door de Staten Generaal als door de Hollandsche Staten verzwakt door een nieuwe interpretatie, terwijl zij in den vervolge alleen na koop van convoy- en licentbrieven zouden geldig zijn. Als in 1602, het jaar van de oprichting der Oost-Indische Compagnie, het Marraansche gallioen de „St. Jacob” voor vijftien ton gouds met specerijen, paarlen en diamanten beladen, wordt opgebracht en de Marranen hierover procedeeren, vonnist de Zeeuwsche admiraliteit, dat deze buit voor de „kosten van dese processe” behouden wordt.

Waren zij aldus uit den Oost-Indischen alleenhandel verdrongen, op 12 September 1603 wordt hen een nieuw sauvegarde ter bescherming der Nederlandsche Portugeezen verleend, terwijl die van Portugal, St. Thomas en Brazilië werden

buitengesloten, waardoor zij praktisch ook uit den alleenhandel op West-Indië waren uitgedrongen. Het zijn deze Spaansche en Portugeesche Marranen immers, wien Hugo de Groot verwijt ²⁾, dat zij door hun kapitalen Spanje's koning steunen en dus de ergste vijanden in Indië zijn, en door hun christelijke assimilatie, die rol kunnen blijven spelen!

Nu is de tijd voor onzen Emanuel rijp, om zijn Tyradorol te spelen. Reeds had Philips III als tegenwicht tegen het Nederlandsche sauvegarde, zijn Marranen, die eerst niet mochten emigreeren, toegestaan naar de koloniën te trekken, en reeds het volgend jaar vond de eerste Joodsche vestiging, met een Synagoge als middelpunt, te Amsterdam plaats, zooals ik straks zal aantonen.

Uit den ondergang van den Marraanschen alleengroothandel zooals ik die uit het boek van Mr. Prins schetste, en ook uit de Amsterdamsche Vroedschapsresolutiën ¹⁾ te volgen is, blijkt voldoende, dat de Marraansche kapitaalkracht der Vroedschap „genoeg bekendt is”, zoodat Tyrado daarop niet meer behoeft te wijzen. De lezing der legende is dus onhoudbaar, dat Tyrado Burgemeesteren hierop zou hebben gewezen, daar de Marranen hier reeds uit hun monopoliehandel waren verdrongen en zij als zoodanig hier voorloopig slechts ongewenschte concurrenten waren.

Manuel zelve zag dit natuurlijk ook in en begreep, dat wilde men zich economisch langzaam herstellen, thans niet op den *handel* doch op de *nijverheid* de aandacht moest worden gevestigd, en zóó dacht hij aan de oude zijde-industrie van de Marranen *), die zij ook in Frankrijk beoefenden, waar Lyon het sterkste afzetgebied vormde. Ook te Nantes had Manuel ruime gelegenheid gevonden, zich in deze industrie te oefenen en met ongeloofelijk aanpassingsvermogen aan de nieuwe verhoudingen, doet hij, de groot koopman in specerijen, edelgesteenten, enz. op Indië, Brazilië, Frankrijk, Duitschland

*) De Antwerpsche bekende Marco-Percz had ook in 1575 te Bazel deze zijde-industrie gebracht (Traugott Geering: „Handel und Industrie der Stadt Basel”, Basel 1886, p. 473 vgl.).

en Marokko in den zomer van 1604 aan Burgemeesteren van Amsterdam het voorstel, aldaar een zijde-industrie te vestigen. Hijzelf belooft ieder Amsterdammer, die dit wenscht in deze kunst te onderrichten en wijst Burgemeesteren op het groote voordeel, dat deze industrie voor Amsterdam zal opleveren. En zoo verkreeg hij op 21 September het in Bijlage V afgedrukte zijdemonopolie ¹⁸⁾, waarbij hij voor een vijftal jaren de beschikking over een huis van de stad aan den Singel verkrijgt, dat voor hem met twee of drie „vacken” zou vergroot worden, opdat Manuel het zou kunnen bewoonen en er ook twee zijdemolens zou kunnen opstellen voor het vervaardigen der kostbare Chineesche zijde „*sonder daer vooren ende voorseyde tyt te betalen enige huur, dan dat hy de voorseyde kunst ende t wercken van dese syde gemeen sal maecken ende een yegelyck dies versoeckende, syne molens sal vertonen ende sulcke onderrechtinge doen, dat de voorseyde woninge alhier onder gedaen ende byde hant genomen sal mogen worden*”.

Door dit optreden van Manuel houden de, om hun groot-handel binnengehaalde, doch thans verdrongen Portugeezen, op concurrenten te zijn en vormen nu, zoowel in de *Holland-sche* Nijverheid, als in den *Hollandschen* handel, een waardevol element voor Amsterdam's bloei in de gouden eeuw. Hij zelf schakelt den Indischen groothandel, waarin hij een groot aandeel had, voorloopig uit, en opent als grondlegger der Amsterdamsche zijdeindustrie ongekende industrieele perspectieven. Een halve eeuw hebben zij tot den bloei dezer industrie bijgedragen, totdat het gildewezen hen er weder uit verdrong. Nog vóór in 1656 de eerste Amsterdamsche zijdehal verrees ¹⁹⁾, die hen voor goed uitsloot, hebben zij, door te Maarssen ²⁰⁾ een zijdemolen met 25 man personeel op te richten, tevergeefs gepoogd, deze industrie naar het Sticht over te plaatsen; nadat Utrecht deze concurrentie geweerd had, waren de Portugeezen in 1654 voor goed uit deze industrie verdrongen. Doch toen hadden zij zich door hun aandeel in de Oost- en West-Indische Compagnieën weder hun voornaamste welvaartsbronnen kunnen ontsluiten.

In het zijde-intermezzo ligt dus Manuel's eigenlijke beteeke-
nis en de klaarblijkelijke kern van de Tyrado-legende. Hoe zijn
voorspelling hieromtrent is uitgekomen, bewijst de verzuch-
ting van een 18de eeuwsch Amsterdamsch koopman: „Ick
gelooff voor zeeker, dat te vooren door de fabriqueurs van zijde
en zijdestoffen, alleen meer menschen binnen ons land in
't werck gehouden en geprosperieerd sijn en dus meer voordeel
wierd aangebragt, dan thans door de geheele Oost Indische
Compagnie voordeele werden aangebragt”.

Had hij hiermede den economischen ondergrond gelegd,
waarop de eerste Amsterdamsche Synagogen en Rabbijnen
konden wortelen, ook hierin had hij blijkens het Emdener
Memorbuch ²¹⁾ zijn aandeel gehad. Van den, niet lang tevoren
door het gerecht vrijgelaten, eersten Rabbijn, Mozes Uri ha
Levi, wordt daaruit verhaald: „Diesem 1620 verstorbene
Manne setzt eine leider ebenfalls zeitlose Notitz den frommen
Jacob bar Jitschak an die Seite „,„weil er sich in Frömmig-
keit und Absonderung geführt, und auch geholfen hat, die
Gemeinde der Sephardim in Amsterdam unter die Flügel der
Gottheit zu bringen””. Een herinnering aan Manuel's Emden-
sche relatie's zegt ons hier voldoende!

Vóór de stichting der Synagoge, waaraan zijn naam ver-
bonden bleef, had hij de bestaansmogelijkheid der gemeen-
schap verzekerd, waardoor de Rabbijnen haar, in tegenstel-
ling met die van Hamburg, tot het voornaamste Jodencentrum
der 17de eeuw konden uitbouwen. Wat Uri Halevi in geestelijk
opzicht gedaan heeft, heeft hij in materieel opzicht voor de
jonge vestiging verricht.

Dit is het ware beeld, uit de historische bescheiden ge-
schetst, van het eerste optreden van Emanuel Rodrigues Vega,
in wien wij Jacob Tyrado hebben te zien, die met volle recht
als een der stichters van het Joodsche Amsterdam mag gelden.

II. *Uri Halevi en het ontstaan van Joodsch leven*

Uit het voorgaande blijkt nu wel, dat de komst der eerste
Marranen, die voet aan wal te Amsterdam zetten, en zich later

openlijk als Joden hebben gemanifesteerd, op 1590 moet worden gesteld, het jaar van aankomst van Tyrado cum suis. Wel vermeldt dit jaar de 17den eeuwse Amsterdamsch-Joodsche dichter-geschiedschrijver Daniel Levy de Barrios, doch stelt daarop abusievelijk de aankomst van Maria Nunez en haar familie. Het jaartal 1590, dat allen uit de Barrios overnamen, blijkt dus achteraf toch juist te zijn. In 1904 werd deze datum ten gevolge van de polemiek Hillesum ²¹⁾ contra Cardozo de Bethencourt ²³⁾, plotseling verlaten en als het juiste jaartal 1593 genoemd, dat van toen af algemeen werd aangenomen. In zijn geschiedkundig overzicht, aan het feestboekje van het 250 jarig bestaan der Portugeesche Synagoge van Amsterdam (in 1925 door die Gemeente uitgegeven) toegevoegd, handhaafde de heer A. J. Mendes da Costa het jaar 1590 weder, als jaar van vroegste aankomst, terwijl de heer Seeligmann daarop in zijn „Bibliographie en historie” ¹⁾ het jaartal 1597 onwederlegbaar als jaar van aankomst van Maria Nunez en haar familie aantoonde, en aldus 1597 als vroegste jaar van aankomst van, zich als Joden manifesteerende, Marranen te Amsterdam, aannam. Het jaar 1593 blijkt nu alleen op een drukfout van De Barrios te steunen. Het jaar 5350 (= 1590) is in zijn „Casa de Jacob” abusievelijk met 1593, wedergegeven. Men kon dus kiezen 1590 of '93. Ruim een eeuw later koos de nieuw hebreuwsche dichter David Franco Mendes 1593 voor zijn geschiedkundig handschrift, dat op het Portug. Israël. archief nog berust, vervaardigde er verschillende Perathiem (toepasselijke hebreuwsche woorden, waarvan de getalswaarde der letters het jaartal aanduiden) op ²¹⁾, en zoo werd dit jaartal op zijn gezag in 1904 weder gehandhaafd.

Volgens Barnage, Koenen (en laatstelijk ook Seeligmann in zijn bijdrage over het Marranenprobleem ²¹⁾) zou de eerste overval van een Amsterdamsch Joodschen dienst hebben plaatsgevonden op Zondagavond 18 September 1595. De onderschout zou dan met eenige gerechtsdienaren de biddende Portugeezen overvallen hebben, wyl zij meenden met een

heimelijke Roomsche samenkomst te doen te hebben. Als zij echter bemerken, dat het hier een Joodsche Godsdienstoeffening geldt, laten zij echter allen dadelijk ongemoeid. De heer Seeligmann, die deze Spaansche-Marranendiensten ook van elders kent, gelooft ook aan de historische juistheid van deze geschiedenis, doch verbeterd op p. 20 van zijn „Bibliographie en Historie” ¹⁾ den datum nadrukkelijk op 21 September 1597. Hierin werd hij versterkt door de omstandigheid, dat de vooravond van den Grooten Verzoendag toen op Zondagavond viel, zoodat dus de verdenking van een Katholieke samenkomst grond zou hebben.

Nu uit het vervolg zal blijken, dat het praktisch ondenkbaar is, dat de gerechtsdienaars een Joodsche, of liever een van Joodsche tendenzen voorziene, Spaansche Godsdienstoeffening ongemoeid zouden hebben gelaten en wij dus met een legende te doen hebben, waarvan de kern eerst veel later ligt, meende ik, dat de tijd voor hypothesen nu voorbij is, en een bronnenonderzoek, onafhankelijk van de opvattingen van derden, gewenscht is. Zoowel de op de Barrios steunende data als de kern van het Emdensche verhaal, dat ook van een overval melding maakt, wilde ik aan de primaire bronnen toetsen. Daar het ten laste gelegde feit niet van crimineelen aard is te noemen, bleven de Justitieboeken (die trouwens net van 1595 tot 1613 ontbreken) al direct buiten dit onderzoek. Zoo het feit werkelijk plaats heeft gevonden, moet dit zijn opgeteekend in de protocollen „Confessien der Gevanghenen” genaamd, welke serie compleet op het Gemeentearchief bewaard is en eventueel ook in de keurige serie „Groot Memoriael”boeken. Welnu noch in de „Confessien”, noch in het „Groot Memoriael” is in 1595 of 1597 sprake van een dusdanigen overval, zoodat beide jaren op heel wat anders moeten doelen, nl. 1595 het jaar van blijvende vestiging van Tyrado cum suis en 1597 diens sureté du corps en de komst der Nunez-Pereyra-Homemfamilie c.s. Alvorens nu de juistheid van den overval van het Emdensche verhaal (waarvan Seeligmann de verschillende uitgaven uitvoerig beschreef ⁷⁾) te onderzoeken,

volge hier eerst de hoofdzaken van dit in 1710 vervaardigde verhaal, naar de oudste Spaansche uitgave van 1711, laatste-lijk met vertaling door Gebhardt ⁸⁾ herdrukt. Dit „Gedenkschrift voor de volgende eeuwen” verhaalt dan, dat de be-roemde Rabbijnen, wijlen Rabbie Mozes Uri Levi en zijn zoon Aron, die de vader van den schrijver was, in Emden woonden, alwaar boven hun huisdeur in het hebreeuwsch en latijn de woorden stonden gesteld „*Waarheid en Vrede zijn de grondslagen der wereld*”. In het jaar 5364 (dat met 1604 wedergegeven wordt) kwamen daar nu 2 schepen uit Spanje aan met 10 verbannen Spaansche Joden en 4 kinderen aan boord, beladen met kostbare koopwaar, meubilair en huisraad. Eenigen gingen in de stad, zagen bij Mozes Uri Levi een geslachten gans naar binnen brengen en bemerkten ook het schild boven de deur, waarvan zij den hebreuwschen tekst echter niet konden lezen. 's Middags verlangden zij een gans te eten, waarop de waard Mozes Uri Levi's gans kocht en zijn gasten voorzette. Nu hoorden zij, dat de verkooper een Jood was en tot hun niet geringe verbazing tevens, dat hier Joden woonden. Zij zochten den volgenden dag het huis met het bewuste schild op en vroegen Uri Levi in het geheim te spreken. Zijn zoon Aron kon hen in het Spaansch verstaan en nu verzochten zij als Joden zijnde, hen te willen besnijden. Aron wees op het gevaar vanwege de Lutersche stemming in Emden en toonde op een plaat de Montelbaanstoren van Amsterdam aan. In een straat hiertegenover, nl. de Jonkerstraat moesten zij een huis huren en het door een teeken kenbaar maken, dan zouden vader en zoon in 2 à 3 weken volgen. Dit geschiedde, zoodat de Portugeezen den Montelbaanstoren naar deze geschiedenis den Aronstoren noemden. Uri kwam met zijn zoon naar Amsterdam, besneed 10 mannen en 4 kinderen, en dezen verrichtten dagelijks met groote aandacht in een kamer hun gebed. Na eenige weken werden zij, door de in deze buurt wonende uitgeweken Vlamingen, bij Burgemeesteren echter verraden. Op aanklacht van de besnijdenis en het dagelijksche gebed werd Uri en zijn zoon gevangen

genomen en na eenige dagen voor Burgemeesteren gebracht. Deze vroegen hen, wie hun het recht had gegeven hier een nieuwe Jodenreligie op te richten, waarvoor zij den dood schuldig waren. En nu vervullen beiden hier de Tyradorol; slechts tot voordeel van Amsterdam's handel zijn zij hier gekomen, hoewel zij ook elders hadden kunnen gaan. Zij verzekeren, dat zich spoedig wel vijftig familiën hier zullen vestigen, die Amsterdam, dat nu nog geringen handel heeft, door hun kapitalen en overzeehandelen aan de spits van Europa's handelssteden zullen stellen. Nu worden de overige deelnemers aan den dienst voor Burgemeesteren gebracht, die hen in het Latijn ondervragen. Nu alles waar blijkt te zijn, worden allen vrijgelaten, waarop de groote Spaansche en Portugeesche handelshuizen met hun kapitaal overkomen. Hierop wordt Uri Levi en zijn zoon Aron wederom voor Burgemeesteren ontboden, die hen uit tevredenheid, zoowel het vrije woonrecht als religievrijheid toestaan. Dezen danken ontroerd en snellen weder naar de Portugeezen. Men omhelst elkander onder tranen, dankt God voor deze uitkomst en bericht alles naar Spanje en Portugal, zoodat de vestiging steeds aangroeide en in bloei toenam. Uri werd hun Rabbijn en Aron hun Voorlezer, terwijl beiden de besnijdenis aan de Marranen voltrokken en reglementen en voorschriften voor Joodsch leven voor hen vaststelden. Na de komst van de Duitsche en Poolsche Joden vermeld en de spoedige komst van den Messias verbeid te hebben, eindigt Aron's zoon Uri, de kleinzoon dus van den eersten Rabbijn, zijn Gedenkschrift, gedateerd Amsterdam 2 December 1710 (10 de Kisleff 5471).

De aankomst, hier op 5364 gesteld, wordt nu door Cardozo de Bethencourt ²³⁾ met 1604 wedergegeven, hoewel hij zelf ook aan de mogelijkheid denkt, dat dit Joodsche jaar, loopend van ongeveer September 1603 tot ongeveer September 1604, ook op het najaar 1603 kan slaan. Daar de vermelde akte, waarin Manuel, onze Tyrado, en Uri's zoon Jozef optreden, van 8 September 1603 dateert, scheen eerst de juistheid van dit jaar 5364 te onderzoeken, waarvan de uitkomst tevens een

maatstaf zou kunnen vormen voor de juistheid van de hoofdzaken der mededeelingen van deze „Memoria para os suglos futuros”. Dit onderzoek zou niet te omvangrijk behoeven te worden, want was deze gedachtengang juist, dan zou naar den vermaarden overval slechts tusschen September en Januari 1603 in de Confessieboeken dienen gezocht te worden. Nu heeft de heer Seeligmann voor mij nagezien, dat de Groote Verzoendag (10 Tisjri) van 5364 op 15 September 1603 viel. Dus moet dan de historische vooravond op 14 September 1603 gevallen zijn en *dit* was nu een *Zondagavond*, waarop inderdaad bij de toenmalige verhoudingen door het Gerecht naar een Katholieken dienst kon worden gespeurd.

Na de bittere en bloedige geloofsvervolgingen, die de Protestanten van de Katholieken hadden moeten verduren, waren deze allerminst geneigd de „Papisten” te Amsterdam naast zich te dulden ²⁴⁾. Enkele klooster-geestelijken waren echter gebleven en een niet gering aantal burgers was de oude kerk trouw gebleven. Na de Unie van Utrecht werden de Roomschen van Spaanschgezindheid verdacht en aldus ook om „politische wijze, om oorloghe, geen exercitie vergunt”. Hoewel het plakaat van 1580, waarbij Katholieke samenkomsten ten strengste verboden werden, in 1591 herhaald werd, werd Schepenen toch te kennen gegeven, dat zij in de praktijk gematigd moesten te werk gaan. Zoo kwamen de Katholieken aanvankelijk in particuliere huizen bijeen, terwijl de geestelijke zusterkens rondzeiden in welk huis de dienst werd gehouden, alwaar zij dan dien tijd ook de wacht hielden. Lieten Burgemeesteren dit oogluikend toe, ten scherpste werd opgetreden tegen die bijeenkomsten, die grond gaven tot het vermoeden, dat men in verstandhouding tot den Katholieken, Spaanschen vijand stond. Zoo was in 1602 de Vicaris der Nederlanden, met verbeurdverklaring zijner goederen, uit Holland, Zeeland en Friesland gebannen, al kwam hij er toch telkens weer in. Geen wonder dus, dat de Schout en zijn rakkers, onderricht van de geheime bijeenkomst der Spaansch-Portugeesche vreemdelingen op een Zondagavond, aan een

Katholieke samenkomst met minder goede bedoelingen dacht en den overval in het huis deed plaats vinden.

Dat zij als de Katholieken een wacht hadden, is begrijpelijk en dit verklaart, hoe tijdens den overval allen blijkbaar verdwenen waren en *Uri alleen*, overbleef, gehuld in het Sargenis, het doodskleed van den Grooten Verzoendag. Hij werd gevat, gevankelijk weggevoerd en opgesloten tot het eerste verhoor zou plaats vinden. Nadat reeds op 12 September een zitting was gehouden, moest hij dus wachten tot de eerstvolgende, die op 27 September plaats had. Daar dit geval toen nog niet aan de beurt kwam en evenmin op die van 2 October, werd deze zaak toen tot den volgenden dag uitgesteld. Nadat Rabbi Uri aldus den heiligsten Joodschen Vastendag, het Loofhuttenfeest en Vreugde der Wet achter de sombere gevangensmuren had doorgebracht, waar zijn zoon Aron den bejaarden man misschien van ritueel voedsel mocht voorzien, werd zijn zaak (toen achttien dagen na den overval) door Schout en Schepenen ter hand genomen. Zijn geval stond toen het eerst op de rol. Hem werd dien dag zijn functiën als ritueel slachter (schocheth) ten laste gelegd; klaarblijkelijk had men hem met het lange slachtmes op straat gezien en daarvan niet veel goeds gedacht. Zoo werd hij hierover op 3 October in verhoor genomen, welke datum op een Vrijdag viel. Uit het in Bijlage VIIa afgedrukte verbaal van de „confessien der gevangenen” ²⁵⁾ blijkt eerstens, dat het jaar 1544, dat de Barrios als Uri's geboortedatum opgeeft, volkomen juist is, ten tweede, dat hij niet in Emden is geboren en ten derde, dat hij aanstonds poogde zijn vrijheid te herkrijgen, waarvan hij zoo onverwachts beroofd was, hetgeen echter nog weken duren zou. Alvorens met de verhooren van Philips Joosten nu verder te gaan, rijst de vraag op, die ik mijzelf ook hierbij stelde nl.: Hebben wij hier inderdaad met Uri Halevi te doen? Uri is wel dezelfde naam als Phöbus of Pheiwes, welke beide namen dan ook zijn gelijknamige kleinzoon voerde hetgeen Philip beteekent, terwijl Joosten hier dan een samentrekking van Josephszoon moet zijn. In de in bijlage VI afgedrukte

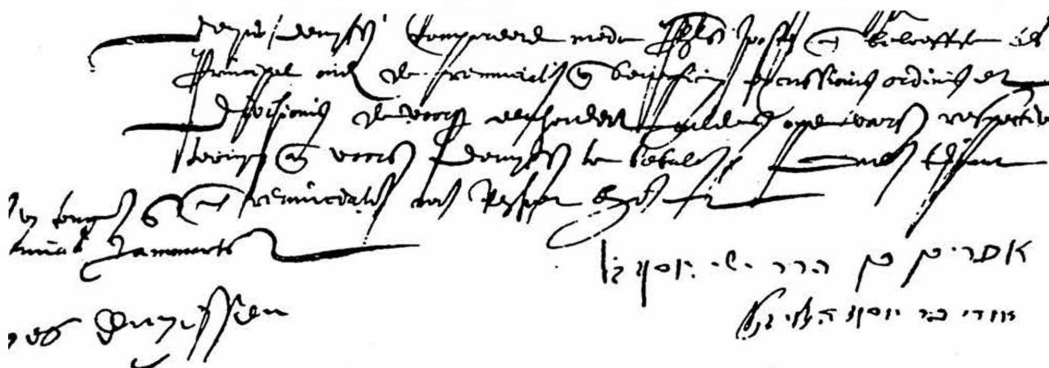
Verantwortlich

Amos 1. 2

Q

Rabbi Uri's eerste gerechtelijk verhoor
(tekst Bijlage VIIa)

acte, zien wij nu onzen Philips Joosten als *Oeri Bar Jouseif Halewie Zichrounou liwrocho* teekenen, geheel gelijk bij de reglementen van Ets Haim, in het Gedenkschrift gereproduceerd ²⁷⁾, zoodat deze identificatie hiermede bewezen is. Wij maken hier en passant ook kennis met zijn schoonzoon Ephraim Joseph Portugies, den eersten Joodschen slager van

The image shows a handwritten signature in Dutch, which is a cursive version of 'Uri Halevi'. Below the signature is a Hebrew date stamp: 'ה'תקכ"א' (1721) and 'כ' חשוון' (10th of Cheshvan). To the left of the signature, there is some smaller, less legible handwriting, possibly 'Amsterdam'.

De indentificatie van Philips Joosten met Rabbi Uri Halevi
(tekst Bijlage VI)

Amsterdam, die als *Ephraim ben horaw Rabbeinoe Josche Jouseif Zichrounou liwrocho*, mede teekende. Uri blijft hier borg voor hem als zijn „principael” bij een voornaam Amsterdamsch slager. Hoogduitsche Joden waren toen nog vrijwel onbekend te Amsterdam, vandaar, dat hij hier ook „Portugies” wordt genoemd. Het familieverband is nu wel duidelijk. Uri's overleden vader had nog een zoon Josche genaamd, toen ook overleden, wiens achtergelaten kind Ephraim was, naar Uri's grootvader geheeten, zooals uit het opschrift van de oudste Amsterdamsche Wetsrol blijkt, door De Castro ²⁸⁾ in noot 80 gepubliceerd. Daar Ephraim's dochter in 1631 in het huwelijk trad, was hij nu in 1621 reeds gehuwd en moet Uri dus (vooral ook, omdat de Joodsche huwelijken toen zeer vroeg gesloten werden) zich vóór het vertrek uit Emden over het jonge weeskind van zijn broeder erbarmd hebben hem aldus op den tocht naar Holland hebben medegenomen en hem later als echtgenoot voor zijn dochter bestemd hebben. Uri, die in

1621 reeds naar de 80 jaren liep, had hem natuurlijk de schechiet (ritueel slachten) geleerd, toen dit hem zelve te zwaar viel en hem vervolgens bij dezen voornamen slager geïntroduceerd.

Doch keeren wij tot Rabbi Uri in de gevangenis terug. Sedert het verhoor van 3 October was hij wederom ingesloten en nu, na een week, op 11 October weder in verhoor genomen. Zeker zal het den gevangene pijnlijk hebben getroffen, dat die datum juist op een Sabbath viel en klaarblijkelijk heeft hij zich hier ook over beklagd, want de volgende verhooren werden hem niet meer op Sabbath afgenomen. Het tweede verhoor werd toen op 11 October (Bijlage VIIb) bepaald, terwijl voor deze belangrijke zitting inplaats van twee Schepenen er vier fungeerden. Voorgeleid, ondervroeg hem de Schout op vier punten, die ons ook ten eerste interesseeren nl.: Welk beroep heeft R. Uri te Emden uitgeoefend en hoe lang, wanneer is hij te Amsterdam aangekomen en wie heeft hem verlof tot vestiging verleend? Op het antwoord op deze vragen hebben de Joodsche historici tot nu toe tevergeefs gewacht. Nu hebben wij hierdoor echter zekerheid omtrent het eerste ontstaan van Joodsch leven te Amsterdam verkregen. Uri is in 1544 te Brunswijk geboren, op dertigjarigen leeftijd als Rabbijn van Emden beroepen en heeft die functie tot 1602, een dertigtal jaren lang bekleed, dat wil zeggen, niet als Opperrabbijn, zooals ons in het Emdener Memorbuch Rabbi Menachem ben Jacob Katz genoemd wordt, nl. met de Morétitel, doch als *Rabbijn of als Darsjan* zooals hij aldaar dan ook terecht met den Magiedtitel herdacht wordt ²¹⁾. Verder blijkt, dat hij in het voorjaar van 1602 te Amsterdam is aangekomen. Dat hij toen ook onmiddellijk voor een begraafplaats gezorgd heeft, blijkt wel uit den aankoop in dat jaar 1602 van de eerste Portugeesch-Joodsche begraafplaats te Groet bij Schoorl in het rechtsgebied van Alkmaar ²²⁾.

Met de mededeeling, dat zijn gezin is medegekomen, kunnen wij nu reeds met zekerheid vaststellen, dat de eerste Synagogediensten van Amsterdam vanaf het voorjaar van 1602 in de

Jonkerstraat ten huize van Uri Halevi binnenkamers gehouden zijn.

Dinsdag daarop werd Uri weder voorgeleid, nl. voor den Schout en een Schepen, die hem vroegen, hoe hij er bij kwam, dat hij ooit toestemming van Burgemeesteren had gekregen, om zich te Amsterdam te mogen vestigen. Blijkbaar was dus bij informatie hiervan niets gebleken, hetgeen geen gunstigen indruk had achtergelaten. Ook werd hem gevraagd, wat voor Joodsche diensten (waarvan men blijkbaar ook al een zonderlinge voorstelling had) hij wel in dien tijd te Amsterdam had gehouden. In het verbaal van dit verhoor van 14 October (Bijlage VIIc) verklaart Uri, dat een zekere Jurriaen het consent voor hem aan Burgemeesteren gevraagd en ook verkregen had en hem zulks was komen zeggen en voorts, dat hij de Joodsche religie sedert zijn vestiging te Amsterdam in zijn huis heeft uitgeoefend, als het „Lesen de Sabatten, Paesschen, Pinxteren, Loovertenten Feesten”, zonder evenwel den Grooten Verzoendag te noemen, dien hij opzettelijk schijnt weg te laten! Want van vergeten blijkt geen sprake te zijn, daar hij het Joodsche Nieuwjaar nog eens uitvoerig en afzonderlijk bij de wekelijksche Sabbathviering vermeldt.

Aangezien de resolutiën van Burgemeesteren van Amsterdam niet vóór 1603 teruggaan, kan ik slechts gissen, wie die Jurriaen is, doch hem wellicht wel aanwijzen. Immers Uri is door hem bedrogen. Tegen belooning heeft hij natuurlijk op zich genomen, het consent van Burgemeesteren te vragen, doch heeft dit echter nooit gedaan, daar hij Uri geen schriftelijk consent gaf, doch „sulx guam seggen”. Komt op 19 November 1599 een 24 jarige Fransch Joriaens in deze boeken voor, die altijd te Amsterdam was geweest, doch niet wist of hij te Hamburg, dan wel te Amsterdam was geboren, op 3 en 6 Juli 1604 blijkt daar gevangen te zijn de 17-jarige Juriaen Juriaens een schoenlapper, die later als handelaar in kalfsvellen voorkomt. Ik vermoed, dat hij Uri die poets gebakken heeft. Men zegge niet: Daarvoor was hij in 1602 (15 jaar oud) te jong, want de ondertusschen weder opge-

sloten Rabbi Uri zou van een dergelijk Amsterdamsch jongeling van 16 jaren nog grooter onaangenaamheden beleven.

De hechtenis van Rabbi Uri was in de buurt al spoedig bekend. Een patriarchale 60 jarig Rabbijn van omstreeks 1600 moest ook wel iedereen opvallen. Men herinnere zich nu uit het Emdensche verhaal, dat de Vlamingen als aanklagers werden genoemd. Welnu, een 16 jarig Vlaamsch jongeling was in verdacht gezelschap geraakt, had ondermeer een rok gestolen en was nu gevat. Daar Rabbi Uri nu toch gevangen zat, betichtte hij hem, dat deze den rok en daarenboven nog veel meer gestolen goederen kocht. Blijkbaar was het hem bekend, dat een vrouw uit de buurt eens geld van Rabbi Uri had geleend en daarvoor een bundeltje kleeren als pand had aangeboden.

Ondertusschen had men een nieuwe klacht tegen den Rabbijn gevonden nl. dat hij volwassen personen door de besnijdenis tot het Jodendom bracht. Na een week werd hij op 21 October (zijnde weder een Dinsdag), weder voorgeleid en de geheele zitting aan deze zaak gewijd.

Uri verklaarde (Bijlage VII*d*) alleen af en toe jonge kinderen besneden te hebben en *geen* volwassen personen, aldus tegen de overlevering in. Wij zullen aanstonds nog zien, dat zijn zoon Aron daarvan dan ook de eigenlijke Mohel (besnijder) is geweest. Vervolgens ontkent hij ooit iets met gestolen goederen of panden uit te staan gehad te hebben, dan alleen in het verhaalde geval, waarin hij een vrouw uit de buurt had geleend, zonder echter pand daarvoor te vragen. Blijkens de Bijlage VII*d* heeft deze zaak twee zittingen in beslag genomen en wel 21 en 22 October (zijnde een Dinsdag en Woensdag). Dinsdag werd dan de Besnijdenisbeschuldiging behandeld, waarop geen vervolging kon volgen en Woensdags de helingskwestie. Toen Uri's uiteenzetting in flagranten strijd bleek met des jongeling's beschuldiging, werd deze Cornelis Janssen van Goch, geboortig van Ostende, laatstelijk gewoond hebbende te Goch bij Kleef, direct in verhoor genomen. In zijn in Bijlage VIII afgedrukt relaas ried deze nog eens uitdrukke-

lijk: „dat zy zouden gaen tot een Jooode, wonende in de Jonckerstraet, die veel gestole goederen coopt ende dat zy mischien haer goet daer wel zouden vinden”. Gebruik makend van de verdenking van heling, waaronder de Duitsche Joden toen veelal gebukt gingen, maakt hij het geval aannemelijk, dat Uri en zijn zoon Aron het geld daarvoor zouden hebben opgestreken.

Twee dagen bleef Rabbi Uri nu nog opgesloten, waarna tot confrontatie van hem met dezen jongeling werd besloten. Dit vond op 23 October (Bijlage VIIe) plaats: Uri ontkende weder ooit gestolen goederen met hem verhandeld te hebben of hem zelfs maar ooit ook te hebben gezien.

Het was toen na een lange en vermoeiende zitting geweest. Reeds vijf zaken, waarvan ook vijf folio's vol zijn geschreven, waren vooraf behandeld, toen eindelijk aan het slot, Uri's confrontatie plaats vond. Na zijn verklaring werd Rabbi Uri nu in vrijheid gesteld en de zaak, die zulk een onverkwikkelijke wending had genomen, als afgedaan beschouwd.

Ruim een maand had Rabbi Uri in de toenmalige, algemeene gevangenis gezeten, het z.g.n. mannentuchthuis, of rasphuis, gevestigd in het oude Clarissenklooster, waarvan de ingang aan den Heiligenweg lag³⁰). Het machtige college van Schout en Schepenen (immers uit de oud-Schepenen werden de Burgemeesteren verkozen) hadden na het eerste verhoor viermaal getracht, andere bezwarende getuigenissen tegen hem in te brengen; telkens voor andere feiten. Lezen wij nu zoo hun vonnissen, als daar zijn: op de kaak zetten, te pronk stellen, op het schavot geeselen, brandmerken, hangen, radbraken, wurgen, onthoofden of combinaties van dien met of zonder geldboeten, dan begrijpen wij de bedoeling van het Emdensche Jiskorgebed²¹): „Moge God ten goede gedenken de ziel van den Eerwaarden Heer Mozes Uri bar Joseph ha-Levi, wiens aandenken tot zegen zij *נפשו נפשו* *בעבור שמסר נפשו* *על קדוש השם* omdat hij zijn leven veil heeft gegeven ter heiliging van Gods naam, om het Uitverkoren Volk, de nazaten van vromen, beschutting onder Gods vleugelen te ver-

(The following is a transcription of the handwritten text from the document, written upside down relative to each other.)

1. The first thing I noticed was
that the water was very cold.
I had never before experienced
such a low temperature.
It felt like I was stepping
into a giant refrigerator.
My hands were numb almost
immediately.
I tried to shake them off,
but it didn't work.
The cold seeped into my bones.
I was shivering uncontrollably.
I knew I needed to get warm
fast.

2. As I walked towards the
house, I saw a small dog
running across the yard.
It looked scared, maybe
because of the cold.
I called out to it, but it
didn't stop.
It disappeared into the bushes.
I wondered if it would be
okay.

3. By the time I reached the
door, I was exhausted.
My legs felt heavy and
my head was spinning.
I unlocked the door and
stepped inside.
The warmth of the house
was a relief.
I took off my coat and
sat on the couch.
I felt better already.

4. After a few minutes, I
noticed something odd.
There was a faint smell
in the air.
It wasn't pleasant.
I got up and went to the
kitchen.
I opened the window and
the smell disappeared.
I closed the window and
went back to the couch.
The smell was gone.

5. I decided to go to bed.
I turned on the lights and
looked at the clock.
It was late.
I yawned and climbed
under the covers.
I fell asleep quickly.
In the morning, I woke up
feeling refreshed.
Everything seemed normal.
I didn't think about the
cold anymore.

schaffen". Dan wordt ons eveneens duidelijk, dat hierop ook de mededeeling van het Emdensche verhaal moet slaan, dat Uri ontroerd dankte voor de verleende vrijheid, dadelijk naar huis en naar de Portugeezen snelde en men elkander na dit weerzien onder het vergieten van tranen omhelsde en God dankte voor deze uitkomst.

Van het verleenen van Joodsche religievrijheid blijkt onder-tusschen nog geen sprake te zijn. De te verwachten oppositie eerst van de Katholieken, die dit als Christelijke religie geweigerd was en later van Gereformeerde zijde, die niet zou uitblijven, was oorzaak, dat zich dit niet zoo ideëel heeft toegedragen, als de legenden ons wel hebben doen gelooven.

Weten wij van het al dan niet aanwezig zijn van Joodsch bewustzijn van het eerste groepje, dat zich in 1590 vestigde, ongeveer niets, bij de definitieve nederzetting der Marranen in 1597 weten wij echter, dat zij positief Joodsche tendenzen hadden, waarvoor Burgemeesteren hen waarschuwd (Bijlage III). Dit blijkt ook uit de inbeslagname door de Inquisitie van de goederen van de familie van Manuel Rodrigues Vega, onze Tyrado, en uit het feit, dat Manuel tot de verdachte Marranen behoorde, die naar Frankrijk waren uitgeweken. Doch met dit al was van een positief Jodendom nog lang geen sprake geweest; het waren slechts vage herinneringen, verkregen door geheimzinnige overleveringen en uit eenige Joodsche-ethische Spaansche lectuur. Was Manuel's familie reeds gedeeltelijk aan den Vlaamschen regentenadel geassimileerd, ook een lid van de Nunez-Pereyrafamilie ging weder uit Amsterdam naar Spanje terug, om daar een hooge betrekking te aanvaarden, waarbij hij verder ook Katholiek ging leven. En ook de Barrios noemt Inquisitievrees het hoofdmotief voor de overkomst van deze familie in 1597 ¹⁾. Blijkens tientallen notariele akten, die ik over hen vond, was deze familie onmetelijk rijk, en bezat zij door geheel West Europa zoowel uitgebreide handelsrelaties als familiebetrekkingen.

Toen het in 1602 aangekomen groepje onder leiding van den Duitschen Rabbijn, die een cultuurwereld van hen in

stand en beschaving verwijderd was, een werkelijk Joodsche gemeenschap ging oprichten, waarbij de individueele inzichten moesten wijken voor de vele hun onbekende wetten en moeilijke voorschriften, die deze Rabbijn hen gebiedend voorschreef, hield dit geslacht zich van den aanvang af van hem en zijn groepje afzijdig. Vermeldt Seeligmann ¹⁾ de ondertrouwakte uit de „Puyboecken” van het huwelijk van den broeder van Maria Nunez en Justa Pereyra op 9 September 1605, nl. van den toen 23-jarigen Manoel Lopez Pereyra de Ilja de Madeira, met Bretis Nunez de Porto de Portugal, uit Bijlage IX ³¹⁾ blijkt duidelijk, dat de bruid niet als Jodin bij Rabbi Uri, doch *Katholiek* wenschte te trouwen, hetgeen te Utrecht sedert de Statenordonnantie van 6 October 1584 haar voor het Gerecht was mogelijk gemaakt *). En ook van zijn zuster Justa Pereyra weten wij ¹⁾, dat zij den dood harer twee kinderen weet aan het feit, dat haar man Francisco Nunez Pereyra niet Joodsch leefde en daarom niet eerder rustte, alvoor hij zich door Uri had laten besnijden, waarop zij hun leven en namen verjoodschten.

Zoo staat het vast, dat deze eerste Amsterdamsche Portugeezen niet alleen niet positief Joodsch hebben geleefd, doch ook, dat zij zich in den aanvang van het Uri-La-Levi-groepje afzijdig hebben gehouden **).

Zelfs Manuel Rodriguez Vega, de „Tyrado” van de Joodsche vestiging, vermocht vóór dat het groepje met Rabbi Uri te Emden had kennis gemaakt, nog niet uit eigen beweging daar contact met de Joodsche Gemeente te zoeken, hoewel hij daar sedert 1598 met het Gemeentelid Salemon Meyer in connectie stond. Toen in dat jaar zich dan ook een deel van den Spaanschen handel door de visitatie van de neutrale zeevaart door Hollanders en Zeeuwen naar Emden ver-

*) Blijkens het Utrechtsche Gemeentearchief is dit huwelijk echter niet te Utrecht voltrokken.

**) Seeligmann's vermoeden (Bibliogr. ¹⁾, p. 19), dat Duarte Sarayva als Marraan Amsterdam weder zou hebben verlaten, bleek mij onjuist. Als Jood heeft hij er nog lange jaren gewoond en hij doet later, zooals blijken zal, zelfs zaken met den Opper-rabbijn Haham Uziel.

plaatste, had dit aanvankelijk niet het minste gevolg voor het ontstaan van positief Joodsch leven bij deze Marranen.

Wanneer de Hollanders nu de Marranen (onder voorwendsel van den handel op de vijandelijke landen te willen beletten) uit den Indischen handel dringen, besluit de Spaansch-Portugeesche koning Philips III (en wel tegen betaling van 200.000 ducaten) hun als tegenmaatregel toe te staan, ongehinderd naar zijn koloniën te mogen emigreeren. Onze „bannelingen” van het Emdensche verhaal, die echter alleen hun emigratiebevoegdheid overschreden hadden, vertrekken nu naar Emden, klaarblijkelijk ook op Tyrado's advies, die daar immers nog in Februari 1601 met den Emdenschen koopman Hendebecke zaken afsloot. Wel zegt het Emdensche verhaal, dat dit een toevallige omstandigheid was, daar het doel der tocht Holland was, en dit groepje door de stormen naar de Oost Friesche kusten was afgedreven en zoo te Emden belandde, doch nu de tocht naar de oude Gravenstad een economische noodzakelijkheid blijkt te zijn en het verhaal buiten Inquisitievrees ook *handelsoogmerken* als doel van den tocht opgeeft, moet dit motief naar het rijk der legenden worden verwezen en aldus wel tegelijk doelbewust naar Emden gekoerst zijn. Zoo is nu ook, nu de Marranen (althans tot 1610) ongehinderd en openlijk uit Portugal konden vertrekken, de zonderlinge mededeeling van het verhaal verklaarbaar, dat 10 mannen en 4 jongens met huisraad en koopwaar zich op twee vaartuigen hebben ingescheept, zonder vrouwen. Immers uit Antwerpen is ons bekend, dat deze eerst later, nadat de mannen zich in deze vreemde noordelijke landen (ook wat de stemming jegens hen betrof) goed hadden georiënteerd, veiliger konden overkomen. Bleek ons uit de verhooren van Rabbi Uri, dat hij anderhalf jaar te Amsterdam was gevestigd, dan kunnen wij berekenen, dat de eerste Joodsche dienst, die te Amsterdam gehouden is, plaats heeft gevonden met Pésach, het Joodsche Paaschfeest [dat toen op 4 April = 14 Nisan inviel] en wel in de Jonkerstraat in een kamer van het door Uri gehuurde huis.

Daar Rabbi Uri, na dertig ambtsjaren, niet ineens uit Emden direct mede naar Amsterdam heeft kunnen gaan, moet de bewuste landing te Emden dus veel vroeger hebben plaats gevonden, daar deze Portugeezen immers vóór Uri in Amsterdam aankwamen en deze vóór April moet zijn aangekomen. Voor het afwikkelen van zijn zaken te Emden en het afscheid nemen van de Gemeente, waar hij een menschenleeftijd lang gearbeid had, gunt de „Memoria” hem en zijn zoon Aron den tijd van 2 à 3 weken. Wij weten thans echter (Bijlage VIIb), dat zijn gezin wel mede is gekomen (zulks in strijd met de mededeeling der „Memoria”), en ook, dat de tijdsbepalingen hier opgegeven, veel te kort blijken te zijn. Laat de schrijver (die zijn vader voor de eer mede in de gevangenis laat zetten!) den overval reeds na enkele weken geschieden en Uri's gevangenschap enkele dagen duren, dan moeten wij ook hier klaarblijkelijk inplaats van 2 à 3 *weken*, 2 à 3 *maanden* lezen, waarop wij dan als datum van de Emdensche landing einde December 1601 krijgen.

Is dit aannemelijk ten opzichte van Philips III's Marranen-privelege (4 April 1601) om Portugal openlijk met familie te mogen verlaten en vaste goederen daarvoor te verkoopen, ook een andere bijzonderheid bevestigt dit, voor zoover dit nu nog noodig zou zijn. De 18de eeuwsche Amsterdamsch-Joodsche volkskroniqueur, Menachem Man ben Salomo, die het Emdensche verhaal uit den volksmond opteekende, verhaalt in zijn „Sjeëries Jisroël” ³²⁾ ook het detail, dat het toen juist „Chanoekozeit” (de tijd van het Makkabeeënfeest) was, dus zoowat het laatst van December. Uit het andere nieuw medegedeelde detail, dat Uri's zoon Aron de Marranen kon verstaan, doordat hij in Italië de boekdrukkunst had geleerd, volgt ook, dat het eerste detail geen uitwas van een later stadium der legende is, daar Aron's zoon Uri ook werkelijk die kunst verstond en ook in Amsterdam heeft uitgeoefend ³²⁾.

Dat de kern van deze episode, waarin de gans actief optreedt, en het Hebreeuwsche opschrift van Uri's huis een rol speelt, wel aannemelijk is, blijkt wel uit het volgende. Een

Emdensche plaatselijke legende wijst het later verbouwde hoekperceel Oster- en Daalerstrasse als Uri's huis aan; in de Daalerstrasse zag ik nu werkelijk Hebreuwsche opschriften op de huizen, nu nog tot 1629 teruggaande, en waarvan één een vogel vertoont, door Dr. Grünwald ³²⁾ voor een gans gehouden. En nog worden 's winters te Emden een groot aantal ganzen uit de omstreken aangevoerd en verorberd, zoodat, al heb ik de illusie ontnomen, dat dit overigens niet om zijn schranderheid vermaard dier de verdienste zou hebben de Marranen voor het eerst met Hoogduitsche Joden in verbinding te hebben gesteld, en ondanks de rol die het in het Joodsche volksgeloof van elders ³³⁾ speelde *), de ganzen-episode van de Memoria evenzeer historischen grond zal hebben gelijk wij ook de overige details van dit verhaal authentiek bevestigd zagen.

Zijn deze Portugeesche Marranen aldus in December 1601 te Emden aangeland en met Uri in contact gekomen, dan blijkt ons uit het Emdener „Memorbuch” ²⁵⁾ wel het verdere verloop van hun lotgevallen. Zij werden door Tyrado over de Amsterdamsche verhoudingen ingelicht, die daarop hun overkomst vanuit Emden, waar hun de onverdraagzame Lutersche stemming gevaarlijk kon zijn, naar Amsterdam voorbereidde en aldus heeft geholpen „die Gemeinde der Sephardim in Amsterdam unter de Flügel der Gottheit zu bringen”.

Toen Rabbi Uri daarop na twee maanden volgde en het huis in de niet aanzienlijke Jonkerstraat bij de haven huurde, begonnen daar toen de eerste Joodsche Godsdienstoefeningen van Amsterdam. Deze geheele Marranengroep, Tyrado inbegrepen, was, zooals Gebhardt het kernachtig uitdrukt „Katholich ohne Glauben und Jude ohne Wissen, doch Jude im Willen” ⁸⁾; hen was niets dan enkele Hebreuwsche klancken (die Uri nog anders uitsprak) en eenige vage herinneringen

*) Uit dit Italiaansche boekje van 1717, waarin de gans een rol in het Joodsche volksgeloof speelt, en waarop Mr. Prins mij attent maakte, meende ik voor het 16de eeuwse Joodsche Emden, evenwel geen conclusies te mogen trekken.

bij overlevering bekend. Zoo konden zij geen actief deel aan deze Synagogediensten nemen en alleen deze onbegrepen gebeden in het hen vreemde Hoogduitsche idioom van het verloren, oude Hebreeuwsch beluisteren, waarvan Rabbi Uri „een der zangers” was.

Anderhalf jaar hadden zij aan de speuroogen van het Gerecht kunnen ontsnappen, die als ware papistenjagers in 1598 twee aanzienlijke Socianenleiders op verdenking van Roomsche samenkomst in hun herberg hadden overvallen en hun boeken afgenomen ²⁾. De Katholieken wachtten meestal met hun Zondagdiensten tot den avond, waarbij zij, beschut door de duisternis, onopgemerkt konden bijeenkomen.

Nu de tweede Kol Nidré-avond (de vooravond van den Grooten Verzoendag), die te Amsterdam gevierd werd, in 1603 op een Zondagavond viel en daarbij Spaansche en Portugeesche vreemdelingen bijeenkomen, kon het wel niet anders, of het Gerecht, dat Zondagsavonds speurde, moest wel een inval doen, nu zóó sterke verdenking van geheime Katholieke — en wellicht ook, daar het Spanjaarden gold —, landsgevaarlijke samenkomst bestond.

De Portugeesche Joden kennen het gebruik niet, bij de Hoogduitsche algemeen, om zich op deze Hoogtijden in het Sargenis (witte doodswade) te hullen. De speurende papistenjagers moesten aldus constateeren, dat allen, die hun aandacht toch niet bij de voordracht konden bepalen, onraad geroken en uiteengestoven waren, terwijl de Voorzanger Rabbi Uri in het gebed verdiept was. Zij die een Katholiek priester in misgewaad verwachtten aan te treffen, vonden nu ook een voorganger in een lang wit gewaad gekleed, die men nu als zoodanig inrekende en aldus gevankelijk werd weggevoerd. Van Joodsche diensten gelooft men aanvankelijk niet veel, zoodat Uri daarover uitvoerige inlichtingen geeft, doch den Grooten Verzoendagdienst van vorig jaar angstvallig verzwijgt, blijkbaar uit angst dat men bij het begrip van het „Groote Vasten” van deze Portugeezen en Spanjaarden, toch aan verholen Katholieken zou moeten denken.

Raadselachtig schijnen zijn inlichtingen over de besnijdenis, ten eenemale in strijd met de mededeeling der Memoria en de latere verklaringen van de bekende Opperrabbijnen ²¹⁾, die toen echter nog kleine kinderen waren. Toch blijkt Uri's inlichting, dat hij alleen kinderen van 8 dagen oud volgens het voorschrift besneden had en nooit oudere personen, juist te zijn. Deze operatie is namelijk bij oudere personen niet zonder levensgevaar, zoodat het niet aan te nemen was, dat iemand na dertig ambtsjaren op zijn ouden dag zich nog hieraan zou durven wagen. Bleek ons, dat nu zijn hand niet meer de kracht en vastheid van vroeger had, dat hij de schechietah (het ritueel slachten) aan zijn schoonzoon had overgegeven, dan geeft ons de Barrios de oplossing door zijn mededeeling ²¹⁾: „Y en el de 5338 a 24 de Thamuz le nació su famoso hijo el Rabi Aaron Levi, que circuncidó en diferentes tiempos 931", „En den 24sten Tammoez 5338 (= 1578) werd zijn beroemde zoon Rabbi Aharon Levi geboren, *die in verschillende tijden 931 besnijdenissen verricht heeft*". Hieruit blijkt nu afdoende, dat niet Uri doch zijn zoon Aron de mohel of kerkelijk besnijder der Gemeente was, zoodat Uri's verklaring op waarheid berustte.

Het jaar van vestiging van Joodsch leven te Amsterdam staat nu voor goed op 1602 *) vast en wel in het vroege voorjaar. Hoe Franco Mendes aan den datum Dinsdag 22 April 1593 ²¹⁾ komt, is mij een raadsel, want die dag viel op Donderdag en eerst in 1603 op Dinsdag. Doordat Koenen in zijn „Geschiedenis der Joden in Nederland" en Visscher in zijn „Chronologische tijdstafel voor de Geschiedenis der Israëlieten" het jaar 5364 foutief hebben wedergegeven, hebben zij aldus per toeval het juiste jaar 1602 vermeld!

Waren aldus in 1602 de fundamenten van het Nederlandsch Jodendom te Amsterdam gelegd, heftig zou het verzet hier tegen opbruischen, doch evenals Manuel's schip „De Phoenix" als symbool van hernieuwden materieelen bloei voert, zoo

*) De heer J. S. Da Silva Rosa heeft dezen datum na mijn lezingen nu ook in de „Encyclopaedia Judaica" II, kol. 717 overgenomen.

zou zij ook voor de pas ontloken Joodsche Gemeenschap als blijvend symbool gelden van steeds hoogere vlucht van Joodsch leven.

Rabbi Uri Ma-levi heeft de Gemeenschap innerlijk geconsolideerd. Heeft Tyrado haar krachtig door de stormen van buiten geleid, Rabbi Uri is toch als de eigenlijke grondlegger van de *Joodsche* vestiging van Amsterdam te beschouwen. Het Emdensche Jiskorgebed voor hem schildert zijn twintigjarige Amsterdamschen pioniersarbeid in het terugvoeren van Katholieke Humanist tot Joodsche Monotheïst: „Hij leerde hun den weg, welken zij te bewandelen hadden, totdat zij gezuiverd waren van alle onreinheden, gered van het vuurelement en van de zeven helsche verblijfplaatsen. Nuttige bepalingen heeft hij voor hen vastgesteld, want zij waren van verre landen gekomen, om te vernemen het woord Gods: „Wij willen doen en luisteren” [Ex. XIX : 8] spraken zij. „Ook in de Synagoge was hij een der zangers en in Gods leer was hij oprecht met de vromen”.

III. *Alkmaar's Victorie*

Wat als Papisten als Christenen was geweigerd, kon moeilijk aan Joden worden vergund, zonder dat de vervolgte Katholieken daaraan geweldigen aanstoot zouden nemen. Zoo kon van een toelating van Joodsche samenkomsten binnen Amsterdam dan ook nog geen sprake zijn *).

Daarom richt Rabbi Uri **) zijn blik naar Alkmaar, in welk gebied hij zijn tijdelijke Joodsche begraafplaats had ingericht. Zoo zou de stad, waarvan de victorie der Nederlanders in hun vrijheidskamp tegen Spanje was uitgegaan, nu ook de eerste Nederlandsche stad zijn, die den *Joden* van Spanje en Portugal het eerst Godsdienstvrijheid schonk. Hij

*) In dit jaar 1604 traden Burgemeesteren per Vroedschaps-resolutie ook tegen de Martinisten op, wien het echter verder ook niet moeilijk werd gemaakt.

**) Mr. Prins (p. 205) vermoedde reeds Uri achter onze Philips de Jode.

onderhandelde met de Vroedschap over volledige burgerrechten voor de Marranen en de Joden van Italië en Turkije, met officieele toestemming om, gelijk elders, openlijk als Joden te mogen leven, waartegen zij, mits de wachtdienst afkoopbaar zou zijn, alle burgerlasten beloven te zullen dragen. Op 10 Mei 1604 ³⁴⁾ werd dit eerste Hollandsche *Joden*charter verleend, waarvan Rabbi Uri de redactie over het Joodsch leven wijselijk in een algemeenen term had verrat. De Vroedschap, gedreven door de zucht Amsterdam naar de kroon te steken, verleende aldus uit het welbegrepen eigenbelang, de volgende gunstige bepalingen: „Opt versouck van Philips de Jode uyt den name van verscheyden huysgesinnen van joden ende jodengenoten, zoo van Portugijssche als andere natien, tegenwoordelick zoo oostwaerts als elders wonende, is geacordeert ende toegelaten, dat zij hier ter Stede mogen comen, ende soo gerustelick ende sekerlick blijven ende wonen als anderen goeden burgeren ende onderdanige ingesetenen deser plaetse, *ende haer geloofs beleven*, ende sich generen als in andere plaetsen van de Christenheyt henluyden toegelaten wordt, behoudelick, dat sy haer sullen onderwerpen alle keuren ende ordonnantiën deser Stede ende helpen dragen ende gelden alle lasten, ende contributien als andere burgers ende ingesetenen en alleene, mits dat zy betalende alsulcke wachtgelden, als bij Burgermeesteren henluyden opgelegd sullen worden, sullen exempt wesen van schutterije, ende persoonlick wachten ofte tochten waertenemen ofte doen”.

Heeft zich hierop inderdaad een enkele Portugees binnen Alkmaar gevestigd, mogelijk ter bewaking van het nabijgelegen Bet Haim (Joodsche begraafplaats), Amsterdam heeft deze Portugeezen echter weten vast te houden. Bezien wij het Alkmaarsche en de volgende Jodencharters nu in verband met hun uitwerkingen, dan krijgen wij eenig inzicht in de politiek, die deze Marranen hierbij hebben gevolgd. Onze „Tyrado” laat Uri Levi de Alkmaarsche toestemming verwerven, om met dit charter nu meerdere priveleges van de Amsterdamse Burgemeesteren te verkrijgen en hen aldus tot een tegen-

maatregel ten gunste der Portugeezen te prikkelen. Wat het „geloofs beleven” betreft, kunnen Burgemeesteren, wien jaarlijks door de heftige gereformeerde predikanten verweten wordt, dat zij den Paapschen mis dulden, nog niet verder gaan dan hun te verzekeren, dat het hen (mits binnenkamers blijvende, gelijk de Katholieken) niet lastig zou worden gemaakt. De onderhandelingen door „Tyrado” nu gevoerd en waarop zijn legende doelt, overtuigen Burgemeesteren nu ook van het groote industriele belang dezer lieden voor den opbloei der stad, zoodat zij na de uitvaardiging op 10 Mei van het Alkmaarsche Charter, reeds op 21 September als tegenzet het voor onze Tyrado buitengewoon gunstige zijde-monopolie uitvaardigen, waardoor hij en zijn groepje Portugeezen voor een vijftal jaren door Amsterdam werd vastgehouden.

Wat den Indischen handel betreft, was hun aandeel voorloopig gering. Hiervoor treedt in 1605 nog even Don Emanuel, de zoon van Don Antonio ²⁾, ten tooneele, die in 1597 het beruchte huwelijk met Prins Maurits' zuster Emilia sloot. Deze Marranenprins, die in een aanzienlijk perceel te Delft ³⁵⁾ woonde, voorzien van een Hebreeuwsche spreuk nl. Ps. 37 vrs. 5: „Wentel uw weg op den Eeuwige en vertrouw op Hem, dan zal Hij het verrichten”, dacht zich nog steeds, bij traditie den officieelen beschermmer der Marranenbelangen.

De Amsterdamsche Vroedschap, meer oog voor de werkelijkheid hebbende, scheept hem telkens zeer beleefd af. Als hij in 1597 naar Amsterdam komt om de Marranen en Hollanders in Indië tegen de Spanjaarden te vereenigen ³⁶⁾, belooft de Vroedschap aan den „Prince van Portugael”, dat haar Statenafgevaardigden eerst eens met die van andere steden zullen praten, waarvan zij dan een schriftelijk rapport zullen krijgen en waarop zij dan later zullen besluiten. Toch hebben de „heeren Burgermeesteren ende XXXVI raden der Stad Aemstelredam” bij het eindigen van den monopoliestrijd van 1603 besloten ³⁶⁾, dat hun gedeputeerden met de andere stedenafgevaardigden moesten aandringen, ten einde „alle

duysterheyt ende misverstant wech te nemen" de woorden „neutrale havenen ende landen" uitdrukkelijk te interpreteren door de toevoeging „op d'selve vyandelyke havenen", waardoor de Marranenhandel beschermd werd. Nu op 26 April 1605 ³⁶⁾ was „van wegen Don Emanuel, Prince van Portugal" aan Burgemeesteren „voor eenige Portugeese coopluyden, in de Vereenichde Landen woonende, gepresenteert de Remonstrantie", die daarop besloten „naerder in de steden te doen letten, om met goede kennisse tot contentemente van voorsegde Heere Prince so veel geconsenteert te worden, als doenlyck bevonden sal werden". Ook de Staten zeggen in 1605 ³⁶⁾, de Portugeezen op „recommandatie" van Don Emanuel bescherming te hebben verleend. Eerst na 1609 ³⁶⁾ echter, wanneer hij de Vroedschap voor 't laatst trachtte te bewegen het „tractaet" tusschen den vijand en de Staten ook ten genoegen van Graaf Willem Lodewijk van Nassouw te steunen, begrijpt hij zelf, dat zijn figurantenrol hier voorgoed is uitgespeeld. Hij trekt dan naar Brussel en hertrouwt daar in 1626 met de Marraansche Louise Osorio.

Had deze romantische Marranenprins eigenlijk voor de Portugeesche Marranen van Amsterdam weinig of geen feitelijke beteekenis, anders was dit met den Amsterdamschen Marraan Francisco Mendes ³⁷⁾, die praktischer te werk ging en wiens blik hier de verhoudingen beter en scherper zag.

Met de zijde-industrie van Manuel (met wien hij blijkens Bijlage X verwant was) had hij als groot koopman en reeder niets te maken. Reeds lang voor Uri Levi's komt in de Republiek gevestigd, wordt hij aldaar onder diens leiding positief Joodscher als de anderen, ook als Tyrado.

Het meest gejudaiseerde groepje, wien het judaïseeringsproces te langzaam gaat en dat ook niet economisch met het Tyradogroepje belangengemeenschap heeft, wil nu met de officieuze Tyrado-overeenkomst niet langer genoegen nemen.

Dit groepje is het nu, dat met Haarlem's Vroedschap onderhandelingen gaat aanknoopen, ten einde aldaar een meer gejudaiseerde en positief Joodsche Gemeente te kunnen vesti-

gen met een door de overheid officieel erkende openbare Synagoge.

Mendes was toen een aanzienlijk koopman, in de kracht van zijn leven en vol ondernemingsgeest. Vertelt de Palache-legende, dat Don Samuel Palache, de Ambassadeur van Marokko, in 1597 te Middelburg gevestigd was en vandaar uit te Amsterdam de eerste Synagoge stichtte, aanstonds zal ik aantoonen, dat Palache daar nooit gewoond heeft en niet de *eerste*, doch de *tweede* Synagoge, gezamenlijk met onzen Mendez gesticht heeft. In strijd nu met de overlevering heeft nu *Mendez* werkelijk in Middelburg gewoond, blijkens een machtiging van Sr. Anthonio Rodrigues Melo, Portugeesch koopman te Amsterdam betreffende gezonden lijnwaet en andere lakensche stoffen aan Sr. Francisco Mendez „Coopman Portugies” te Middelburg, verzonden ¹³⁾, zoodat de legende Palache met Mendez heeft verwisseld.

Uit Bijlage Xa blijkt, dat deze Francisco (of als Jood Isaac Mendes (Medeyros) niet, zooals de Barrios beweert ²⁹⁾, de *zoon* van Melchior [of Belchior alias Abraham Franco (Mendes)] was, doch diens *neef* en aldus ook geen broeder van Christoval alias Mordochay Franco Mendes. De Barrios laat hen 27 April 1598 te Amsterdam komen en verhaalt, dat Isaac zeer bedreven in het Latijn is geweest en Mordochay vermaard om zijn weldadigheid, terwijl beiden bij de Stadsregeering in hoog aanzien zouden hebben gestaan.

Deze Mendezfamilie verricht nu pioniersarbeid voor de latere economische als religieuze positie der 17de eeuwsche Portugeesche Joden van Amsterdam. Als Joden wenschen zij publiek te leven, zonder schuil te gaan achter een Marranenmasker en als zoodanig zijn zij de eersten, die in deze andere gedaante weder deel nemen aan de Oost- en West-Indischen wereldhandel. Melchior kocht reeds in 1604 ³⁸⁾ voor f 13500 aandeelen in de Oost-Indische Compagnie en in 1607 kocht Melchior en Francisco weder voor f 3000 aandeelen, waarvan Melchior in 1608 voor f 1200 aan Michiel de Castro overdeed. Met deze Michiel de Castro kocht Francisco ook voor f 1800

aandeelen gezamenlijk en zelf nog voor een gelijk bedrag in de West Indische Compagnie. Deze was ook een „mercador Portuguez morador nesta dita cidade”³⁹⁾, dus Amsterdamsch Portugeesch koopman en als Jood Michiel Nehemie geheeten³⁹⁾. Hij was een broeder (seu Irmao) van de in 1590 met het Tyrado-groepje medegekomen Rafaël Cardozo (Namias). Dit blijkt uit het protocol van de notarissen Ruttens waar hij tevens in Juni 1619³⁹⁾ als getuige een akte onderteekende, waarin het heet „Michael de Crasto oudt 50 jaeren”. Ook waren beiden executeurs testamentair in dat jaar van Manuel Pimentel’s boedel geweest [Los SSres Francisco Mendes de Medeiros y Michael de Crasto, curadores de la casa mortuoria de Manuel Pimentel difunto”³⁹⁾]. Ook met Mendes was hij ook blijkens Bijlage XVIa verwant. Deze drie enthousiaste Joodsche handelslieden wenschen nu een openlijke door de overheid gesanctioneerde Synagoge en rechtswaARBorgen, om vrijuit Joodsch te kunnen leven. Zij beroepen zich op Alkmaar’s Jodenprivelege en wenden zich in het voorjaar van 1605 tot Haarlem’s Burgemeesteren als „eenige Coopluijden uijt Portugal, genaemt Joden, tegenwoordig te Amsterdam wonende, die alhier wel zouden begeren te komen wonen en nog tot hun diversche familien, tegenwoordig in Portugal, Turkijen en Italien wonende, en synde alle treflijke koopluijden brengen en ontbieden, zo zy luijden met *vrije executie van hunlieder religie en leere in de Synagoge mochten leven*, als hen in Italien en Duijtsland toegelaten werd en ook eenige van hen te Alkmaar wonende, is geaccordeert.” Het doel van deze Haarlemsche vestiging, namelijk „de vrije executie” van het Joodsche leven in de Synagoge, blijkt hieruit dus wel zeer duidelijk. Wel ziet de Vroedschap bij dit aanzoek naar „Stads welvaren door de handel en neeringe,” doch vreest, gelijk Amsterdam, dat „niet zonder groote opspaecke van de Roomschegezinden of Catholyken, de vrije executie van de Religie der Joden zoude konnen geaccordeert worden.” Ten slotte besluit zij dezen „koopluijden” nader te spreken „en hen alle vrijheid in de conscientie en ’t beleven huns ge-

loofs presenteren en accorderen zullen, als andere Ingezetenen, *zonder bij acte of resolutie te consenteren de openbare Sienagoge*, voor dat op dezen bij de Vroedschap nader zal zijn gelet ende geresolveert". Dit wilden de adressanten echter niet, omdat hen dat niets verder bracht dan Alkmaar had gedaan. Voor het eerst houden zij vast aan den eisch van een „Openbare Sienagoge". Zoo besloten Burgemeesteren op 10 Mei het advies van den Landsadvocaat Oldenbarnevelt en van den bekenden predikant Johannes Uyten Bogaert in te winnen, die daar op nu „geen kwaad advies" gaven *). Zoo kregen zij „finael antwoord". Zouden zich binnen Haarlem „een merkelyck getal van treffelycke huysgesinnen ende koopliijden hunner natie" vestigen, dan zou de Stad hen bij acte „accorderen ende octroyeren de vrije executie hunner religie ende openbare leere in de Synagogen" mits Christus daarin niet beschimpt zou worden, zij niet met Christenen zouden huwen en zich als goede burgers zouden gedragen. Het op 10 November definitief uitgevaardigde Haarlemsche Jodencharter ⁴⁰⁾ waarborgt hen aldus volledige handelsvrijheid en burgerrechten. Wel was bepaald, dat „Parnacim ende Memonim ofte Principalen" van hun herkomstplaats, hen van een bewijs van goed gedrag moeten voorzien, doch voor Amsterdam, dat tot de „steden ende plaetsen" behoorde „daer zij heure Synagoge ende Parnacim ende Mamonim nyet en

*) Uit de eerste uitgave der „Scaligeriana" heimelijk en anonym door Isaac Vossius bezorgd (Den Haag 1666), blijkt, dat ook de beroemde Leidsche Prof. Scaliger er van wist en het plan gunstig gezind was. Het heet daar op p. 185: „Les Juifs seront bien libres en ces quartier habebunt Synagogam Harlemi, quod si sit aliam unum ut me doceat", zoodat hij vandaar nog een onderwijzer voor zijn verdere studien in de Rabbijsche letteren hoopte te krijgen. Dat dit van Scaliger zelf moet zijn, blijkt uit de omstandigheid, dat ook op p. 183 dit feit nog eens voorkomt „Les Juifs viendront à Harlem, et y auront Synagogue et privilege des Estats, erit magna in his regionibus comoditas" enz. De volgende uitweiding kan echter niet van Scaliger zijn, die op 21 Januari 1609 overleed: „il y a de 200 Juifs Portugais en Amsterdam et vous verrez le Samedi les femmes es bien habillées s'asseoir devant leurs portes, sans rien faire. Ils ont enlevé tous les volumes Hebreux, qu'il ont peu trouver, et ont fait venir des Rabbins. Il y avoit un R. Asscher, qui estoit honneste homme pour un Juif". Daar dit op lateren tijd slaat, is dit klaarblijkelijk door een der opteekenaren dezer „Scaligeriana" daaraan toegevoegd.

hebben'', kunnen zij volstaan met zulk een bewijs van „de overste van heure Synagoge''. Wanneer wij nu vernemen, dat de *openbare* Synagoge eerst na vestiging van 50 gezinnen zou kunnen worden vergund, dan bemerken wij, hoe deze Haarllemsche episode met het slot van het Emdensche verhaal is samengewezene; dan past dit geheele fragment hier in het Haarllemsche geval. Wij kunnen daaruit dan ook wel deze onderhandelingen reconstrueeren. De Portugeezen wezen Burgemeesteren op het nut en voordeel voor Haarlem's groothandel, aan hun komst verbonden. Zij wijzen op hun kapitaalkracht en verzekeren, dat na de uitvaardiging van het Charter binnen een jaartermijn wel vijftig van hun gezinnen zich te Haarlem zullen vestigen, die dan, door hun internationale betrekkingen, deze stad, die te voren weinig handel had, tot de eerste Europeesche handelsstad zouden doen opbloeien en Amsterdam doen overvleugelen. Zoo bepaalde Haarlem, dat na vestiging van „vyftich treffelycke huysgesinnen ofte familien van heure natie'' zij o.a. „aldaer mogen hebben, heure Synagoge ofte plaetse van heure bijeencompste ende vergaderinge'', een eigen begraafplaats enz., „ende voorts heure religie ende geloof vrij beleven ende exerceren, heuren Sabbathdach ende andere heure hebreeusche Feestdaegen mogen vyeren ende onderhouden, volgens de hebreeusche ofte Jootsche wijze ende manyre van doen'', zonder door iemand, op straffe van rechtsvervolging, te mogen worden lastig gevallen. „Noch en sal ook op heure Sabbatdach ende andere heurluyder Feestdaegen, vóór noch tegens heur eenige citatie, daginge ofte rechtsvordering in civile saken gedaen mogen werden''.

Ik kan hier niet op alle details van dit door Mendes ontworpen lange Jodencharter ingaan, doch er alleen op wijzen, dat het de organisatie van de te stichten Joodsche Gemeente inhoudt. Had de Magistraat eerst aan honderd familiën gedacht, zoolang er nog geen vijftig zouden zijn, zou de Amsterdamsche toestand nog blijven gelden, nl. dat zij „haer geloof aldaer binnenshuys ende besloten camere in stillichey

zullen mogen beleven ende heure vergaderinge houden", benevens hun dooden op een aan te wijzen plek mogen begraven. De vijftig Portugeesche familiën, die toen zelfs nog niet in Amsterdam waren, zouden voorloopig nog niet naar Haarlem kunnen komen, zoodat de openbare Synagoge aldaar aldus in het verre verschieft kwam te liggen. De door de overheid aldaar gesanctioneerde Joodsche Gemeenteorganisatie was echter te aantrekkelijk, dan dat Amsterdam niet op zijn „saeck" zou moeten letten, opdat niet Haarlem de Amstelstad den Portugeezen afhandig zou maken. Welnu, wanneer wij het volgende jaar de eerste uiting van een Joodsche Gemeente zullen aantreffen, dan blijkt ook, dat Amsterdam hen wel heeft weten vast te houden. Hoewel Burgemeesteren geen officieel Jodencharter bij de toenmalige kerkelijke verhoudingen aandurven, is hun hierom te verstaan gegeven, dat de stichting van een Joodsche Gemeente met een Synagoge in een uiterlijk niet opvallend gebouw door Burgemeesteren welwillend zou worden beschouwd, al hebben zij, zooals wij straks zullen zien, bevreesd voor het heftige Gereformeerde verzet, een officieel verzoek hiertoe moeten weigeren. De Barrios' verhaal, dat de Mendes'sen bij Burgemeesteren van Amsterdam in hoog aanzien ²⁹⁾ stonden, schijnt aldus ook op deze onderhandelingen te slaan.

Na de uitvaardiging van het Haarlemsche Jodencharter op 10 November 1605, zijn de Amsterdamsche onderhandelingen met succes door hen voortgezet. Daar wij in Juni, daarop volgende, de eerste actie der Joodsche Gemeente waarnemen, moet dus de stichting van de eerste Joodsche Gemeente van Amsterdam *in het voorjaar van 1606* *) hebben plaats gevon-

*) Ook H. Schlesinger in zijn „Chronolog. Handbuch zur Gesch. der Juden, 2e Auflage) geeft het jaar 1606 aan voor den bouw der Synagoge Beth Jacob, terwijl ook Kayserling in zijn „Sephardim" bij het inwijdingsgedicht op deze Synagoge door Antonio Alvarez Soares opmerkt, dat deze zich „bei der Einweihung der ersten Synagoge, also 1607, schon in Amsterdam befand" (p. 188 en 340, noot 188), en zülks ook in zijn artikel in de „Jewish Encyclopaedia" (dl. I, p. 480) herbaalt: „the first synagogue established in Amsterdam in 1607". Ook het zilveren schild door Tyrado aan de Synagoge geschonken draagt het jaartal 5367, dat niet alleen

den. Gelijk bekend is, heeft Mendes hiertoe met de Tyradogroep een paar jaar samengewerkt en droeg deze Gemeente den naam *Bet Jacob* (Huis Jacobs) zinspelend op haar stichter Jacob Tyrado, onze Manuel Rodrigues Vega.

Uit het feit, dat reeds in Juni 1606 een beslissing door de Vroedschap inzake het verzoek van de Gemeente om een nieuwe begraafplaats, genomen werd, kan men immers afleiden, dat zij tusschen de onderhandelingen, die na November 1605 aanvingen en dezen datum, dus in het voorjaar van 1606 was georganiseerd. De Castro vermeldt op fol. 1 van zijn „Keur van Grafsteen”²⁹⁾, dat de Portugeezen in 1602, nabij Groet van Johan de Nachtegale van Alkmaar een huisje met twee derde morgen geestland in eigendom verwierven, waarvan het transport ten gevolge van het verzet van Alkmaar nog niet officieel plaats vond. Hoewel mij te Haarlem bleek, dat het oud-archief van Schoorl en Groet uit dien tijd verloren is gegaan, was ook te Alkmaar niets van dit verzet te bespeuren *). Uit de omstandigheid, dat de lijken dezer begraafplaats, later toen zij reeds lang eigendom der Gemeenten was, onder het bestuur van orthodoxe Rabbijnen, zijn opgegraven en naar Ouderkerk zijn vervoerd, blijkt wel, dat niet Alkmaar's verzet, doch het voorloopige en tijdelijke karakter (Tenai-bepaling) van deze begraafplaats, het officieele transport vijf jaren heeft doen uitstellen.

De mededeeling van den toenmaligen Gemeente-archivaris, Dr. Scheltema, in noot 1 van De Castro afgedrukt, nl. dat Burgemeesteren reeds op 19 Juni 1605 een verzoek der Portu-

1607 doch ook het najaar van 1606 omvat. Merkwaaardig mag in dit verband nog het zoeven door Mr. H. F. Wijnman gepubliceerd feit heeten, dat Hugh Broughton in dit jaar 1606 te Amsterdam eenige Hebreeuwsche bekeeringsboekjes liet drukken [zie diens Jan Theunisz alias Joannes Antonides (1569—1639) Boekverkooper te Amsterdam met een bibliographie zijner uitgaven en geschriften" in het 25ste Jaarboek van „Amstelodamum" Amsterdam 1928, p. 56 vgl. en de daarop gevolgde polemiek met Drs. L. Hirschel in „Het Boek”.

*) Ook de heer N. J. M. Dresch, Gemeente-archivaris van Alkmaar, die in het Alkmaarsche Archief nog een uitvoerig onderzoek voor mij heeft ingesteld, moest evenwel tot de conclusie komen, dat dit veld niet te Alkmaar is getransporteerd, en van Alkmaar's verzet in dezen niets blijkt.

geezen, om in Amsterdam een begraafplaats te mogen hebben, afwezen, bleek mij nu een vergissing en aldus onjuist te zijn. Uit Bijlage XI blijkt, dat zulks eerst op 9 Juni 1606 ¹⁸⁾ geschiedde, toen Burgemeesteren inderdaad aan de pas opgerichte Joodsche Gemeente „Bet Jahacob” een begraafplaats binnen de wallen weigerden, zoodat zij op Groet bleef aangewezen. Nu dit veld aldus een meer definitief karakter verkreeg, liet zij het ook op 10 Juli 1607 officieel op naam der Gemeente transporteren ²⁹⁾.

IV. *De eerste Openbare Synagogen*

Nu de Gemeente gesticht was, moest zij er aanstonds op bedacht zijn, zoo spoedig mogelijk Uri Levi's kamer te verlaten en een geschikter Synagogelokaliteit te verkrijgen, die ook bij de uitbreiding, die de Gemeente na deze definitieve vestiging zou ondergaan, aan de te stellen eischen zou kunnen voldoen. Wel is de overdracht na de begraafplaatservaring nooit officieel in de Kwijtscheldingsregisters ingeschreven, doch wij worden weldra gewaar ²⁷⁾, dat de keuze op het huis „Antwerpen”, een paar grachten verder aan het tegenwoordige Waterlooplein gelegen, was gevallen, dat daartoe van binnen grootendeels werd uitgebroken, terwijl het perceel uiterlijk het oude aanzien behield. Zoo kon de eerste Synagoge van Amsterdam niet vóór het najaar van 1606 worden ingewijd. Wanneer de legenden de inwijding dan ook op den eersten avond Ros Hasana 5357 opgeven, dan moet zulks juist zijn, mits men het jaartal tien jaar later stelt, dus op den eersten avond Ros Hasana (Het Joodsche Nieuwjaarsfeest) 5367, dat niet 1607, doch ongeveer September 1606 was. De herinnering daarvan wordt ons bewaard door een „Poemio”, dat de, volgens De Barrios, beroemde dichter Antonio Alvarez Soares op dit feit vervaardigde ^{41a)}, hier voor het eerst herdrukt:

La primer Sinagoga Amstelodama
fundada fue del gran Jacob Tirado:
que por su nombre *Bet Jahacob* la llama
y por el Pueblo de Jacob Sagrado,

Quema despues la inquisidora llama
al gran Diego: y su Historia al increado
Rey, dedico en las aras de mi anhelo
porque la admita con la luz del Cielo

Zoo bezong hij op zijn hooggestemde lier de inwijding dezer eerste Synagoge, genoemd naar de „Groote Jacob Tyrado”, doch „geheiligd door het volk van Jacob”. De Groote God heeft hier het Inquisitiegeweld verbroken en zich weder boven de historie getoond, zoodat hij zijn „Poemio” opdraagt aan den allerhoogsten koning, Die hierbij het licht van den hemel schonk. En Tyrado zelf en zijn gade schonken het zilveren Wetsrolschild, getooid met de keizerskroon van het Amsterdamsche stadswapen en Rabbi Uri droeg der Gemeente zijn kostbare Wetsrol over, in 1566 voor zijn vader Joseph (te Brunswijk) geschreven ^{41b}), terwijl hij ook (blijkens de oud Duitsch-Hebreeuwsche sierletters het zgn. Tamma-

Mappa, Wetsrolomwindsel uit de Portugeesche Synagoge te Amsterdam, die Uri Halevi in het najaar 1606 voor de Synagoge „Bet Jahacob” verzorgde.

schrift) de Mappa (omwindsel) verzorgde, die een maand later (19 Cheswan 5367) aan de Synagoge werd geschonken. Uit zijn middeleeuwsch fraai geillumineerde Machzorhandschrift⁴²⁾ van de Joodsche feestgebeden las Uri de Gemeente voor en teekende daarin later de door de Portugeesche Joden gevolgde uitspraak aan, zooals uit de bijschriften blijkt, waaruit zijn hand gemakkelijk valt te onderkennen. Preekte Rabbi Uri door middel van zijn zoon Aron als tolk ²¹⁾, na de definitieve

vestiging van Tyrado c.s. in 1604, werd nu een Spaansche uitgave naar Venetiaanschen ritus voor de Hooge Feestdagen voorbereid, zoodat deze Marranen, die de lange Hebreeuwsche diensten niet vermochten te volgen, ook zelve konden bidden. Met Seeligmann ¹⁾ acht ik den werkelijken uitgever (die zijn naam hier tot Franco Mendoça verdraait en de drukkersplaats verzwijgt) van deze kleine „Orden de Roshasanah y Kipur, traslado en Español” niemand anders als onze Francisco Mendes (Medeyros) alias Isaac Franco (Mendes), die ook het tweede gedeelte in 1612 voor zijn Gemeente „Neve Salom” uitgaf. De naamsverdraaiing en het verzwijgen van Amsterdam als drukkersplaats diende dan, zoowel om de Inquisitiespionnen te misleiden, als het verzet van Gereformeerde zijde in dit belangrijke jaar te ontgaan. In Haarlem liet hij daarom tegen de laatsten de bepaling opnemen: „Dat zy oock zullen mogen brengen ende doen commen van buyten *ende oock hier binnen Haerlem doen drucken* ende in heurluyden huysen hebben ende gebruycken alderley boucken, in Hebreeus *ofte andere spraeke*”. Dat deze camouflering van zijn naam om deze redenen wel noodzakelijk was, bewijst wel de klacht ⁴³⁾, die de heftige Plancius (dezelfde, die in 1592 de Marranen heimelijk de Indische zeekaarten ontfutseld had ²⁾) acht jaar later in den Gereformeerden Kerkeraad van Amsterdam omtrent eenige onvoorzichtige uitlatingen tegen hem inbracht (Bijlage XII), welke aanklacht echter door het bezadigd optreden van Ds. Jacobus geen gevolg had.

Nu het Judaisatieproces zich bij Mendes c.s. sneller had voltrokken dan bij de overige Marranen, ontstond er wrijving, met het gevolg, dat hij en de zijnen in 1608 uittraden en de nieuwe, eerst in Haarlem gedachte Gemeente, nu aan de overzijde van de Houtgracht stichtten ²⁸⁾. Deze uittreding was nu reeds na twee jaren mogelijk gemaakt door de komst van Don Samuel Palache, den lateren Ambassadeur van den Keizer van Marokko, wiens legende ⁴⁾ hier nog eerst dient behandeld te worden.

Koenen ⁴⁴⁾ maakte via Basnage het verhaal bekend, waarin

de Portugeesche Joden zich aanvankelijk te Middelburg, waar Prins Willem I den herdoopers vrijheid had verleend, hadden willen vestigen, waartoe Don Samuel Palache, resident van den Keizer van Marokko het verzoek deed. Door de onverdraagzaamheid der Middelburgsche Predikanten werd zulks echter geweigerd, zoodat zij toen naar Amsterdam trokken. Op p. 141 verhaalt Koenen verder, dat uit de „Joodsche regeeringsregisters” van Amsterdam (waarmede hij De Barrios’ gedrukte werken bedoelt ⁵⁾), die Isaac Da Costa voor hem toegankelijk had gemaakt) blijkt, dat ten huize van Palache de eerste Synagogedienst te Amsterdam werd gehouden en de bekende overval hier in 1596 heeft plaats gevonden.

Reeds Henriquez de Castro onderzocht de juistheid van dit verhaal en meldt op fol. 92 noot 3 van zijn „Keur” ²⁹⁾, dat hij het Middelburgsche verhaal niet bevestigd kon vinden en daar Sultan Muley Zidan eerst in 1608 aan de regeering kwam, Palache dus nooit vóór 1597 als diens gezant hier kan voorkomen. Eerst in 1906 heeft Graaf De Castries deze legende in zijn Marokkaansche bronnenpublicatie ⁴⁵⁾ ontzenuwd. Hieruit blijkt, dat de uit Fez of Tetuan afkomstige Palache’s tot 1597 de diplomatieke betrekkingen met Philips II van Spanje onderhielden. De gebroeders Jozef en Samuel waren nu vanaf 1605 tot 1608 te Madrid bij den Franschen ambassadeur gehuisvest, die zij, evenals die van den Groothertog Ferdinand de Médicis, van de Marokkaansche zaken op de hoogte hielden. In het begin van 1608 kwamen beiden te Amsterdam aan, om de overkomst van hun gezinnen naar hier voor te bereiden. Als positieve en zelfs geleerde Joden (Samuel voert te Ouderkerk de Morétitel!), kon hij begrijpelijkerwijs er niet toe komen, om zich bij het Tyrodogroepje aan te sluiten, welks Hoogduitschen ritus ook hij moeilijk kon volgen. Daar hij vanuit Marokko gemakkelijk voor een Synagoge-inventaris vermocht te zorgen, kon Mendes nu met hem een tweede Synagoge stichten „Newéh Sjalom” (Woning des Vredes) genaamd, ten huize van Palache ge-

vestigd *). Daar de naam reeds op vreedzame betrekkingen met de eerste Gemeente wijst en het door De Castro afgedrukte gedicht ²⁸⁾ dit ook verkondigde, rees er dus geen bezwaar, toen Uri's zoon Aron, die zich deze diensten schijnt eigen gemaakt te hebben, daar als Voorlezer ging fungeeren. Waren de Palache's door de oorlogstoestanden in Marokko bewogen om in Amsterdam te gaan wonen, als de gebroeders „wesende van de nacie ende professie der Hebreu, gebooren tot Fees in Barbarien" besloten „hare huysvrouwen, kinderen, familien ende goeden vuyt Barbarien te ontbieden ende herwaerts over te transporteren" en op 8 April 1608 daarvoor een paspoort van de Staten begeeren, wordt dit geweigerd ⁴⁵⁾. Samuel keerde hierop terug, bracht zijn vrouw naar Safi en wist Muley Zidan te bewegen hem als vice-ambassadeur bij de Staten te accrediteeren **). Zoo kreeg hij op 21 Februari 1609 eerst zijn aanstelling, nadat hij met een diplomatieke zending aan de Staten Generaal en aan Prins Maurits was belast over het uitrusten van drie oorlogsschepen voor Marokko.

De détails der Palachelegende ⁴⁶⁾ zijn ons nu wel duidelijk. Weten wij van Mr. Prins ²⁾, dat Middelburg de eerste Noord-Nederlandsche stad was, die de Marranen, in het afgescheiden Noorden een nieuw Charter bood, Palache's medestichter Mendes zagen wij daar toen ook gevestigd. Terwijl een eeuw later, in 1698, de Middelburgsche Predikanten werkelijk tegen de Portugeesche Joden ageeren, protesteerden de Middelburgsche kooplieden op 21 Mei 1609 tegen den Marokkaanschen handel van „le sieur Samuel Palache". Ook overhandigde deze in dit stichtingsjaar zijner Amsterdamsche

*) Hiertoe behoorde ook leden der Pereyrafamilie, die onlangs door sterfgevallen, orthodox Joodsch geworden, zich Abendana noemden en zich nu bij deze meer Joodsch georienteerde Gemeente aansloten ²⁹⁾.

**) Uit De Castries blijkt, dat Mouley Zidan zelve, van zijn ambassadeur, benevens „notre serviteur dévoué, le juif Samuel Pallache" spreekt. In den aanvang komt Palache dan ook als diens „dienaer" voor, terwijl op 8 November 1609 (p. 417) wordt gesproken van „den jode Samuel Palachio, alhier gecommen metten heere gesante des conincx van Marocos".

Synagoge aan Prins Maurits zijn diplomatieke brieven *).

Ook hier blijkt dus alleen de kern van de legende juist te zijn, nl. dat Palache als stichter van een Amsterdamsche

De Houtgracht met de drie Synagogen in 1625.

1. Bet Yahacoh.
2. Neve Salom.
3. Bet Ysrael,

naar de stadskaat van Balthazar Florensz van Berckenrode.

Synagoge te beschouwen is, zij het dan ook niet van de eerste, doch van de tweede „Neve Salom” genaamd, die hij in zijn Amsterdamsche huis liet inrichten. Naar de Moorsche versieringskunst liet hij de muren met paneelen beschilderen,

*) Voor de diplomatieke en commercieele loopbaan van de Palache's als Ambassadeurs enz. **) zie men verder de publicatiën van De Castries.

vertoonende vergulde Hebreeuwsche teksten, door bloemenranden omgeven. Franco Mendes ²⁸⁾ weet ons nu precies te verhalen, dat dit huis schuins tegenover „Bet Jacob” stond en wel met een dubbel opgaanden stoep gelegen was op een ruim pleintje, door een ijzeren hek van de straat gescheiden. Wij kunnen dit groote perceel, dat nog een gebouwtje op het pleintje had, gelijk Bet Jacob, (ter hoogte van het scheepje in de gracht), duidelijk waarnemen op de kaart, die Balthazar Florensz van Beckenrode in 1625 van de stad teekende.

Dat de Palache's inderdaad hun Synagoge-inventaris aan deze Gemeente in bruikleen hebben gegeven, valt af te leiden uit een merkwaardige notarieele akte ⁴⁷⁾ in Bijlage XIII afgedrukt. In deze Portugeesche acte, een half jaar na Samuel's overlijden gepasseerd, treedt de Marokkaansche ambassadeur Mozes Palache op, toen in Den Haag woonachtig, als gemachtigde van zijn vader Joseph Palache, ambassadeur van den Koning van Berberia, van zijn moeder Benvenida, van Mevrouw Malcha *) weduwe van Don Samuel Palache, mede ambassadeur van dien vorst en van diens zoon Isaac Palache, en draagt in deze kwaliteit aan den Amsterdam-schen Portugeeschen koopman Gabriel Lopes, als Thesaurier van de „Casa Neve Salom” 2 stuks, in het Hebreeuwsch genaamd „Sepharim” over, die voor deze beide Wetsrollen 1000 florins, ieder florin van 20 stuivers het stuk betaalde **).

*) Dr. D. E. Cohen deelde mij mede, dat haar geslachtsnaam Cohen was.

**) Dat de Palache's inderdaad de stichters dezer Synagoge waren, blijkt achteraf uit eenige Katholieke bronnen, waarop Mr. Prins mij na het gereedmaken dezer studie nog wees. In „Studien op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied” W. R. 15de Jrg., dl. II, Den Bosch 1883, komt het verslag van een 17de eeuwsch Amsterdamsch pater Johannes Kyser voor, betreffende een missiereis (1616—1617) waarin hij er over klaagt, dat in Amsterdam allerlei gelooven, behalve het Katholieke, vrijheid hebben tot de Joden van Spanje en Portugal toe, die hier een Synagoge geopend hebben. In de „Tabula Chronologio Episcopatus et Ecclesiae

Dat deze Gemeente in 1614 zoowat de helft van het aantal leden van de oude Gemeente had, blijkt wel bij de kostenverdeeling in het Begraafplaatsreglement ²⁹⁾, waarbij de eerste één derde en de tweede Gemeente twee derde van de kosten moest betalen. Het is bekend ³⁾, dat in 1618 door de Marranenmentaliteit van Dr. Abraham Farrar alias Simon Lopes Rosa, afstammeling van Tyrado, zich hiervan nog een derde Gemeente „Beth Israël” (huis Israëls) geheeten, afzonderde, welke miniaturgemeente in een, eveneens op een pleintje gelegen huisje, verderop de Houtgracht een kleine Synagoge inrichtte. De Castro ²⁸⁾ bepaalde haar plaats precies en ook op de bedoelde kaart is dit huisje, drie huizen voorbij de Vloomburch Steech aan te wijzen. Toch zal het aanstonds wel blijken, dat (evenals zulks te Hamburg ⁴⁸⁾ het geval was) deze versnippering niet uitsluitend aan innerlijke oneenigheid te wijten is geweest.

Ook de tweede Gemeente Neve Salom had een eigen begraafplaats begeerd, doch vroeg haar na de ervaring van de zustergemeente „Bet Jacob”, nu niet *in* doch *buiten* Amsterdam aan, echter meer in de nabijheid dan die van Groet gelegen. Op 8 April 1608 ¹⁸⁾, op denzelfden datum dat de Palache's hier hun paspoort verzochten, werd deze aanvraag

Cathedralis Harlemensis”, de kroniek van de Haarlemsche kanunnikken Brugge en Ban (Bijdr. tot de Geschiedenis van 't bisdom Haarlem I, p. 238) staat echter op 11; September 1609 aangeteckend „Amstelodami aperitur synagoga Judaeis exulibus ex Hispaina propter conspirationem cum Africanis et Hollandis”. „In Amsterdam wordt een Joodsche Synagoge geopend voor de uitgewekenen uit Spanje, wegens de samenzwering met *Afrikanen en Hollanders*” en ook de verbitterde Katholiek Dusseldorp (R. Fruin, Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales 1566—1616, Werken Historisch Genootschap, Utrecht 3e serie No. 1, Den Haag 1893), die in zijn Calvinistenhaat, dezen ook tot afval tot het Jodendom in staat acht, vermeldt eerst (p. 387/8) de verbanning der „Mauri” (= Moresco's) uit Spanje, omdat zij met Turken en den Koning van Marokko samenspannen en vervolgens ook in November 1609 (p. 388): „sommigen dezer *Mooren* hebben zich onmiddellijk naar Amsterdam begeven, waaraan sommigen der voornaamste ketters van die stad hun naam gegeven hebben, nadat zij zich hadden laten besnijden. Dat beviel die Calvinisten wel”. Dit laatste moet op de Pereyrafamilie slaan, wier bekeering en besnijding toen plaats vond. Overigens moet de inwijding van Neve Salom dus hebben plaats gevonden (Vrijdag 9 November 1609, Sabbath Wajera 5370, even na de vestiging der Palachers uit Marokko ⁴⁵⁾).

(Bijlage XIV) door Burgemeesteren behandeld en kortweg geweigerd. De reden is wel duidelijk als men bedenkt, dat in dat jaar het in heftige termen geschreven boekje van den Gereformeerden Predikant Abraham Coster verscheen ⁴⁹⁾, dat bepaald op de stichting van Newéh Sjalom moet slaan. Hij schrijft in de voorrede daarvan: „Ick hadde oock verstaen, dat dese onreyne menschen een openbare Synagoge hier te Lande hadde versoght, inde welcke sy hunne dwase en sotte ceremonien oeffenen, en hunne grouwelyken Godts-lasteringhen tegen Christum en sijn H. Evangelium, oock hunne vloecken tegen de Christenen en Christelijcke Overheden soudén mogen uytspouwen, 't welcke de Godsalige Overheden dier plaetse seer billick ende met goeden recht geweygert hebben”. „Ende” voegt hij er verder bij „op dat het namaels (weder versocht sijnde) te beter en met meerder fundament soude mogen afgeslagen worden, so hebbe ick na den eysch mijnes ampts oock mijne hulpe ende handt daer toe willen leenen”. De mentaliteit van den schrijver, wiens kennis van zaken op middeleeuwsch-Duitsch anti-Joodsche pamflet-literatuur gebaseerd was, kenschetst ons voldoende de felheid der kerkelijke twisten van die dagen. De heftige Plancius vermocht eerst in 1610 ⁵⁰⁾ de kerk zelf tot een „redres tegen de Jooden” op te zweepen (Bijlage XV), doch deze actie had bij Burgemeesteren nog geen succes, die er trouwens ook niets over lieten aantekenen.

V. *De Rotterdamsche vestiging en de mislukte bouw
der Groote Synagoge annex consulaatshuis*

In dit jaar 1610 was onderwijl het „Tyrado”-zijde contract afgelopen. Nu het niet hernieuwd werd en anderen hem hierin verdrongen, waren de banden met Amsterdam hierdoor verbroken. Wanneer de openlijke agitatie van den kerkeraad hem nu het vooruitzicht beneemt zijn bedehuis „Beth Jacob” ooit tot een publieke, in rechten gewaarborgde, Synagoge te zien erkennen, wil hij het thans in Rotterdam probeeren. Zoo

bleek reeds op 14 Augustus ⁵¹⁾ van dat jaar, dat in de vergadering van Burgemeesteren en Raden van Rotterdam „voorgelesen waren seeckere punten ofte articulen, overgegeven by enige van de Portugesche natie”, behelzende de voorwaarden, waarop zij zich te Rotterdam, gelijk andere poorters, zouden vestigen. Zij besloten „tot vordering van de trafique ende negotiatie binnen deze stadt dienstich (te) vinden, de Cooplieden van de Portugeesche natie met eenige privelegien ende vrijheden te inviteeren, omme binnen de voorseyde stede te coomen resideeren”. In het eerste artikel zien wij nu aanstonds duidelijk het doel dezer Rotterdamsche vestiging als volgt omschreven: „In den eersten vergunnen wy denselven liberteyt ende vreyheyte van conscientie in de beste forme, soo binnen als buijten haer huysen, consenterende hen tot dien eynden, dat sy leven sullen mogen op 't facoen van de Hebreënen, ende dat sy, op hare sabbatsdagen ende oock geduerende haere drie groote feestdagen, binnen deser Stede in rechten niet en sullen mogen werden betrocken, vergunnende hun oock, dat sy buyten de voorseyde Stadt sullen mogen koopen een stuck Lants ende 't selve gebruycken tot begravinge”. Daar bij Haarlem gebleken was, dat zoo een gedeelte der „Natie” slechts uit Amsterdam vertrekken zou, het minimumgetal van 50 familiën te hoog was gesteld, werd dit minimumaantal hier op 30 bepaald. Bij vermeerdering tot dit getal werd overeengekomen, „dat sy sullen mogen coopen ofte bouwen een huys, omme daerinne met alle stillicheyde, onder ende voor die van haere natie ende professie alleen, d'exercitie van haer religie te mogen doen, sonder dat sy daertoe ofte tot haere religie, eenige van dese landen, met inductionen, disputationen ofte andersinds sullen inviteren ofte toelaten”. Dan volgen ook hier de bekende bepalingen over de Gemeentevorming onder twee of meer van hun eigen „consuls ofte hoofden”, handelsprivelegiën, vrijdom van belasting, inkwartiering, wacht, enz. Dit contract gold slechts voor twee jaren en toen blijkbaar aan de verwachting van 30 huisgezinnen niet voldaan schijnt te zijn, werd na afloop van dezen

termijn op 12 September 1612 door de Vroedschap „eendrachtelyck” besloten, dit contract weder „metten eersten” op te zeggen. Zulks geschiedde dan ook aan Magnus de Mora ⁵⁵⁾, Emanuel Rodrigues de Vega, Lopez Zanches ⁵⁴⁾, Daniel Silon (= chilaô), Anthonis des Toscano en Francisco Lunicentis. Blijkens het oudste protocol van Notaris Daniel Mostard te Amsterdam (o.m. in 1604) waren zij allen Amsterdammers behorende tot het Tyrado-groepje, dat dan ook na de mislukking dezer vestiging, aanstonds weder naar Holland's grootste koopstad vertrok.

De groote beteekenis van deze vestiging ligt in het feit, dat niet te Amsterdam, doch in *Rotterdam*, de eerste Nederlandsche Synagoge werd gehouden, *door de overheid beschermd en onder rechtswaarborgen erkend*. Twintig jaar later vonden de De Pinto's deze „Esnoga” op een zolder van het huis van David Namias alias Juaô da Veiga gevestigd, waarin zonder hen toen zelfs geen Minjan (het vereischte 10-tal manlijke biddenden) meer aanwezig was ⁵²⁾. Deze Juaô da Veiga was familie van onzen Manuel Rodrigues Vega, wiens zuster Gracia Rodrigues Vega in 1612 de begraafplaats aan de Jan van Loonslaan aankocht ⁵³⁾, nu nog de oudste Joodsche begraafplaats in ons land. Tyrado had zijn benoodigde dertig familiën verder uit Antwerpen willen recruteeren, en zoo kwam Gracia met nog andere Antwerpsche reeders, die de groote vaart onderhielden ⁹⁾, in 1612 naar haar broer naar Rotterdam Zoo compareerde op 16 Januari 1612 (blijkens vriendelijke mededeeling van Dr. E. Wiersum, Gemeente-archivaris) voor Notaris Jacob Symonsz onze Gracia Rodriguez (Vega), weduwe van Jasper Sanchez, wonende aan de Spoeyevaart te Rotterdam, terwijl mede vermeld worden haar zoon Josua Sanchez en haar broeder Emanuel Rodrigues (Vega) Portugeesch koopman, wonende te Rotterdam.

Bleven verschillende Antwerpsche familieleden van Manuel in de Rottestad hangen *), voor het eerst trof ik bij dezen

*) Nog op 28 Maart 1621 huwde daar de in 1590 ⁹⁾ te Antwerpen gedoopte Gaspar Fernandez (da) Vega als Rotterdamsch Portugeesch koopman, met Philippa

notaris ook Diego Nunes Belmonte alias Jacob Israël Belmonte ⁹⁾ aan en wel als „koopman te Amsterdam”. Volgens de legende ⁴⁾ zou hij in 1597 ten huize van Don Samuel Palache het eerste tiental biddenden, voor den dienst benoodigd (Minjan), hebben bijeengebracht en met Palache en Tyrado, het eerste bestuur der Gemeente Beth Jacob hebben gevormd. Nu uit het voorgaande blijkt, dat zulks onjuist is, wil het mij toeschijnen, dat de kern van deze Belmontelegende doelt op het bijeenbrengen van het eerste *Rotterdamsche* Minjan in 1610 *).

In 1614 was het groepje weder in Amsterdam gevestigd, daar wij hen in de acten van Ruttens, die in dat jaar aanvangen, terugvinden. Belmonte komt daar op 30 Juni 1614 weder met Francisco Sanchez ⁵⁴⁾ en de 20 jarige Josua de Moura ⁵⁵⁾, beiden als „mercador nesta dita cidade” (fol. 34) voor en op 10 Februari 1615 (fol. 129) heet het duidelijk: „Diogo Nunez Belmonte mercador da nacaõ portuguez residente en esta dita cidade”, dus als gevestigd Portugeesch koopman te Amsterdam. Ook komt daar in 1616 Señor Leveia do Anrique Pereira Tenorio (fol. 193) voor, in 1618 (fol. 405) ook Señor Licenciado Henrique Tenorio genoemd, blijkbaar dezelfde als de *Rotterdamsche* Francisco Luvicentis.

Was in September 1612 het *Rotterdamsche* charter opgezegd, de „Natie” had dit reeds bijna een jaar vooruit zien aankomen en was er ijverig op bedacht geweest om de *Rotterdamsche* voordeelen nog juist bijtijds vóór den fatalen termijn tegen Amsterdam uit te spelen.

In Rotterdam was hen toegestaan om een huis te koopen of te bouwen „omme daerinne” in alle stilte Synagogediensten te houden. Het beheer daarover onder twee of meer van hun eigen „consuls ofte hoofden” ⁵¹⁾ deed aanstonds denken, dat het karakter van de *Rotterdamsche* vestiging dat van de oude

Lopez, mede van de Portugeesche natie; ook Lopez Sanchez ⁵⁶⁾, die vermoedelijk het eerste op de Jan van Loonslaan begraven werd, komt op 14 Januari 1613 nog bij Notaris Symons (fol. 296) voor.

*) Onder den naam Chilaõ vinden wij ook in Bijlage XXIV weder bij een Parnas te Amsterdam terug.

Onderteekeningen van Bijlage XVIa.

16de eeuwse Antwerpsche Marranenkolonie was nl. het karakter van een eigen Natie, zelf geregeerd door hun eigen consuls vanuit hun consulaatshuis. Het publiekrechtelijk gewaarborgde Rotterdamsche consulaatshuis moest nu verdwijnen en aanstonds werden nu maatregelen te Amsterdam genomen om aldaar een „huys der Portegesen” te stichten, waarin dan tevens, gelijk te Rotterdam, Synagoge kon worden gehouden.

Wederom is het hier Francisco Mendes, die hier de leiding heeft nu echter met Duarte Fernandez, Manuel's broer. Miguel de Castro, die wij in het begin van 1613 met zijn broer Rafael Cardozo en diens zoon Isaac Nehemas te Amsterdam nog aantreffen, (Bijlage XVIa) blijft hierbij op den achtergrond. Wij kunnen uit dit overgebleven fragment der akte juist nog genoeg te weten komen, om er de enge familierelatie tusschen De Castro en Mendez uit te concludeeren; blijkbaar is zijn terughoudendheid hierbij dus als maatregel van voorzichtigheid te beschouwen. Ook uit Bijlage XVIb blijkt de familierelatie van de familiën De Moura, Rodrigues Cardoso, Fernandes, Mendes enz. en ook hun Amsterdamsche domicilie weder op 26 April 1613, waar Tyrado dan weder als bestuurder der Amsterdamsche Synagoge in 1613 „Los Siete dias” kon worden opgedragen. In deze opdracht heet het „Parnas de la Naicon Portuguesa: que resida en esta muy noble (y opulenta) villa de Amstradama” en terecht merkt Seeligmann hierbij (p. 45) ¹⁾ op: „hier leeren we dus een historisch feit kennen, dat Jacob Tirado in 1613 Parnas der Portugeesch-Joodsche Gemeenschap was, van twee gemeenten vernemen we niets uit deze opdracht”. Uit Bijlage XVII en XVIII blijkt ons, dat beide Gemeenten aan dezen bouw hadden deelgenomen, *m.a.w. dat zij in 1612 naar buiten nog als één afzonderlijke Portugeesche handelscolonie optraden, die eerst in het volgende jaar 1613 door verzet van Burgemeesteren uiteenspatte.*

In Januari 1612 werd het bouwcontract met den aannemer Hans Gerritsen notarieel afgesloten, waarvan ons de, ongelukkigwijze de ten deele verbrande en uitgewischte tekst nog

eenig beeld laat vormen (Bijlage XVII). Het gebouw moest opgetrokken worden aan den Houtkopers burgwal (o burgwalda da Madeira detras) en wel met een gevel van gele friesche steen met houten dwarsbalken, witte kroonlijst, twee schoorsteen, terwijl de nokken van het dak versierd moesten zijn „t bovensten sal syn mit een appel van hertensteen mit een vaenken daerop”.

Van binnen waren de vertrekken van het groote gebouw de „Caza Grande” met deftige betimmeringen gedacht „de madeira de eykenhout”, de versieringen soms „mit swaenhalsen, carbeelen en harestilen”, althans van het deftige hoofdgebouw. Buiten de vertrekken dus als zolder en vliering enz. (waarbij grenenhout gebruikt werd) zou alles geheel met „wages(c)hotte en eykes(c)hotte” bekleed worden. Het hoofdgebouw was hoog gelegen gedacht, en wel achter op een plein naar Portugeesch Joodsch gebruik „burgvalda madeira detras da via grande” zooals het in Bijlage XVIIIa heet. Dat het hoofdgebouw hoog was, blijkt wel uit de omstandigheid, dat het tweede huis, dat het pleintje van de straatzijde afsloot, „het lage huis” genoemd wordt. Zoowel het lage als het hoofdgebouw zouden twee eiken deuren bevatten: de groote zware voor het hoofdgebouw die dan ook op zware hengsels zouden worden gehangen en van een bovenlicht van „spiegelglas” worden voorzien. Als Synagoge zou in de hal een „sisterna”, het vereischte fonteintje moeten worden aangebracht. Aan Hans Gerritsen was den bouw voor 4900 guldens, een groot bedrag in dien tijd, gegund onder verschillende bepalingen, waarvan er één luidde, dat hij van Vrijdag vóór het invallen van den avond tot Zaterdag na het invallen van den avond het werk (met het oog op de Sabbathviering) zou onderbreken; de bouwsom zou hem in termijnen worden voldaan.

Reeds op 22 Februari werd het in Bijlage XVIIIa opgenomen nader contract gesloten betreffende het heien, het leggen van de fundamenten enz. en op 27 Februari (Bijlage XVIIIb) werd besloten om een commissie uit de heeren toezicht op de werkzaamheden te doen uitoefenen.

met ~~Alonso~~ ^{Alonso} ~~afkomstig~~ ^{afkomstig} ~~encomendado~~ ^{encomendado} ~~ma Dita~~ ^{ma Dita} ~~afga~~ ^{afga}!

San mander

Duarte
bij mij zans gederag -

Francisco Mendez en Duarte Fernandez teekenen als de consuls der Natie het bouwcontract van de Groote Synagoge annex consulaatshuis. (Bijlage XVII).

Al spoedig werd met den bouw op den Houtkopersburgwal aangevangen. Deze plaats klopt wel met de mededeeling bij het verhaal van Prof. Rogge in zijn „Kerkelijk en Godsdienstig Leven” ²⁴⁾ (hoewel mij zijn bron onbekend is gebleven) betreffende het verzet van Gereformeerde predikanten en de vermoedelijk heftige aktie van Plancius vanaf den kansel: „Burgemeesters waren daarom met reden verstoort, toen men in 1612 buiten hunne vergunning op Uilenburg, tegenover den Montelbaanstoren eene nieuwe Synagoge begon te bouwen”, waarmede ons consulaatshuis dan is bedoeld *).

Uit Bijlage XIXa blijkt, dat reeds op 30 Mei „de arbeijders van der heye doende waren” met de eerste palen, „dienende tot het fondement van de voormuer”; de bouwcommissie nam echter geen genoegen met de reeds uitgevoerde werkzaamheden, daar deze „niet waeren zodanige als het veraccordeerde bestek des werks was meldende”. Zij protesteerden en lieten Jan Gerritsz. per insinuatie aanzeggen, dat hij de ondeugdelijke

*) Dat met het „huijs der Portugeesen hier ter stede” niet alleen een Synagoge, doch ook een soort consulaat der Portugeesche Natie bedoeld werd, gelijk wij dat tevoren te Antwerpen kennen, leert ons duidelijk, het analoge Hamburgsche geval, waarvan in een reisbeschrijving van 1677 (Der Chronist Friedrich Lucæ, ein Zeit- und Sittenbild aus der zweiten Hälfte des siebenzehnten Jahrhunderts, Frankfurt a/M 1854, p. 131) melding wordt gemaakt. Het huis van Manuel Teixeira, resident van Christina van Zweden, mede het consulaatshuis der Natie, herbergde zoowel de Synagoge, het Joodsche Seminarium als het Zweedsche consulaat; het vorstelijke huis van Teixeira rekende de reiziger dan ook onder Hamburg's fraaiste gebouwen. „Ebenso kommt der reichen Juden oder „*Portugiesen Haus*”, vervolgt hij, „in große consideration. Damals logierte die Königin Christine von Schweden in demselben. Wir gingen des Morgens frühe hinaus, um Sie zu sehen. An der Thüre standen zwei Trabanten, welche unsern Wunsch vernehmend, uns etwas zu erziehen ernaheten. Indem wir noch mit ihnen sprachen, kam ein Cavalier mit langen, weiten Schurzhosen, hatte einen Federpusch auf dem Hut und ein spanisch Ruthchen in der Hand, auf den Flur getreten, und ging die Stiege hinauf. Die Trabanten aber, welche sogleich die Helleparten präsentiret hatten, berichteten uns, als der Cavalier vorüber war, daß es die Königin sei, und hießen uns folgen, was wir auch thaten. *Wir kamen in einen Saal, darin die Königin von ihrem Pfaffen Messe ließ halten*, und dabei mit solcher Devotion auf die Kniee fiel, daß der ganze Saal erschutterte. Sie hatte außer einigen Italienern Niemanden bei sich. Ehe die Messe zu Ende war, gingen wir wiederum unsers Wegs. Dieser Königin Christine natürlicher Verstand und Gemuthe muß übrigens großer sein und schoner, als derselben dures runßlichtes Angesicht, rund bucklichter Leib” (vgl. Grunwald, *Portugiesengräber*, p. 29).

masten op eigen kosten moest verwijderen en gaven ten slotte tevens te kennen, ook van het contractsartikel gebruik te zullen maken en „hem ook mit eenen 't geheele gebouw op de halse te laten, als in 't zelve niet gevolght hebbende het voorseyde veraccordeerde bestek". Uit het in Bijlage XIX^b medege-deelde fragment, dat bij dit protest ligt, blijkt, dat Pieter Evert namens den aannemer beweerde alles in orde te zullen maken, als men hem tijd liet en zoo niet, te protesteeren en op de personen en goederen der Portugeesche heeren te zullen verhalen de eventueel door hem te lijden schade.

Ondertusschen blijkt geenszins, zooals Prof. Rogge opmerkte, geheel kerkelijk Amsterdam in het geweer te zijn gekomen, zoodat de Vroedschap hierover letterlijk bestormd werd. Deze vaardigde weliswaar hiertegen een scherpe resolutie uit, doch om geheel andere redenen en de agitatie hierover was zóó heftig, dat zij eenige malen achtereenvolgens in de notulen van 8 Mei 1612 werd afgeschreven, zooals De Castro ²⁸⁾ haar op p. 6 heeft afgedrukt. Daar men vernomen had „dat die vande Portugeesche Natie alhier ter Stede laeten timmeren ende toemaken, seeker huys oft gebou tot een Sinagoge om aldaer te oefnen haere Jodsche exercitien" werd na beraad besloten „die vande voorseyde natie aen te seggen, dat int voorseyde gebou nyemand vande selve natie sal mogen wonen, noch dat aldaer eenige bijeencompste mach gehouden worden ofte eenige ceremonien van haerer Religie gepleegt, op pene van demolitie tot de grond vant voorseyde huys ofte gebou".

Zoowel uit deze bewoordingen als in het slot van het protest, waarin van „'t geheele gebouw" gesproken wordt, blijkt, dat toen het hoofdgebouw blijkbaar al klaar was en de fundamenten voor het lage gebouw nog geheid moesten worden. Vandaar dan ook, dat het verbod ook ging tegen den man, die het huis ook bewonen ging nl. den koster, met wien wij in het volgende hoofdstuk nader zullen kennismaken. Na rondvraag werd verder besloten, dat Burgemeesteren de Portugeesche Natie nog eens zouden aanzeggen „dat de

Magistraet geensins wil toestaen nochte gedogen, dat yemand van voorseyde natie int voorseyde gebou sal mogen wonen, nochte aldaer de voorseyde bijeencomste gehouden worden" op straffe, dat dit „getimmert daetelyck afgebroken ende gedemoliert sal worden, dat men oick haer sal verbieden haere Religie tot eenige andere plaetsen binnen dese stadt ende hare Jurisdicctie te mogen doen".

Men ziet hieruit, dat De Castro en Rogge deze acte geheel verkeerd hebben begrepen. Het ging hier niet om religievrijheid, daar hen voorloopig blijft toegestaan om „haere Religie tot eenige andere plaetsen binnen dese stadt ende hare Jurisdicctie te mogen doen" nl. in de beide Synagogen Beth Jacob en Newé Sjalom, doch de Magistraat wenscht geen *Consulaatsgebouw* *), m. a. w. zij wenscht geen toestandgelijk die te Antwerpen in de vorige eeuw was ontstaan, een authonome kolonie binnen haar wallen van de „Portugeesche Natie", welke authonomie via Alkmaar, Haarlem en Rotterdam, ondanks alle waakzaamheid, nu toch te Amsterdam was binnengesmokkeld.

Was het voor de handelspolitiek van de Portugeezen een levensfactor „Portugeesche Natie" naar buiten te blijven en in geen geval zich als werkelijke *Joodsche* Natie voor te doen, Amsterdam verzet zich met hand en tand hiertegen. Amsterdam acht het voor zijn internationale consolidatie in hooge mate bedenkelijk een kolonie van Spanjaarden en Portugeezen met eigen bestuur in de stad te hebben. In tegenstelling met Antwerpen wenscht het vrije concurrentie voor zijn burgers. Met krachtige termen eischt de stad daarom thans ook officieel het démasqué der Marranen en dezen, hiertoe thans gedwongen, geven eerst nog na een tweede Alkmaarsche poging toe. De beteekenis hiervan ontging de kerkelijke agitatie ook ten eenemale, die nadat de scherpe resolutie eenige malen in de Vroedschapsresoluties was afgeschreven, zich voorloopig ook bevredigd gevoelden.

*) Mr. Prins had mij dit reeds lang voor de vondst van deze bescheiden als vermoeden geuit.

De Castro ²⁶⁾ geeft als Bestuurderen „dezer eerste Synagoge” op Don Samuel Palache, Don Jacob Tirado en Jacob (Israel). Belmonte. Men ziet het, dat in deze scherpe resolutie ook slechts sprake was van één „Portugeesche Natie”. Zien wij de tweede in 1613 nog als Parnas fungeeren, in het einde van het jaar zien wij de leiding in handen van zijn neef Francisco overgegaan. Rodrigues Vega, onze Tyrado, verdwijnt nu algeheel uit alle geraadpleegde archieven, terwijl hij ook niet in Holland begraven is. Volgens de overlevering vertrok hij op lateren leeftijd naar Jeruzalem en zoowel het Emdener Memorbuch als het Jaarlijksche gebed voor hem op den Grooten Verzoendag uitgesproken in de Portugeesche Synagoge van Amsterdam houden de herinnering aan hem nog levendig.

VI. *Het démasqué der Marranen en de kerkelijke agitatie tegen de Portugeesch Joodsche Natie en hun Synagogen*

Na Manuel's vertrek probeerde de zoon van zijn broeder Duarte Fernandes nl. Francisco Fernandes *), die zijn rol nu had overgenomen, nog éénmaal het veilige masker van „Portugeesche Natie” voor hen nog te redden. Op 20 October 1613 verzocht deze weder voor „eenige huysgesinnen van de *Portugeesche Natie*” vrije vestiging met godsdienstvrijheid te Alkmaar en wederom met gunstig gevolg **). Ondanks deze

*) Op 29 Mei 1617 (Notaris Bruyning), machtigde Manuel Rodrigues Vega's broeder „d'Eersame Duarte Fernandes Coopman vande portugeese natie tegenwoordelijk zijnde binnen der Stede voorseyt my notaris wel bekend” aan dezen Francisco Fernandes „zijn soon *resideerende tot Antwerpen*”, om zijn zaken te regelen nl. „alle zyne boecken, negotien ende affairen hoedanich die zyn oft wesen souden mogen”. Blijkens afschrift van Notaris Giles van Bosch te Antwerpen bij Notaris Ruttens te Amsterdam (fol. 489, 14 Sept. 1618) heette het „el Sor Francisco Fernandez Homem, residente enesta ciudad de Enberes” dus te Antwerpen woonachtig, die in zaken machtigde „los SSres Duarte Fernandez su Padre y Henrique Garces su cunado residente en la villa de Amstredama”, dus aan zijn vader en zwager te Amsterdam. Uit deze akten blijkt, dat hij spoedig uit Alkmaar weder vertrokken is en verwant was, gelijk wij reeds zagen, aan de Pereyra-Homemfamilie.

**) Dit is het slot van de Joodsche invitatiecharters der Hollandsche steden,

gunstige voorwaarden en de vestiging van de schatrijke Duarte's aldaar ³⁴⁾, kon Alkmaar thans echter niet meer tegen Amsterdam op.

Zoo had Amsterdam ten slotte overwonnen en is het jaar 1614 dan ook als den officieelen datum te beschouwen, waarop de Portugeesch *Joodsche* Natie te Amsterdam officieel werd gevormd. Dit is ook het jaar, waarin dan ook de Kerkeraad openlijk tegen de Joodsche Natie te velde trok, hetgeen zij tegen de Portugeesche Natie niet had vermocht; de agitatie die in 1632 zou eindigen met uitzetting uit de Amsterdamsche gilden, waardoor hen een groot veld van industrie was ontzegd.

Een zonderlinge geschiedenis was een gereede aanleiding tot een geagiteerd optreden tegen de Joodsche Natie ⁵⁶⁾. Een Doopsgezind jongeling uit Emmerik namelijk, Hans Joostensz. geheeten, had te Amsterdam een deerne, Susanna Thysdochter, „aengeslagen” en had vervolgens met haar door gansch Europa gezworven, ten einde op het punt van Godsdiens „sorchvuldichheit voor sijner sielen saelicheit” te zoeken. Nadat zij Palestina en ook Syrië hadden bezocht, liet hij zich te Constantinopel besnijden en ging vervolgens met zijn vrouw tot het Jodendom over. Hij noemde zich in den vervolge Abraham Abrahamszoon en zij Sara. Daar zij nu van der Staten „bescherming” aan de Amsterdamsche Joden verleend, gehoord hadden, vertrokken zij nu weldra naar de Amstelveste. Daar was men juist met den bouw van het groote „huijs der Portugeesen” begonnen en „alsoo sy waeren

waarbij Amsterdam, gelijk te verwachten was, heeft overwonnen. Dat onze opvatting, die al deze charters, als particuliere concurrentie tusschen de Hollandsche steden, deed zien, die de Portugeezen tegen elkander uitspeelden, juist is, bewijst achteraf Hugo de Groot's „Remonstrantie nopen de ordre dye in de landen van Hollandt ende West Vrieslandt dyent gestelt op de Joden” p. 1 recto, waarop Mr. Prins, wien ik dit resultaat mededeelde, mijn aandacht vestigde: „'t Is een saecke van quade insichte, dat sonder publycke resolutie . . . de Joden alrede jegens de oude placaten zijn genomen in 't landt ende dat seer sterk; dat zy by de Sleden werden gecaresseert om best, met toeseggingen van groote vrijheden ende privilegien, lettende elck een op particuliere winste ende neringe, weinich op de eere Goodts ende 't gemeene beste”.

van „sobere middelen” werd hij aldra voor deze soort Jodenkerk als „coster” aangenomen. Meende men tot nu toe ⁵⁶⁾, dat hij daar niet aarden kon, wij weten nu, dat de bouw in dat jaar niet is doorgegaan. Hoewel hij nu niet in het gebouw, ingevolge de scherpe Vroedschapsresolutie, had mogen wonen, kon hij toch de Joodsche Gemeenschap nog andere diensten bewijzen. In 1613 trok hij naar Grosthuizen, en ging daar „koyen” houden ten einde „keezen te maecken voor de Jeutsche kercke”. In Mei 1614 verhuisden zij echter naar Scharwoude en aanstonds nam de Gereformeerde ouderling Jan Pieters van Grosthuizen zich voor, hen weder tot het Christendom terug te brengen. Doch „door neerstige ondersoeckinge van de schriftuere” kwam hij tot een onverwachts resultaat, zoodat hij nu ook „het Jeutsche gelove aengenomen, ende aende Overicheyt vande Joden seer instantelijck versocht, om besneden te mogen werden”, die echter „sulx nyet hebben durven bestaen, deur dat henluyden nyet geoorlooft es, eenige gewesene Christenen in dese landen te besnijden”. De ouderling echter verklaarde, dat deze weigering „hem van herten leet” was en nam desondanks niet alleen het „grouwelijcke Jootsche ongelove” aan, doch deed „oock zijne uyterste naersticheyt, omme zijne huysvrouw ende drie zonen daertoe te trekken”. Alle drie waren zij door den Hoornschen Schout 's nachts van bed gelicht en gedurende den kouden winter in den onverwarmden kerker in boeien gelegd, ten einde door de predikanten te worden overtuigd. Nu de ouderling bleef volharden en zelfs verklaarde, dat hij wilde „sijn hals opsetten by het Jeutsche geloove”, werd tegen hen als „verlochende christenen” den brandstapel geeïsch; na lange requesten werden zij ten slotte echter uit de Republiek verbannen ⁵⁶⁾.

Een der zonen van den ex-ouderling had nu een schoonvader, Jan Rycx geheeten, die in zonderlinge combinatie het ambt van schoenlapper en hoedenstoffeerder uitoefende „dewelcke al over eenige jaren Joden geworden zijnde, sich oock vande Joden heeft laten besnyden”. Ook waren de vrouwen van Hans schoenlapper en Hans de coussemaker

„beruchtigt van het Jodendom”, alsmede zekere Meniste flesschemaker, Pieter genaamd ⁵⁶).

Zwaar waren de tijden voor de Marranenkolonie geworden, die zich had moeten demaskeeren en nu aanstonds, buiten haar toedoen, door dit gevaar bedreigd werd.

Aldra besloot de Kerkeraad op 29 Mei 1614 ⁵⁷) om over een week twee lidmaten te hooren over het geval van den flesschenmaker en tevens Ds. Lucas op te dragen te informeeeren naar een Joodsche school die in de Verwerijen moest zijn, om te weten te komen, of daar ook Christenkinderen school gingen (Bijlage XXa).

Wij weten uit het Gedenkschrift van „Ets Haim” ²⁷), dat vanaf de stichting van Beth Jacob, de „misvah de Talmud Thorah”, het beoefenen der Joodsche leer, door de Gemeente reeds werd ter hand genomen. Eerst in 1620 vernemen wij, dat voor dit doel toen twee huizen, naast de Synagoge gelegen, werden gehuurd; van vóór dien tijd weten wij daarvan nog niets. Uit Bijlage XXb worden wij nu gewaar, dat de eerste Joodsche school van Amsterdam in de Ververstraat gelegen was „achter de verwerijen tegens over Vloijenborch tusschen het swerte peert ende het morgen root”. Ook kreeg de kerkeraad van een zilversmit nadere inlichtingen over den hoedemaker van de Haarlemmersluis en over een schoenlapper (vermoedelijk dezelfde bovengenoemde persoon) die had bekend, dat een Joodsche smit hem bijna, en de vrouw van den schoenmaker reeds geheel verleid had. Twee getuigen verklaarden omtrent den doopsgezinden flesschenmaker van het Magarietenpad, dat deze den stichter van Christendom niet als de Messias erkende en openlijk verklaard had, dat deze slechts voor zijn eigen zonden was gestorven, doch dat hij een onsterfelijke Messias verwachtte, die zijn volk weder „int lant Canaan” zal voeren en deze meening „andere(n) soo veel mogelyck is, souckt in te planten”. De Kerkeraad stelde deze zaak wegens onvoltalligheid nog een week uit en besloot toen (Bijlage XXc) om een actie tegen de Joden op touw te zetten en bij Burgemeesteren door Ds. Hallius en Willem Sitterich

aangifte te doen van het houden van Joodsche School, Synagoge, besnijdenis, het houden van Christelijke dienstmeiden en het overhalen van Christenen tot het Jodendom.

Na het démasqué was de positie van de Portugeesche Joden zorgvol geworden. Hadden zijn dadelijk hierna de Ouderkerksche begraafplaats in het voorjaar van 1614 aangekocht, niet vóór 1618 vinden wij (Castro Keur ²⁹) Bijlage G) de Gemeenschap zelve daarbij genoemd; eerst dan, wanneer de keur van 1619 voor hen in den maak is, wordt gehandeld „uyt de naem van de Portugesen of *Hebreeusche Natie*”.

Burgemeesteren gingen nu wijselijk niet op de klachten van den Kerkeraad in, want 1614 was ook het jaar van het Frankfortsche Jodenprogom, den zg. *Fettmilchschen* opstand. Alles werd daar geroofd, geplunderd, gemoord en in brand gestoken. Het bleek mij nu, dat daar reeds verscheidene Marranen woonden; Mr. Prins' veronderstelling (p. 165), dat het Zuid-Nederlandsche kooplieden zouden zijn geweest, die daar tegen de Joden hebben gestookt, wint hierdoor dus aan waarschijnlijkheid. Het is dan ook zeker bedenkelijk voor de Amsterdamsche Joden geweest, dat in dat jaar door Michiel Colijn te Amsterdam, een Hollandsche vertaling: „Nieuwe Tijdingh. Waerachtigh Bericht uyt de Stadt Franckfort aen de Mayn van t'gheen aldaer onder de Burgheren ²¹), Hantwercks-Ghesellen ende den Joden is toe-ghevalen” op 22 Augustus naar „de copie ghedruckt tot Franckfort A° 1614” ⁵⁸) te Amsterdam werd uitgegeven en verspreid. Bedenkelijk was ook de omzichtigheid van de krijgslist, waarmede de Portugeezen in dat jaar door Franco Medeyros de Ouderkerksche begraafplaats hebben moeten verkrijgen ²⁹).

Bekend is het, dat de Staten van Holland in Maart 1615 een commissie voor het ontwerpen van een Jodenreglement instelden, waarmede zich de Amsterdamsche Burgemeester Reinier Pauw en de Rotterdamsche Pensionaris Hugo de Groot belastten, welk laatste ontwerp door Mr. Prins in de Studiebijeenkomst van het Genootschap voor de Joodsche

Wetenschap in Nederland van Dinsdag 18 November 1927 reeds uitvoerig belicht is.

Onderwijl werd de aandacht van de Joden hoofdzakelijk afgeleid door de beroemde eigen kerkelijke twisten van de Remonstranten, de gematigden, tegen de contra-Remonstranten, de felle navolgers van Gomarus en den heftigen Amsterdamschen Plancius ²⁴⁾. Op 19 Februari 1616 was het grauw zoodanig verhit, dat de opgeruide menigte de Remonstrantsche samenkomsten ten huize van den aanzienlijken koopman Egbertz Bisschop onmogelijk maakte, door zijn huis te plunderen. De heftige elementen, die toen de meerderheid der Amsterdamsche Regeering vormden, lieten dit kalm begaan, zonder een hand ter bescherming uit te steken en slechts een man als de oud-Burgemeester Cornelis Pietersz. Hooft, wars van alle geestdrijverij, wist toen kloeke en gezonde taal te doen hooren. In zijn „Memorien en adviezen” ⁵⁹⁾, zegt hij, dat wij „door Goodts genade volcomen vrijheydt verworven” hebben en vraagt dan „Ist dan nyet wel een verkeert werck, dat wij ons alhyer ter Stede nu alrede alsoo laten misleyden”, dat iedere gezindheid de „vrijheydt tot gemene costen ende periculen verkregen, toeeygenende, alle d’andere, van ander gesindtheydt sijnde, wederom gelijcke ofte noch swaerder als d’ontvlodene tyrannie soudén willen op den halse dringen?” Sprekende over deze „troubelen” van Februari 1617 echter vertelt hij nu ook, dat de Joden hiervan te lijden hebben gehad. De predikanten willen, dat de Magistraat zich naar de Kerk zal richten, doch dan moeten zij allereerst niet tot zulke excessen opruien. „Ick hebbe tot nochtóe van geen ander verstandt gewest, dan dat een Magistraet, onder de wetten ende lasten, daertoe staende, incumbeert voor openbaer geweldt ende moetwille te beschermen alle dye geene, wye het oock sij, dye onder sijn gebiet ende jurisdictie sijn geseten.

Alsoo weten wij, dat in verscheyden landen ende onder verscheyden regierungen van de Christenheydt veel Joden, ende in Turckien oock grote mennichte van Christenen haer

sijn onthoudende, sonder dat mijn gedenckt, bij mijn leven gehoord te hebben, dat men ergens toegelaten heeft, sodanige luyden te tracteren nae de discretie van 't gemene volck. Ende so men de Joden, hyer ter Stede residerende, gelijk dese voorseyde luyden hadden getracteert (= gemolesteert), ick kant nyet anders verstaen, dan dat men van Stadts wegen haer daertegen hadde behoort te beschermen, ende tegen den handtdadigen rechtelick ende met goeden ernst te procederen.

Soo sijluyden, ofte yemandt anders, yedts strafwaardich hadde begaen, daarvan competeert mijn heeren [nl. Schout en Schepenen] de kennisse te nemen en de tot uytvoeringe van dyen den misdader alsulcke straffe op te leggen, als henluyden in goeder conscientie dunckt te behoren.

Den Keyser ofte het Rijck heeft noch onlangs daarvan, binnen Franckfort exempel gestatueert, ende soudet oock anders daermede gaen, wye soude sijns lijfs ofte goedts seecker wesen?" Zulk een „geselschap" zoo te laten begaan is toch een „saecke van al te quaden exempel".

„Is dat predicanten werck?" roept hij uit, zij die „selfs wel vermogen de Regieringe vandt landt scharpe ende nieuwe bloedige wetten voor te schrijven!"

Op Zondagmorgen 19 Februari, 's morgens om 8 uur hoorde Burgemeester Hooft „een groot gedruysch van menschen van verre". Het was een „troupe, meestal jonck manvolck, maer oock eenige volwassen manspersonen daeronder sijnde". De Portugeezen hadden voor hun huizen blijkbaar voorzorgsmaatregelen genomen. „Mene oock wel seeckerlich onderrecht te wesen", gaat Hooft voort, „dat omtrent den selven tijdt den Sergeant Major metten Schout Haen beyde een tijdt lanck syn gesyen ten huyse van eenen rijck vermaerden coopman vande joodsche natie, N. Mendez genaemt, wonende in ofte omtrent de brede straet buyten d'oude Antoinspoort".

Tegen deze troep van een honderdtal opgeschoten jongens (waaronder ook enkele pootige kerels), die reeds eenige dagen samenschoolden, hadden de Portugeezen aanstonds maatregelen getroffen, gesteund door de overheid, die de Joden

hierbij boven de Remonstranten stelden. „Alle de werelddt wel is bekend” zegt Hooft verder „de civylheydt, dye in gelijcken zaecken tegen verscheyden gesindtheyden, zoo wel hyer ter Stede als door thele landt, maer insonderheydt hyer ter Stede voornemelick oock tegen de Joodtsche natie werdt gebruyckt”. De overheid was echter bij de Arminianen thans afwezig of deed of het hun niet aanging. „Daer men nochtans wel zeecker meent te wesen” vervolgt Hooft verder in zijn „Bedenckinge” van 8 Januari 1618, „dat eenige vande zelve, ten zelve tijde haer wel hebben laten syen ten huysen van eenige Portugesen, tot bescherming van hare huysen. Twelcken, (alhoewel ick nyet wil bestraffen, maer houde wel gedaen te wesen), soo achte ick nochtans, dat zij dit anders ende ter plaetse, daer sij wel wisten ende sagen den meesten noodt te wesen, vooral nyet min behoorden gedaen te hebben”.

Hooft wenschte in het vervolg dat de Magistraat invloed zou uitoefenen „ten eynde onse predikanten int smadelick spreecken ende verkleynen van d’authoriteyt publyck, haer wadt meer soudén mogen matigen”. De onlusten komen, zegt hij, omdat men „tgemene volck heeft ingeplandt vreemde gevoelens van ander luyden, dye daeraen (gelijck mijn heeren wel weten) ontschuldich, maer de predikanten selfs schuldich sijn”.

In Bijlage XXI is het resultaat van deze opruiingen te vinden. Dit deerlijk gehavend schier onleesbaar stuk geeft ons toch nog het verhaal der mishandelingen, waaruit ook blijkt, dat men ook Francisco Mendes Medeyros toch nog op straat te pakken heeft gekregen. Doch ook blijkt uit dit in allerhaast opgestelde concept, dat de Drost ten behoeve der Portugeezen dadelijk heeft ingegrepen. De Vroedschap stoorde zich dan ook niet aan de klachten door de Remonstranten aan haar in dat jaar geuit, nl. dat „de onchristelijke Joden” wel „openbare Godsdienst” was toegestaan en aan hen niet, welke klacht in 1618 aan Prins Maurits door hen herhaald werd ⁴⁴).

Een klacht van den Kerkeraad over een gemengd huwelijk

van den „Jode Jacques Mortelier int Salamanders steegien” ⁶¹⁾ was nu oorzaak, dat Burgemeester Pauw op 15 October 1619 voorstelde, daar het „vermengen van Portugeesche Joden met dochteren deser landen” opspraak verwekte „in ’t bijzonder van de Remonstranten, aan welke men de oeffening hunner godsdienst ontzeide, terwijl men die van de Joden hier toeliet”, hieromtrent een regeling te treffen.

Ten slotte besloten de Staten van Holland op 12 December 1619, dat elke stad „even als Amsterdam, particuliere keuze en order over de *Hebreeuwsche* natie zou vermogen te maken zonder hen echter het smadelijk Jodenteeken der middel-eeuwen te mogen opleggen ⁴⁴⁾.

Aanstonds trachtte de Kerkeraad van Amsterdam deze keur tot het voeren van een anti-Joodsche actie te benutten. Een maand later reeds (Bijlage XXIIa) besloot hij reeds hierover een commissie naar Burgemeesteren af te vaardigen, om over „de groote vryheyt” der Joden en hun „groote leelickheden” te klagen. Wanneer de heeren echter bij Burge-meesteren hun klachten van 1614 herhalen, worden zij met het korte antwoord afgescheept „daerop te sullen letten” (Bijlage XXIIb).

Ondertusschen werd in 1620 nabij de Synagoge Bet Jacob in verschillende belendende perceelen de schoollokalen van „Ets Haim” en „Talmud Tora” ingericht ²⁷⁾, waardoor het complex natuurlijk nog meer het centrum der Natie werd tot groote ergernis des Kerkeraads. Toen deze bespeurde, dat de Joden ondanks het verbod van 1612 „wederom haere oeffeninge even sterck hebben”, besloot hij aanstonds (Bijlage XXIIc en d), nu ook weder een geval van een gemengd huwelijk bekend was, wederom bij Burgemeesteren te doen klagen over dit „wederom hare exercitie openbaerlijck drijven” der Joden. De commissie schijnt nu echter niet malsch ontvangen te zijn, want dadelijk werd de actie eenige jaren stilgezet; toen zij in 1623 vervolgd werd, besloot de Kerkeraad voorzichtigheidshalve naar bewijsmateriaal voor haar beweringen te zoeken (Bijlage XXIIIa) „om deselve t’syner tijdt” ter ken-

nisse van Burgemeesteren en de Synode te kunnen brengen.

Toen dit begrijpelijkerwijze niet lukte, gaf de Kerkeraad zijn actie tegen de Joden nu algeheel op, vooral ook, omdat de Vroedschap in 1622 van rechtzinnig in libertijnsche veranderd was, bij wie het opdisschen van de Duitsche middel-euwsche anti-Joodsche sprookjes weinig succes meer be-loofde te hebben *).

Nu het verzet tegen de drie toenmalige Portugeesche Synagogen, aan de Houtgracht gelegen, is opgegeven, kunnen wij nog meerdere bijzonderheden van deze gebouwen te weten komen.

Wij zagen reeds, dat in 1620 het complex van de Synagoge „Bet Jacob” werd uitgebreid ²⁷⁾. Bij den gang naast de Synagoge (op onze kaart rechts naast en achter de Synagoge te zien) werden toen twee huizen gehuurd voor de ambtenaren en tevens het huis, dat in den gang zelf stond, benevens de voorliggende wal (waarmede het pleintje bedoeld is), ten einde als schoollokalen te worden ingericht, terwijl de verhuurder daar en boven nog één kamer voor dit doel op de binnenplaats der Synagoge zou moeten bijbouwen. Op de kaart zien wij links van het pleintje de bestaande kamer van den wal en ook tevens de nieuwe, rechts daarvan gelegen, die met de Synagoge zelve in verbinding stond ²⁸⁾. Zou ondanks deze uitbreiding dit complex weinig opvallend zijn geweest, de actie van den Kerkeraad had er de algemeene aandacht op gevestigd.

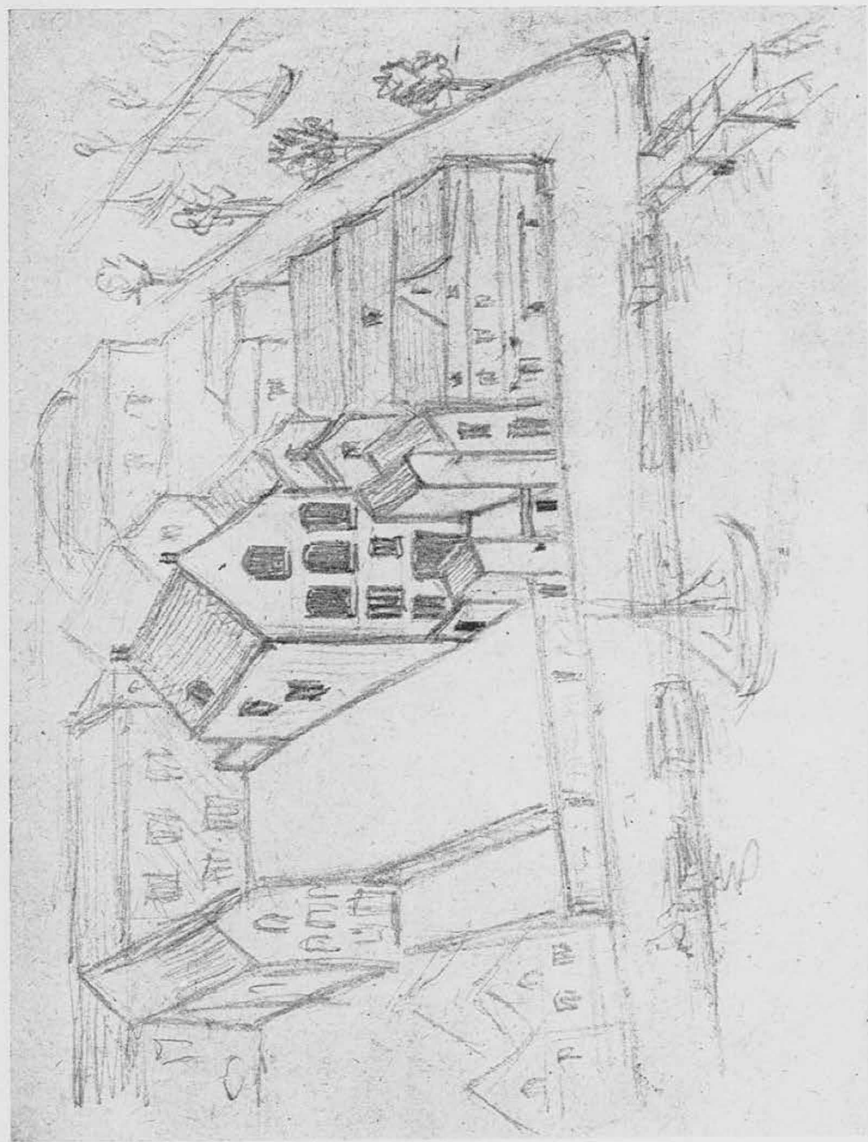
Wanneer dan ook de schutterkapitein Reinier Reael in 1632 de gegoede inwoners van zijn wijk voor de 20oste penningbelasting moet opschrijven, duidt hij het begin van zijn rondgang slechts eenvoudig aan met de woorden: „Vloeyenburch by de Jodenkerk” ⁶²⁾, die zooals uit de kaart ook blijkt, komende van de Zwanenburgwal ook werkelijk het eerste

*) Men zie thans: Dr. M. de Jong Hzn. „Amsterdam en Holland voor en na de koersverandering te Amsterdam in de eerste jaren na 1620, Voordracht, gehouden op het XIIde Nederlandsche Philologen-congres te Utrecht”, Groningen-Den Haag 1927.

**) De kelders waren aan den Samas (= Koster) verhuurd.

perceel was, dat de ingang op het huidige Waterlooplein had, toen Houtgracht geheeten. Met groote stelligheid teekende Balthazar Florensz van Berckenrode deze Synagoge in 1625 op zijn kaart, zooals zij uit drie verdiepingen (uiterlijk in niets herkenbaar), achter op de kleine binnenplaats stond, waartoe een klein deurtje van de grachtzijde toegang gaf.

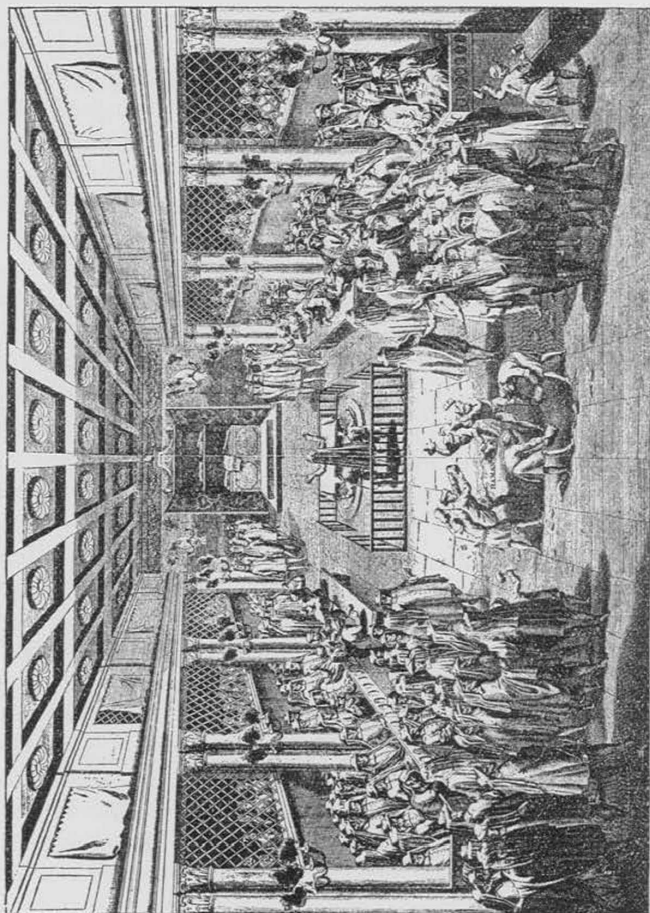
In 1619 wist reeds een Engelsch reiziger haar in zijn aantekeningen te noemen ⁶³⁾ en zijn landgenoot Sir William Brereton, geeft ons een uitvoerige beschrijving van zijn bezoek afgelegd in den zomer van 1634 ⁶⁴⁾. Hij weet te vertellen, dat toen reeds te Amsterdam 300 Joodsche familiën, meest Portugeezen woonden, die zelfs een straat de Jodenstraat hebben genoemd. Van de drie Synagogen bezocht hij natuurlijk „Bet Jacob” als zijnde *de* Jodenkerk „The Jews have three synagogues, connived at, one of them I saw, a neat place, on upperroom”. Op Sabbath, zijnde 14 Juni 1634, woonde hij hier den ochtenddienst bij, die van negen tot half twaalf duurde. Dan houden zij op, zegt hij, komen om drie uur voor het middaggebed terug en gaan omstreeks ’s avonds verder. Hij zag de vijftien heeren Parnassim, hun bestuurders en rechters en vestigt natuurlijk zijn aandacht op de Joodsche gebedskleeden. De witte mantels van de bidgenden, waren van een soort linnen en leken, doordat zij over het hoofd geslagen werden (zie de afbeelding), zeer kort te zijn; zoolang zij in de kerk waren deden zij die nooit af. Hij zag verder „priesters” hun „Alchoran” of de vijf Boeken van Mozes uit een „klein kabinet” of „tabernakel” halen, dat bedekt was met een laken van goudbrocaat, waarop verschillende kleine belletjes in den vorm van een kroon, prijkten. Weet men, dat bij den Joodschen ritus de damesgallerijen door hekwerk beveiligd zijn voor onbescheiden blikken uit het mannengedeelte der Synagoge, dan doet zijn mededeeling grappig aan, dat de Joodsche vrouwen hier achter de tralies gevangen worden gehouden en zijn vreemde mededeeling, dat weduwen zich van de andere vrouwen, door lange afhangende witte sluiers onderscheidden.

*De eerste Amsterdamsche Synagoge Bet Jacob met de bijgebouwen in 1625.
naar de stadskaat van Balthazar Florensz van Berckenrode.*

Twee jaar later, op Sabbath 26 Juli 1636 werd „Bet Jacob” door den Franschen ambassadesecretaris Charles Ogier be-

Interieur der eerste Amsterdamsche Synagoge Bet Jacob tijdens het Purimfeest.
(Ets van een onbekend meester).

zocht, die er ook een uitvoerig verhaal van opgeschreven heeft, door den bewerker Dr. K. Schottmüller abusievelijk (blijkbaar niet wetende, dat er toen meer Portugeesche Syna-

gogen waren) als dat van een bezoek aan de Hoogduitsche Synagoge, wedergegeven ⁶⁵). Hij vond het cachet hetzelfde als dat van de Gereformeerde kerken, hoewel de vrouwen op gallerijen achter traliewerk zitten, waar zij doorheen kunnen zien, terwijl zij dan alleen *zelf* gezien kunnen worden, als zij gaan staan. De mannen zitten beneden in het schip op lange banken langs den muur; meer naar beneden de jonge lieden. Ook hij merkt den Tabernakel of H. Arke op, dien hij als Katholiek met het altaar vergelijkt, en beschrijft uitvoerig de „Heilige Schrift” der Joden. Deze rollen waren versierd met de zilveren schelletjes „naar de wijs van onze kinderrammelaartjes” en overtrokken door mantels van zijde, goudstof en andere geborduurde stoffen. Hij zag de Joden hiervoor opstaan en het hoofd buigen en beschrijft den gewonen, nu nog gevolgd dienst bij de voorlezing uit de Wetsrol; gevolgd door de voordracht uit een stuk uit de Propheten. Ook hij teekende op, dat de Joden witte mantels van camelot droegen (waarvan aan de vier hoeken, kleurige versieringen op tafzijde waren geborduurd), terwijl het verboden was iemand te groeten of het hoofd te ontblooten.

Merkwaardig is zijn mededeeling, nadat nu negen jaren te voren het eerste Hebreeuwsche Joodsche gebedenboek in Amsterdam was verschenen: „Enkelen bezaten ook hun eigen gebedenboeken, die allen in het Hebreeuwsch zijn geschreven. Ik zag jongelingen en ook knapen, die het Hebreeuwsch zoo goed lezen en begrijpen, als in het Fransch”. Aan het slot vervolgens verhief zich de menigte en zong iets op tamelijk muzikale wijze.

Dit gebouw bleef tot 1639 in gebruik, toen het door de vereeniging der drie Gemeenten werd opgeheven. Prof. Rogge ²⁴) en de „Jewish Encyclopaedia (X, p. 280) beelden nu een ets van een onbekend meester naar Calinet's Amsterdamsche uitgave van 1731 af, die een 17de eeuwse Amsterdamsche Synagoge, tijdens het Purim- of Hamansfeest, voorstelt, welke voorstelling nu geheel klopt met hetgeen wij thans van de Synagoge „Bet Jacob” weten. Deze uitgebouwde gebed-

zaal met plat plafond heeft een zeer eenvoudige H. Arke met goudleer bekleed, waarvan de bekroning naar Sephardische zede in drie deelen is verdeeld. Aan beide zijden zijn de damesgaanderijen in twee rijen als van hekwerk voorziene nissen ingebouwd, waarvan de bovenste loges (thans ongebruikt) door gordijnen aan het oog onttrokken worden. Zoowel de inrichting van deze eenvoudige zaal, als de typen verraden direct, dat men hier met een Portugeesche Synagoge te doen heeft, terwijl de beide walmende olielampen naast het Héchal (H. Arke), de vier aan weerszijden tegen de damesloges, de lage banken beneden van de geciteerde beschrijving, en het in Oost Europa nog bekende hamertjes kloppen op dit feest, erop wijzen, dat dit nog de Synagoge „Bet Jacob” moet voorstellen. Inderdaad stelde Prof. Dr. W. Vogelsang, directeur van het Kunsthistorisch Instituut te Utrecht, deze ets op grond van kleding en architectuur op circa 1640. zoodat wij hier dus met een interieur van de in 1606 gestichte eerste Amsterdamsche Synagoge te doen hebben, zooals zij even vóór de afbraak van 1639 nog in het huis „Antwerpen” is waargenomen.

Ogier had toen ook een bezoek aan den Opperrabbijn Menasséh ben Israël op het program staan, waartoe hij de tweede Synagoge Newéh Sjalom bezocht ⁶⁵⁾. Daar Ménasseh echter met Utrechtsche dames in gesprek was, bekeek hij ondertusschen ook deze Synagoge. Hij vertelt van haar, dat zij overal met paneelen versierd was, beschilderd met planten, boomen en Hebreeuwsche spreuken, waarop echter geen levend wezen, zelfs geen vlieg of worm was afgebeeld, en beëindigt zijn indrukken met de mededeeling: „Nergens leven de Joden, naar hun eigen zeggen, zoo vrij als in Amsterdam”.

Vele vreemdelingen en ook de leden van de Gereformeerde kerk gingen in 1639 de nieuwe, vergroote Synagoge der vereenigde Gemeenten bekijken, waardoor de Kerkeraad nog in dat jaar (Bijlage XXIIIb) besloot, daar vele „leede maten gaen besichtigen de vergaderinge ende het doen der Jooden”, om „dit tegen te gaen ende, die daer toe gaen willen, soo veel

mogelijk is, dar aff te raden"; zijn actie tegen de Portugeesche Joden was toen echter al lang voor goed gebroken.

VII. *De eerste Rabbijnen*

James Howell ⁶⁷⁾ kwam, nadat hij de Synagoge en de beurs bezocht had, in het voorjaar van 1619 op straat een langgebaarden ouden Jood tegen, die door zijn geloofsgenooten met den grootsten eerbied werd gegroet. Hoewel hij hem abusievelijk voor een opponent van den vermaarden Engelschen Hebraicus Broughton houdt, weet hij toch te vertellen, dat hij uit den stam van Aron stamde. Dit was nu de eerste Rabbijn van Amsterdam, de toen hoogbejaarde Uri Levi, uit den stam Levie, zoodat dit verhaal in zooverre juist is, dat ook de hoogepriester Aron uit dit stamhuis was gesproten.

Toen in 1608 de tweede Gemeente een eigen Opperrabbijn had beroepen ⁶⁷⁾, volledig bekend met het Sephardische ritueel, sprak het ook van zelve, dat ook „Bet Jacob” naar een geschikt en bevoegd Opperrabbijn uitkeek, om den bejaarden Uri ter zijde te staan. Men liet Uri dus zijn Opperrabbinalen titel (Haham) behouden en koos daarvoor een geleerde Levantijn, nl. Joseph Pardo, die toen juist zich vanuit Venetië te Amsterdam gevestigd had.

Zoo werd, nadat Uri zes jaren de Hoogduitsche diensten geleid had, in 1608 dan de eerste Portugeesch-Joodsche Opperrabbijn van Amsterdam aangesteld, zooals Seeligmann dit laatstelijk ¹⁾ heeft aangetoond. Uit Saloniki geboortig, dus uit een Spaansch-Joodsch Centrum, had hij zich als groot koopman in ong. 1589 te Venetië gevestigd, waar hij als Joodsch geleerde ook als lid van het Levantijsche Rabbinaat aldaar fungeerde. Reeds had hij zijn zoon Isaac te Uskup in Turkije en zijn tweede Abraham in Jeruzalem door den dood verloren, terwijl zijn jongste zoon David mede naar Venetië toog. Als „goedaardig man, doch onlogisch en wispelturig”, had hij buiten zijn groothandel, die hij in Venetië dreef, niet alleen aan Joodsche schrijvers werk opgedragen, doch was

ook zelf als uitgever opgetreden, waardoor hij zijn groot vermogen had verloren. Ten gevolge daarvan verhuisde hij kort na 5 September 1608 naar Amsterdam, waar hij nu van zelve was aangewezen om Uri-ha-Levi's werk voort te zetten. Ook David ging hier aldra aan den arbeid en vertaalde aanschonds „Choboth Halebaboth" (Plichten des Harten) voor deze Marranen uit het Hebreeuwsch in het Spaansch. Zien wij Jacob Tyrado, onze Manuel Rodrigues Vega in deze tijden herhaaldelijk in handelsrelatie met Venetië, dan meen ik wel te mogen concludeeren, dat Tyrado ook Haham Pardo bewogen heeft tot de overkomst naar Amsterdam, te meer ook, daar zijn zoon David, de eerste Opperrabbijn der derde Gemeente, met Rachel Sanches van Moura, de dochter van Francisco Sanchez, uit Tyrado's familie huwde ¹⁾.

Liever dan in herhaling over Pardo's bekende Amsterdamsche werkzaamheid te vallen, wil ik hier de aandacht vestigen op een lange Italiaansche notarieele akte (Bijlage XXIV), die de heer Angelo Bruschi, directeur van de „Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze" voor mij uit het oud-Italiaansch in het Fransch vertaalde, en waarin deze eerste Amsterdamsche Opperrabbijn en zijn zoon David voorkomt.

In November 1617 treedt te Amsterdam de hier woonachtige koopman Mr. Gasparo Quingetti uit naam van de edele heeren Christophoro Rubbi en Giorgio Bergonzi, kooplieden te Venetië, voor den notaris, daartoe gemachtigd bij een Latijnsche procuratie voor notaris Giacompo Profetini te Venetië, op 17 November 1616 verleden. Deze verklaart nu vrijwillig en ter vermijding van alle verdere processen een overeenkomst te hebben aangegaan met de Joden Joseph en David Pardo, vader en zoon, zoowel gezamenlijk als ieder afzonderlijk, betreffende alle eischen en acties, die deze Venetiaansche kooplieden op hen hebben ingesteld en wel bijzonderlijk over het proces, dat voor het Gerecht van Amsterdam tegen hen werd gevoerd over een contract en obligatie, door den toen minderjarigen David Pardo geteekend, voor koopwaren gekocht en ontvangen door Joseph Pardo, zijn

vader. De zestienhonderd ducaten, die de Pardo's daarvoor nog schuldig waren, kon Joseph toen niet meer betalen. Nu blijktens dit Protocol ⁶⁸⁾ Camillo Borgonzi in dit najaar te Amsterdam was, ligt het voor de hand, dat hij, nu de Pardo's zelve geen middelen meer hadden, wilde speculeeren op hun aanzien bij hun Gemeente „Bet Jacob”. Ter zake van deze zestienhonderd ducaten, verhaalt deze akte, „werden Joseph en David Pardo in de Stadsgevangenis opgesloten en vervolgens weder vrijgelaten, onder het stellen van vertrouwde borgen”. David protesteerde hierop en gaf te kennen, dat deze obligatie, nog in zijn minderjarigheid gegeven, moest worden geannuleerd. Juist om deze reden had hij hen nu zelf een proces aangedaan, waarvan het gunstige resultaat weldra te verwachten was, zoodat hij hun onmiddellijke invrijheidstelling eischte. „Om deze reden” gaat het protocol voort *„en omdat genoemde Joseph Pardo was zeer oud en ontbloot van alle rijkdom”,* waaruit men eenige schadeloosstelling zou kunnen trekken”, heeft men gemachtigd tot dit accoord. De Venetiaansche kooplieden verklaarden daarom hierbij door Quingetti van Joseph Pardo twee honderd en vijftig ducaten in goed zilvergeld naar Venetiaanschen koers ontvangen te hebben, waarmede deze vordering van 1600 ducaten, benevens alle vorige obligaties, contracten en geschriften, geannuleerd worden verklaard en eveneens elke vordering op de borgen, zijnde Diego Nuñez Belmonte en Afonso Lopes Chilaô, die zich voor hun zelve en hun erven daartoe in rechten verbonden hadden, terwijl het surplus van 50 goudguldens geschonken wordt.

In deze borgen hebben wij de bestuurders van „Bet Jacob” te zien, die hun ouden Haham (Opperrabbijn) bijstonden. Daar anderen het nu blijkbaar ook probeerden, kregen beide Opperrabbijnen daarom op 29 Augustus 1619 op aanbeveling van de Regeering der stad Amsterdam, als Portugeesche kooplieden, van de Staten van Holland een seureté du corps, zoodat voorhands geen beslag op hun goed voor buitenland-sche schulden kon worden gelegd ¹⁾. Joseph overleed twee

maanden later op 9 October en heeft zich voor het Joodsche Amsterdam vooral verdienste verworven door zijn, naar Venetiaansch voorbeeld gestichte, vereenigingen voor ziekenbezoek, Wetstudie en het uithuwelijken van bruiden.

Mozes Ben Aroy is, naar zijn naam te oordeelen, een Levantijn. Begrijpelijk is het dus, dat hij in dit Marranenmilieu hier niet kon wennen en dus spoedig zijn ambt als Opperrabbijn nederlegde en naar Konstantinopel vertrok. Daar dit vertrek met de komst van Haham Saul Levy Morteyra ⁶⁹⁾, dus in 1616 plaats vond, is hij dus veel later eerst als de Pardo's naar Amsterdam gekomen.

Blijkbaar om dezelfde reden schijnt ook de in 1608 door de tweede Gemeente beroepen Opperrabbijn Juda Vega ⁷⁰⁾ eveneens na twee jaren weder naar Konstantinopel te zijn vertrokken. De invloed van deze Levantijsche Rabbijnen kunnen wij in enkele, oorspronkelijk bij de Portugeesche Joden niet inheemsche, gebruiken uit dien tijd bespeuren ⁷¹⁾.

Zijn opvolger was de Marokkaansche rabbijn Isaac Uziel, bekend uit de Barrios' „Vida de Ishac Uziel" een groot Joodsch geleerde, die zich echter evenmin in de mentaliteit der Marranen vermocht te verplaatsen. Ik wil hier zijn rol, die hij in het geweldig dramatische Judaisatieproces van deze katholiek-humanistisch georiënteerde Marranen gespeeld heeft en waardoor de derde Gemeente ontstond, niet wedergeven, noch zijn sombere persoonlijkheid teekenen, noch zijn verdiensten als Hebreeuwsch taalkundige herhalen, doch uit het notarieel archief liever iets over zijn verleden ontsluiëren ⁷²⁾. Don Samuel Palache, die toen juist weder van Marokko kwam en dien ik als stichter dezer tweede Gemeente aanwees, bracht van hier de twee Wetsrollen naar Amsterdam. Zeker heeft hij dus ook Haham Uziel uit Fez naar Amsterdam medegevoerd *). Nu na negen jaar, in 1619 compareerde hier (Bijlage

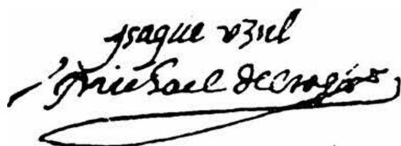
*) Blijkens De Castries ⁴³⁾ blijkt op 5 December 1609, „dat d'heer ambassadeur wacht opte compste van den Jode, te weeten Palaccio van Amstelredam, om zijn

XXV) „Rabbi Isaac Oziel, geletterd man en geleerde in zijn Natie en Religie, mij notaris bekend, die verklaarde in de stad Fez in Berberia geboren te zijn, in Amsterdam te wonen en voorts, dat hij bij het Hof van den Turkschen Keizer, nl. in Konstantinopel, wettig was gehuwd met zijn vrouw Bulla Vida, die leefde en woonde te Amsterdam, doch geen kinderen had, terwijl hij die wel bij zijn eerste vrouw bezat. Kennen wij nu de overoude Joodsche zede, om van de vrouw, wier echt 10 jaren onvruchtbaar bleef, te scheiden *), dan kunnen wij hier concludeeren, dat Haham Uziel in 1609 te Konstantinopel met haar gehuwd was, en vandaar via Fez met haar in 1610 te Amsterdam belandde. De Joodsche scheidsbrief (Geth) die hij haar nu gaf (en waarop zij blijkbaar naar Konstantinopel terug was gekeerd) had in de Turksche landen, waar de Islam soortgelijke scheidsbrieven kent, rechtsgeldigheid, in deze landen echter niet. Zoo verklaart Haham Uziel nu onder eede, dat hij Bulla's bruidsschat thans zelve of door een gemachtigde wil terugbetalen. Zij bedroeg vijftienhonderd ducaten van goede gouden Turksche munt, die hij indertijd in goud en zilver van haar, benevens de gewone gewaden, ontvangen had. Thans wordt deze som, zijnde zes duizend florijnen Hollandsch geld, benevens een aandeel van zijn bezit aan haar of haar erven uitbetaald. Ten slotte wordt verklaard, dat alles wat Rabbi Uziel zegt waar en bevestigd is. De acte is geteekend

vertreck daerna te richten" en zich met hem te „transporteren naar Barbarien"; hij was zelf dus toen nog geen ambassadeur, doch diens „serviteur devoué". De Staten Generaal schreven hierop (462) aan Burgermeesteren en Regeerders van Amsterdam, dat Samuel's broeder Joseph tijdens diens reis in Holland zal blijven en „zyne woonplaetse genomen heeft binnen de Stadt Amsterdam, omme oyck aldaer te doen ende te verrichten de saken van den Coninck van Maroco." Zij verzochten hem „alle goede gunste ende faveur (te) willen bethoonen ende denselven nemen ende houden in hare beschuttinge ende bescherminge, sulx dat hy nyet en worde verongelijct". Op 9 Januari 1610 was het schip geproviandeerd voor den reis naar Marokko en op 26 Juni 1610 was Samuel weder in Holland, op welke reis hij toen Haham Uziel moet hebben medegebracht.

*) Dit gebruik richt zich naar den Aartsvader Abraham, die nadat Sara 10 jaren onvruchtbaar bleef, Hagar tot vrouw nam.

„Isaque Vziel” en door den ons bekenden getuige Michiel de Castro.

A handwritten signature in dark ink. The first line reads 'Isaque vziel' and the second line, which is underlined, reads 'Michiel de Castro'.

Dat Haham Uziel zeer vermogend was en ook handelszaken heeft gedreven, blijkt uit folio 462 van dezen notaris, waar hij op 27 Augustus 1618 in compagnie met zijn Gemeenteleden „Senhores Louvados, Duarte Fernandez, Francisco Mendes de Medeiros e Isaque Oziel” in proces blijkt te zijn met „Senor Francisco Nunez Homé, Senor Duarte Saraiva van de andere Gemeente, benevens Manuel Lopes Pereira van Antwerpen en wel over „negocio”. De rol van dezen Haham Uziel, die in 1622 overleed, is door zijn streng orthodoxe richting voor de jonge Marranenvestiging van overwegend belang geweest.

Uri Halevi heeft hen allen overleefd. Hij zag de eerste, tweede en derde Synagoge verrijzen en de Rabbinen van Venetië, de Levant en Marokko, die zijn zending verder hebben vervuld; een glimp van den lateren bloei van het „Tweede Jeruzalem” der Joden heeft hij, als de andere Mozes, uit de verte nog mogen aanschouwen.

Dat hij ook door de lateren geëerd werd, blijkt wel uit het feit, dat hij in 1616 bovenaan naast de Opperrabbin Pardo, de reglementen van „Talmud Tora” teekende en blijkbaar toen op zijn initiatief, naar Hoogduitsch-Joodsche gewoonte de „Misvot” (eerefuncties) van het stichtingsfeest verpacht werden ²⁷⁾. Blijkens folio 107 van de rekeningen van „Beth Jacob” ⁷³⁾ bewoonde hij een der genoemde ambtswoningen naast de Synagoge (op onze afbeelding te zien). In deze „casas da congregação” woonde in 1621 „Hahaô Urias” en „Hahaô Mortera” benevens de Samas (de koster). Altijd wordt hij met den opperrabbinalen titel (Hahaô, Kakam, Kaham, Chagaô, Kahaô enz.) daarin aangeduid. Wij zien Vrias Leui

of Uriah (Levi) of Vriau Lewy daarin telkens zijn kerkelijke functiën verrichten, zijn offergelden voor zijn „Misseberahs” (zegewenschen) storten, etc.

Eindelijk tegen de 80 jaren verlangt hij naar de Emdensche Oster- en Dalerstrasze terug. Tegen Juli 1622 staat in deze rekeningen ⁷³⁾ (fol. 240) aangeteekend, dat aan Haham Urias Levi voor het laatst nog twee honderd vijftig guldens honoraria worden uitbetaald. Hiervan werd in het bijzijn van Haham Saul Levi Morteyra en getuigen een akte opgemaakt: „Uri heeft verklaard tevreden en voldaan te zijn, heeft de acte geteekend, en is daarna naar Emden vertrokken”.

Ik wil hier het onderzoek buiten bespreking laten, of hij daar inderdaad wel is aangekomen en op de oude Emdensche Joodsche begraafplaats, die thans zoo verwaarloosd is ⁷⁴⁾, wel begraven is. Hoe tijdgenooten hem geëerd hebben blijkt wel uit het feit, dat Uri's kleindochter in 1631 nog tot de loting van het huwelijks geld (alléén voor Portugeesche Jodinnen bestemd) werd toegelaten, omdat zij een kleindochter was van „Haham Urias Alevi, die steeds was een man van groote deugden en goed Joodsch geloof, dat hij, om zoo te zeggen, bij hen ingevoerd heeft” ²¹⁾. Ook de Portugeesche Rabbijnen David Cohen de Lara en Isaac Aboab da Fonseca, weten tientallen jaren later nog uit hun jeugd van hem te vertellen en zijn daden en eigenschappen te roemen en zelfs nog een eeuw later geeft de Portugeesche Gemeente aan zijn nakomeling daarvan een schriftelijke ⁸⁾ getuigenis.

Als grondlegger van het Joodsche Amsterdam is zijn optreden van het allergrootste belang geweest, doordat hij de eerste was, die de Marranen daadwerkelijk tot het Jodendom heeft teruggevoerd.

Dit evolutieproces, dat niet altijd vlot ging, heeft lange jaren nog aangehouden. Er zijn er weder Katholiek, Gereformeerd en vrijdenkers geworden, doch er zijn ook veel twijfelers geweest naast bewuste enthousiaste apologeten. Eerst als de groote Portugeesche Synagoge in 1675 werd ingewijd

was zij ook hierin het symbool van de bereikte innerlijke harmonie in Joodsche overtuiging.

Dit was echter in principe bij de vereeniging der drie gemeenten in 1639 reeds bereikt.

De kleine Synagoge „Beth Israël” werd toen vergroot tot een groote publieke kerk, de aanzienlijkste van het toenmalige West Europa. Voor het eerst koopt de toenmalige Parnas Denys Jenis (alias Abraham Aboab)⁷⁵⁾ bij publiek transport de benoodigde erven voor uitbreiding⁷⁶⁾. Van den „huystimmerman” Claes Willem kocht hij toen voor de Joodsche Natie een huis en erven aan de Nieuwe Houtgracht „belent de voorseyde Joodsche Gemeente aende noortwestzyde ende d een gemene gang vast vier voeten aende suydoostzyde” voor van de gracht tot achter aan „de Groene Valck” toe, 30 voet diep en 20 breed zijnde, om voor het vertimmeren te gebruiken en wel voor / 5200. Op 13 April kocht hij voor de Gemeente nog een huis, erve en wal, waarvan de oude Synagoge zuid oost lag. Ten slotte verkocht Anthonio da Costa Cortisos hem voor de Gemeente een „huysken” met erf „achter diens huis „de Groene Valck” gelegen, welk „huysken” tot „achter aen’d huys vande voorseyde Joodsche Gemeente” liep, die daarvan noord west lag, voor / 700, onder voorwaarde, dat zoo het belendend perceel, door een niet-Jood gehuurd zou worden, deze de gemeene gang niet zou mogen gebruiken. Op onze kaart zien wij het kleine achteraf gelegen Synagogehuisje van „Bet Israel” nog liggen op het ruime voorplein. Zoo werd van dit complex een ruime kerk gebouwd geheel in den Hollandschen renaissance stijl.

Hiermede was het oudste hoofdstuk der Portugeesche Joden van Amsterdam afgesloten. De groeiende beteekenis voor Amsterdam’s bloei had ten slotte allen weerstand, die voornamelijk van kerkelijke zijde was gekomen, gebroken. Deze positie hadden zij vóór een groot deel aan de gematigde Amsterdamsche Vroedschap te danken, die een open oog voor de vitaalste belangen van de koopstad toonde te hebben, die haar leden haar gouden bloeitijdperk tegemoet zullen voeren.

Zij beseffen, dat, wil de stad hiertoe geraken, de grootste vrijheid binnen de perken van Lands- en Stadswetten moet worden vergund aan ieder, wiens gaven en middelen tot dit doel dienstig zouden kunnen zijn.

Was hun politiek vroeger geweest, die van officieuze bescherming, als in 1675 de groote Portugeesche Synagoge ingewijd wordt, geven Burgemeesteren en Schepenen officieel, door hun tegenwoordigheid van hun belangstelling blijk, zonder dat een stem zich hiertegen kon verheffen ²⁸⁾.

Doch eerder dan zij had het Oranjehuis deze officieele erkenning gebracht door het officieel bezoek van Prins Frederik Hendrik, zijn zoon Willem II en diens bruid met de Koningin van Engeland op 26 Mei 1642 aan de oude vergroote Synagoge, waar zij op troonen plaats namen, en den feestdienst voor hen bijwoonden. Kostbare tapijten en specerijen, vulden de ruimte, Psalmzang en de omgang der 4 Wetsrollen (waaronder die van Uri Levi) en de voorlezing der 10 geboden, wijdden dit heugelijk feit, waarmede Amsterdam voor het eerst de Joden officieel hun godsdienstvrijheid openlijk sanctioneerde. En, ik wees er al eerder op ⁷⁾, het was niet zonder beteekenis, dat de feestrede van Uziel's leerling de humanistisch-Hollandsch georiënteerde Opperrabbijn, Menasséh ben Israël, toen in het Latijn gehouden, ook als Hollandsch pamflet is uitgegeven. Hierin immers werd ook van Joodsche zijde de rechten en plichten als *Hollandsche onderdanen* voor het eerst uiteengezet. Nadat hij Prins Willem van Oranje met den Joodschen Vrijheidsheld Matisjahu had vergeleken en zijn zonen Juda de Makkabeeër, met Prins Maurits en Frederik Hendrik met Jonathan en Simon, diens broeders, gewaagde hij van Holland's Oranjeliefde en vervolgde voorts: „Ook wij die, alhoewel in deze Republiek slechts weinig in getal zijn, en maar een heel klein deel van haar uitmaken, zijn nochtans van gevoelens van liefde tot U vervuld en wijken daarin voor niemand, wel wetende, dat van U onze welvaart afhangt. Wij zijn gehouden voor den Almachtigen God ons in alles hiertoe gereed te houden. Dit zullen wij voor

MENASSE BEN ISRAELS
VV E L K O M S T,
uyt sijns Volcks naem, aen de
Hoogh-gebooren

PRINCE van ORANJEN
F R E D E R I C H E N R I C,
als hy met de Doorluchtigste KONINGIN,
H E N R I E T T E M A R I A,
Gemalin des Hoogh-gebiedende KAROLVS,
Konings van Engelandt, Vranckrijck ende Irlandt,
onse Synagoge besocht.

Wt het Latijn overgeset.

AMSTERDAM,
Voor ROELOF LOOSTEN, Boeckbinder inde Baefjes-steegh,
ANNO 1642.

Titel van het pamflet, bevattende de Hollandsche vertaling van
Mennasséh ben Israël's „Welkomst”.
(Leidsche Universiteitsbibliotheek).

Uwe Hoogheid en de Doorluchtige Heeren Staten ook immer doen, 't zij dat U hier een proeve daarvan wilt nemen, hetzij dat de tijd het mocht vereischen. Want wij houden niet meer Castilië en Portugal, doch Holland voor ons vaderland; wij houden niet meer den Spaanschen of Portugeeschen Koning, doch H.H. Staten en U voor onze Heeren, door wiens zegenrijke wapenen wij berschermd, en door wiens degen wij verdedigd worden. Daarom baart het ook geen wonder, dat wij ook voor H.H. Staten Generaal en voor Uw Hoogheid, alsook voor de Edele Hooge Bestuurders dezer wijdvermaarde stad dagelijks onze gebeden uitstorten"

Met deze rede werd een nieuwe phase in de Joodsche geschiedenis ingeluid. Holland had door dit officieele bezoek deze Joodsche Portugeezen als waarlijke onderdanen van het Gemeenebest erkend, de erkenning, die te Amsterdam het meest volledig tot uiting is gekomen. In de Republiek hing meer nog dan van het centrale gezag hun positie van de stedelijke overheid af. Moge de keur van 1632 de Amsterdam-sche Joden buiten de gilden hebben geplaatst, de reisbeschrijvingen eensdeels en de vorstelijke invitatiecharters om hen uit Amsterdam weg te lokken anderszijds, getuigen wel, dat de Portugeesche Joden in de 17de eeuw hun grootste beteekenis te *Amsterdam* hadden. Van de waardeering voor hetgeen de stadsregeering hiertoe heeft bijgedragen getuigt nog steeds de bede die aan het gebed voor het Koninklijk Huis in de Portugeesche Synagoge van Amsterdam wordt toegevoegd, nl. voor het welzijn van B. en W. „aos nobres e veneraveis Senhores Burgamestre e Magistrados desta Cidade de Amsterdam".

VIII. *Slotconclusie*

Jacob Tyrado, die in het openbare leven zijn Marranen-naam moest blijven voeren*), zou volgens de verhalen

*) Van het Portugeesche „tirar", dat beteekent zich uit een onaangename positie bevrijden. De naam Tirado komt later te Brussel in het Spaansche leger nog

Burgemeesteren op het economisch voordeel voor de stad hebben gewezen en aldus de economische grondlegger (en daardoor dus ook in religieus opzicht) der Portugeesch Joodsche Gemeente van Amsterdam zijn geweest.

Inderdaad vonden wij één Portugees, die met Burgemeesteren hierover in contact is geweest en als zoodanig gelden mag, nl. Manuel Rodrigues. Deze werkhypothese werd bij nader onderzoek bevestigd, door de omstandigheid, dat deze Manuel niet alleen een leidende positie onder de Marranen als groot koopman en reeder innam, doch vooral doordat wij hem het eerst in relatie met Emden en met den eersten Amsterdamschen Rabbijn aantroffen, tevens ook als stichter der Rotterdamsche Synagoge en ten slotte ook in familierelatie met de Pereyrafamilie bevonden. Reeds in 1596 had hij op afspraak van Burgemeesteren en verschillende Amsterdamsche kooplieden een sureté de corps ontvangen en in 1602 behoorde hij tot de voornaamste Marranen, en hun correspondenten, zoowel te Portugal als elders gevestigd.

De kleinere medegedeelde details ondersteunen ten slotte deze identificatie. Het belangrijkste resultaat mag echter heeten de omstandigheid, dat vanuit *Antwerpen* de eerste Spaansch-Portugeesche Joden naar Amsterdam zijn gekomen en dat de Pereyra-vestiging hiervan slechts een latere phase is.

Uit religieus opzicht is het belangrijkste resultaat het bewijs, dat er geen enkelvoudig Marranenprobleem bestaat, doch wel een zeer gecompliceerd probleem, wisselend naar de omstandigheden van omgeving en individuele gesteldheid van de *verschillende* Amsterdamsche Marranenvestigingen. Elk groepje was in meerder of mindere mate van Joodsche overtuiging of liever de wil, om die te benaderen, vervuld

Dat uit zulke heterogene elementen nog een positief ortho-

voor, waarin vele Marranen dienst hadden genomen, o.a. De Barrios. In het „Registre des patentes, titres, orders et depeches concernant les troupes” etc. Secrétaire d'état et de Guerre (Staats Archief te Brussel) komt 12 Mei 1660 voor „el capitán Beltran Tirado”.

doxe Joodsche Gemeente is geboren, dankt zij in de eerste plaats aan den Emdenschen Rabbijn Mozes Uri Halevie, wiens taak weldra door de Levantijsche Rabbijnen werd overgenomen

Het ontstaan van Joodsch leven te Amsterdam was een direct gevolg van politiek economische manoeuvres, waarmede de drang om Joodsch te kunnen leven steeds als noodzakelijkheid eng verbonden was.

De Portugeesch Joodsche Gemeente van Amsterdam is als voortzetting der Antwerpsche Marranenkolonie der 16de eeuw te beschouwen; die door het Uri-ha-Levi groepje een sterk Joodsche tendens krijgt. Het Marranenprobleem, dat geen massa- doch een individueel verschijnsel is, deed verschillend geörienteerde groepjes ontstaan, waarvan de meest Joodsch georiënteerden ten slotte de overhand verkrijgen.

Om den Indischen monopoliehandel eerst hierheen gehaald, werden zij dra door de Hollanders hieruit verdrongen.

De industrie, vooreerst die in zijde, introduceert hen dan te Amsterdam, totdat de gilden hen er in 1632 weder uit verdrongen. Via Alkmaar, Haarlem en Rotterdam weten zij vasten voet als Portugeesche Natie te verkrijgen, doch in 1612 dwingt de Amsterdamsche Vroedschap hen in het belang der burgers, door den bouw van het consulaatsgebouw te beletten, het authonome bevoorrechte Antwerpsche karakter als Portugeesche Natie, prijs te geven en aldus tot het démasqué tot Joodsche Natie, waarbij zij Hollandsche onderdanen worden. De facto wordt deze positie door hen officieel aanvaard bij het vorstelijk Oranjebezoek van 1639. Daarentegen beschermt hen de Vroedschap tegen de kerkelijke aanvallen, die zij als Joodsche Natie te verduren had. Sedert dien tijd nemen zij als Hollandsche onderdanen wederom deel aan de internationale wereldhandel en consolideert zich hun Gemeente ook innerlijk in één groote Gemeente die zich dra vormde tot het voornaamste Joodsche cultuurcentrum der zeventiende eeuw.

BRONNENOPGAVE.

1) *Sigmund Seeligmann*: „Bibliographie en Historie, bijdrage tot de Geschiedenis der eerste Sephardim in Amsterdam." Amsterdam, Menno Hertzberger, 1927 Passim.

2) *Mr. Izak Prins*: „De vestiging der Marranen in Noord-Nederland in de zestiende eeuw". Amsterdam, Menno Hertzberger 1927 (Passim).

3) *Prof. Dr. Majer Balaban*: „Skizzen und Studien zur Geschichte der Juden in Polen". Berlijn 1911, p. 97.

4) *J. S. Da Silva Rosa*: „Geschiedenis der Portugeesche Joden te Amsterdam 1593—1925". Amsterdam, Menno Hertzberger, 1925.

5) *Daniel Levy de Barrios*: „Escritores Españoles de la Nacion Judayca Amstelodama", laatstelijk herdrukt door *Dr. M. Kayserling* in de „Revue des Études Juives" XVIII. Parijs 1889, p. 282. Het luidt daar:

Primo del singular Jacob Tirado
Que fundo de fervor y zelo arnado
La primer sinagoga Amstelodama
Y fue à Jerusalem de la Ley flama.

6) Zie „*De Vrijdagavond*" van 7 Augustus 1925 (Jr. 2, No. 19).

7) *Sigmund Seeligmann*: „Über die erste Jüdische Ansiedelung in Amsterdam" overdruk uit de „Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde". Breslau, 1906.

8) *Prof. Dr. Carl Gebhardt*: „Die Schriften des Uriel da Costa Curis Societatis Spinozae". Amsterdam, Menno Hertzberger, 1922, Einleitung.

9) *Dr. J. Denucé*: „Iets over Spaansch-Portugeesche geslachten in Nederland" enz. in het „Antwerpsche Archievenblad" van Januari 1927, p. 39 noot 1 (overdruk p. 7) en Bijlage II tevens *Notaris Daniel Mostard* in Bijlage I en not. *Jan Franss. Bruynningh* te Amsterdam in 1596.

10) *Jhr. Dr. E. Teixeira de Mattos*: „Bijdrage tot de geschiedenis betreffende oud-Spaansche en Portugeesche geslachten in Nederland, p. 33 vgl., 40 vgl. Ook *J. B. Rietstap*: „*Armorial Général*". Gouda 1887, Dl. II, p. 590 en 981.

11) *Prof. Dr. J. A. Goris*: dissertatie „*Étude sur les colonies marchandes meridionales ... à Anvers*". Leuven 1925, p. 91 (zie verder index).

12) *Dr. N. Japikse*: „Nederlandsche historische Literatuur" in „Bijdragen voor Vad. geschiedenis en Oudheidkunde" VIde Reeks, Dl. VI, afl. 1 en 2, (1927) p. 167.

13) *Protocolen notaris Lieven Heijlinc*, notarieele afdeeling van het oud-archief der Gemeente Amsterdam en *J. Gysberts*, dd. 21 Nov. 1598 en 17 Juli 1602.

14) *V. H. Rolland*: Supplement op Rietstap's „*Armorial Général*". Dl. II, Den Haag 1926, p. 49. „De Spaansche wapens van Rodriguez" (p. 118) en van Vega (p. 801) zijn daar afgebeeld.

15) *S. Kahn*: „Nantes" in „*The Jewish Encyclopaedia*" IX, p. 165, vgl. *R. F. Michel* „*Les Portugais en France, les Français en Portugal*". Parijs 1882.

16) *Prof. Dr. C. W. Kernkamp*: „Hans Bontemantel, De Regeering van Amsterdam 1653—1672". Werken van het „Historisch Genootsch.". Derdeserie No. 7, Den Haag 1897, p. CXXXII en hier Bijlage III.

17) *Vroedschapsresolutiën van Amsterdam* 1600, p. 57, 60 en 67 ook deel 1594—1603, p. 613, 822, 828, 843 en voor Sept. 1603 ook p. 433 en 874.

18) *Resolutieboek van de Heeren Burgemeesteren ende oudt-Burgemeesteren* beginnende 1603 tot 1649.

19) *Prof. Dr. H. Brugmans*: „Handel en Nijverheid” in „Amsterdam in de 17de eeuw”, dl. II, fol. 204 en 205.

20) *Jac. Zwarts*: „Portugeesche Joden te Maarssen en Maarsseveen in de 17de eeuw”, overdruk uit het Jaarboekje van het „Oudheidkundig Genootschap „Niftarlake” 1922.

21) *J. M. Hillesum*: „Uri Ha Levi, de eerste Mohel, Chazzan en Predikant der Portugeesche Joden te Amsterdam in het jaar 1593”, Amsterdam 1904.

[N.B. Bij mijn bezoek in Emden was dit „Memorbuch” zoek geraakt, en wel na het overlijden van Landrabbiner Dr. Löb, zooals Dr. L. Levinsky uit Hildesheim mij berichtte. Hoewel ik het thans weder op het spoor ben, moet ik hier met het citaat van Dr. Lewin volstaan, bij Hillesum op p. 25 afgedrukt. Over de getuigenissen omtrent Uri Halevi thans omtrent S. Seeligmann in „De Vrijdagavond” van 8 Januari 1928, Jrg. 4. No. 41].

22) *S. Seeligmann*: „Het Marranenprobleem uit oekonomisch oogpunt”. Bijdr. en Med. van het „Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland”, No. III (Rector Wagenaarbundel). Amsterdam, Menno Hertzberger, 1925.

23) *Cardozo de Bethencourt*: „Aankomst der Joden te Amsterdam, Ury ha Levy, eerste Haham (5364). Overdr. uit het Nieuw Israël. Weekblad van 6 Mei 1904.

24) *Prof. Dr. H. C. Rogge*: „Kerkelijk en Godsdienstig leven” in „Amsterdam in de 17de eeuw”.

25) „*Confessie-boeken*” Rechtelijk archief, No. 282, jaar 1603, fol. 122 en 122 verso, 126 vs, 127, 135 vs, 136, 136 vs en 143.

26) *Notarissen Ruttens* No. 611, fol. 764; op fol. 737 (8 Januari 1621) transporteert deze „Denijs Denyss vleischhouwer Borger deser voorsz. Stede” aan een Amsterdamsch koopman een „Schepenken-nisse” ad f 900 ten laste van Johan Pietersz. „mede Vleysch-houwer”.

27) *Dr. M. C. Paraira en J. S. Da Silva Rosa*: „Gedenkschrift van het 300-jarig bestaan der onderwijsinrichtingen Talmud Tora en Ets Haim”, Amsterdam 1916.

28) *D. H. de Castro Mzn.*: „De Synagoge der Portug. Israël. Gemeente te Amsterdam, Gedenkschrift bij haar tweede eeuwfeest”. Den Haag 1875.

29) *D. H. de Castro Mzn.*: „Keur van Grafsteenen van de Nederl. Portug. Israël. begraafplaats te Ouderkerk a/d Amstel”. Leiden 1883 (inleiding).

30) *Rechtspraak* in „Amsterdam in de 17de eeuw” I, fol. 54.

31) *Notaris Cornelis Snellinck* dd. 20 September 1605 (No. 101) fol. 92.

32) *Dr. M. Grunwald*: „Portugiesengräber auf deutscher Erde”. Hamburg 1902 cf. Die Portugiesen in Emden, p. 142.

33) *Gissuipo Sessa*: „Tractatus Judeis”. Turijn 1717.

34) *C. W. B(ruinvis)* Joodsche familien te Alkmaar in „De Navorscher”, Jrg. 52 (1902), p. 387 en diens brochure „Israëlieten in Alkmaar”, aldaar 1913, p. 3.

35) *Mr. J. Sautendam*: „Een wandeling langs Delf's straten en grachten in 1600". Delft 1882, p. 78.

[Het perceel lag aan de Oude Delft voorbij het Oude Bagijnenhof en is thans afgebroken].

36) *Resolutiën der Vroedschap* dd. 4 Mei 1597, 15 September 1603 (fol. 873), 26 April 1605 en 29 Januari 1609.

37) „*Puyboecken*" Gemeente archief (Bijlage X). Zie verder over hem mijn art. in het Ned. Nieuw Biographisch Woordenboek, dl. VII.

38) *J. S. Da Silva Rosa*: „Een voorgenomen vestiging van Spaansche en Portugeesche Joden in Haarlem in het jaar 1605". Overdruk uit het „Nieuw Israël. Weekblad" van 16 Juli 1915.

39) *Protocol Notarissen Ruttens* (No. 611), respectievelijk fol. 82, dd. 3 November 1614, fol. 568 dd. 10 Juni 1619 en fol. 596 dd. 25 September 1619.

40) *Dr. M. Wolff*: „De Geschiedenis der Joden te Haarlem 1600—1815" (uitgave van „Haerlem") 1917. Bijlage I en p. 7 vgl.

41a) *Daniel Levy de Barrios* „Opuscula" A „Triumpho del Gobierno Popular", p. 70.

41b) *Rabbijn Dr. B. Israël Ricardo*: „De oudste Wetsrol der Portug. Israël. Gemeente te Amsterdam" in „De Vrijdagavond" van 31 Juli 1925, Jrg. 2, No. 18, p. 275.

42) *Opperrabbijn I. Maarsen*: „Hamachzor (Kethab Jad) schel kehilath Asjkenaziem te Amsterdam" in „Bijdragen en Mededeelingen van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland", No. III, Amsterdam 1925 (Rector Wagenaarbundel).

43) *Resolutiën der Kerkeraad der Ned. Herv. kerk te Amsterdam*, Protocol No. 3, fol. 270, dd. 4 Januari 1612.

44) *H. J. Koenen*: „Geschiedenis der Joden in Nederland". Utrecht 1843.

45) *Le Comte Henry de Castries*: „Les Sources inédites de l'histoire du Maroc de 1530 à 1845". Tome I, Parijs 1906.

46) *J. S. Da Silva Rosa*: „Uit het Heden en Verleden der Portug. Israël. Gemeente te Amsterdam" XI. (Overdruk uit het „Weekblad voor Israël. Huisgezinnen", Rotterdam 46ste Jrg.

47) *Notarissen Ruttens* No. 611, dd. 23 September 1616, fol. 196.

48) *Alfonso Cassuto*: „Gedenkschrift der Portugiesisch-Jüdischen Gemeinde in Hamburg". Amsterdam, Menno Hertzberger, 1927.

49) *Ds. A. Coster*, „*Historie der Joden . . . uyt verscheide autheuren vergaderd*". Amsterdam 1608.

[N.B. Van de drie drukken heb ik die van 1649 geraadpleegd].

50) *Resolutiën der Kerkeraad*, protocol 3, fol. 228.

51) *J. H. Roos* in het „Algemeen Ned. Familieblad" van 30 Augustus 1883, No. 26, waarnaar Seeligmann in zijn „Marranenprobleem", p. 110 vgl.

52) *Jac. Zwarts*: „De 17de eeuwsche Rotterdamsche Leerschool Jesiba de los Pintos" in het „Rotterdamsche Jaarboekje" van 1922.

53) *E. Italie*: „Israël. Gemeente" in „Rotterdam in den loop der eeuwen". Rotterdam 1909, p. 132 vgl. en *Rotterdamsche Straatnamen*. Rotterdam 1910 cf. „Jodenlaan".

54) *J. B. Rietstap*: *Armorial Général*, dl. II, p. 663 vermeldt hun Spaansch en Brabantsch wapen.

55) *Grunwald*: „Portugiesengraber", p. 107 en Castro's „*Keur*", fol. 21 en fol. 39 vermelden leden dezer familie de Moura.

56) *Aem W. Wybrands* in „Studien en Bijdragen op het gebied der historische Theologie”, door W. Moll en J. S. de Hoop Scheffer, Dl. III. Amsterdam 1876 (waarnaar *Dr. J. Mendels*: „De Joodse Gemeente te Groningen”. Groningen 1910, p. 26 vgl.) en ook Dl. I. Amsterdam 1870, p. 257.

57) *Resolutien der Kerkeraad der Herv. Gemeente*, protocol 4, fol. 111, en fol. 112 afgedrukt in Bijlage XX.

58) *Thiele*: „Pamfletten” I, No. 1106.

59) „*Memorien en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hoof*”, Werken van het „Historisch Genootschap”, Nieuwe Reeks, No. 16 (Utrecht 1871), No. IX, p. 167 vgl. en p. 243 vgl. resp. No. IX en No. XII.

60) *Notarissen Ruttens*, fol. 262, dd. 5^e Mei 1617.

61) *Jac Zwarts*: „Het gemengde huwelijk in den Gereformeerden Kerkeraad van Amsterdam (1619)”, Joodsche Archiefsprokkels X in „De Vrijdagavond” van 24 Februari 1928, Jrg. 4, No. 48.

62) *Prof. Dr. H. Brugmans* in „Amsterdam in de 17de eeuw”, dl. I, fol. 109.

[N.B. Op deze plek staat thans nog 1657 aangegeven, waarin dus blijkbaar het oude complex is gesloopt].

63) *James Howel*: „*Epistolae Ho-eliaanae*”. Londen 1890.

[Zie ook No. 32 Van Jacobsen Jensen's boek in diens noot vermeld].

64) *Sir William Brereton Bart*: „*Travels in Holland, the united Provinces, England, Scotland and Ireland*”, uitgave van „The Chet-ham Society”, Londen 1844 (ex. Gem. Archief Amsterdam) p. 60, 65 en 68.

65) *Dr. Kurt Schott Müller* in „Zeitschrift des West Preussischen Geschichtsverein” 1910 (Heft 52), waarvan een Nederlandsche vertaling in *Dr. D. M. Sluys*: „De oudste Synagogen der Hoogduitsch-Joodsche Gemeente te Amsterdam (1635—1671)” overdruk uit het feestboekje van het 250 jarig bestaan der „Groote Synagoge” te Amsterdam, Amsterdam 1921, p. 7.

66) *Prof. Dr. J. Mendes dos Remedios* „*Os Judeus Portugueses em Amsterdam*”, (Coimbra 1911, p. 209) vermeldt, dat in 1617 Batseba Milana zulk een zilveren lamp aan „Bet Jacob” geschonken had: ook De Castro's „Synagoge”, noot 79.

67) *J. N. Jacobsen Jensen*: „*Reizigers te Amsterdam*”, Amsterdam 1919 (p. 25).

68) *Protocol No. 611 notaris Pieter Ruttens* van November 1617 (juiste datum niet ingevuld). Voor Bergonzi ook folio 328 van dit protocol.

69) *Jac. Zwarts*: „*Haham Saul Levy Morteyra* en zijn portret door Rembrandt” in „*Oud Holland*”, 1926, afl. I.

[N.B. Het door De Castro's „Synagoge” (p. 8) opgegeven jaartal voor Aroyo's komst nl. 5358=1598 (en niet 1698) is in ieder geval onjuist].

70) *The Jewish Encyclopaedia*”, dl. XII, p. 404.

71) *Jac. Zwarts*: „De drie kaporahanen van de drie oudste Joodsche Gemeenten van Amsterdam (1621). [Joodsche Archiefsprokkels VI] in „De Vrijdagavond” van 14 October 1927, Jrg. 4, No. 9.

72) *Protocol No. 611 notaris Pieter Ruttens*, dd. 24 April 1619.

73) *Register van de „Gabays de K. K. Bet Jahacob”* van 5378—5383; archief der Portug. Israël. Gemeente te Amsterdam.

74) *Jac. Zwarts*: „Emden, de stad van Mozes Urie Halevie” in het „Centraal Blad voor Israël. in Nederland” van 8 en 15 Augustus en 28 November 1924 en 31 Juli 1925.

75) *Jac. Zwarts*: „De oudste Synagoge van de Vechtstreek”, overdruk uit het Jaarboekje van „Niftarlake” 1927.

76) *Kwijtscheldingsregisters* O. 68, O. 114 en O. 222, resp. 2 Maart, 13 en 21 April 1639.

77) *Jac. Zwarts*: „Twee Oranjevorsten ter Synagoge” in het Nieuw Israël. Weekblad van 31 Augustus 1923, No. 15.

BIJLAGEN.

Bijlage I. De Antwerpsche afstamming van Manuel Rodrigues Vega.

Extract uit het protocol van Notaris David Mostart, dd. 14 Maart 1611 (Portefeuille No. 62, fol. 227 van het Gemeente Archief te Amsterdam).

Den veertienden Martij 1611, voor mij David Mostart notaris etc. neffens de naerbeschreven getuygen comparerende Sr. Manoel Rodrigues Veiga, heeft bekendt ende verklaert bij desen, dat hij voor zoverre hem angaet, geconsenteert, geapprobeert ende voor goed gehouden heeft, gelijck hij consenteert, approbeert ende voor goed houdende is, de verkooping van het huijs van wijlen Sr. Luys Fernandez, sijns constituaunts vader zaliger gedachtenisse, staende op de hoeck van de Aerenberghs strate op de Lange Gasthuysstrate bij den derdenoorde klooster binnen de Stad van Antwerpen, bij Jouffr. Leonora Rodrigues Veiga, zijne moedere ofte te verkoorene verkoft. Gevende de voornoemde sijne moeder bij desen volkomene macht om de opdrachte van dien aen den kooper volgens de Costuijme van Antwerpen te geven ende passeran, de penningen tontfangen, quitantie te geven ende daer mit in ende over alles te disponeren naer haer welgevallen. Want hij comparant verklaerde aent zelve huijs ende erve mit den ancleven van dien geenerley part, actie of eygendom te hebben, noch te pretenderen in eenige manieren, nemaer belooft de voorseyde verkooping t'allen tijden voor goed, vast ende van van waarde te houden, ten besten zijner minderjarige broeders ende zusters onder verband als naer rechten daertoe staende.

Alles oprecht ende ter goeder trouwe, versoeckende en door mij notaris ad notam genomen ende der voornoemde zijner moeder daervan gemaekt te werden een ofte meer openbaere Instrumenten in behoorlijke forme.

Gedaen binnen Amsterdamme, ten huijse ende comtoire mijns notaris, present Nonneman ende Vogelaer, getuygen hiertoe versocht ende gebeden.

(w. g.) Manuel Roiz Vega.

Bijlage II. De eerste Nunez in relatie met Amsterdam in 1592.

Extract uit het Protocol van Notaris Lieven Heylinc te Amsterdam (Notar. archief No. 42, fol. 143 en 143 verso).

Ce jourdhuy IXe de may XVc quatre vingts et douze est comparu pardevant moy Lieven Heylinc, notaire publicq, resident en la ville d'Amstrelredam, Sr. Herman Rodenborch, marchand, bourgeois et inhabitant de ladicte ville, lequel declare avoir constitue et estably, sicome il constitue et, establist par ceste, le Sr. Jan de Doncker, resident a Calais, luy dennant plain pouvoir et autorite pour et en son nom procurer, solliciter et garder touts ses causes, affaires, questions et differens quil at on cy apres pourra avoir pardevant la justice dudict Calais on aultres courts, juges et officiers, et specialem(ent) entre autres pour demander a Esteven Nunez, portugalois, resident en ladicte ville de Calais cent et unze barres de sel par luy prins hors de

la navire de Antoine Corneliss. sans charge ou ordre dudict Sr. Rodenborch, constituant, et sy besoing est de proceder contre ledict Esteven Nunez et touts aultres en justice, tout en demandant que defendant, de replicque duplicque, d'observer touts jours et termes de droict en droict, exhiber et recevoir touts et quelconques escripts, libelles et munimens, de povoir decliner excipier et couteres choisir domicile, faire le serment de calumni et aultres en l'avis d'iceluy constituant a produire tesmoings reprocher salver et de conclure en droict, senten. en demande, la mectre en exe(cuti)on, d'eso appeller sy besoing est, iceluy appel prosecuir on en renuncer. Et en oultre generalement et especialem(ent) tout faire et procurer ce que led(ict)e constituant y estant en p(er)sonne pouroit . . . faire et procurer quant . . . charge plus ample y fust requise que ces p(rese)ntes, avecq(?) faculte et puitsance de povoir substituer aultres personnes et procureurs en son lieu aians semblable ou . . . povoir. Promectant et stipulant iceluy constituant en mains de moy, notaire de tenir pour bon forme et stable et agreable tout ce que p(ar) ledict Sr. Jan de Doncker ou ses substituez en son nom sera faict et besoig soubz l'obliga(ti)on de ses p(er)sonne et lieue p(rese)ns et advenir. Requirant ledict constituant que p(ar) moy, notaire, susd(ict)e de tout ce qui dessus luy fut expedie instrument publicq et acte en forme deux. Ce fut ainsi faict et passe en ladicte ville d'Amsterdam a l'an et jour que dessus en presence de Jacques van Ganswyk et Niclas Dubbelss., tesmoings.

In margine: *Procuratica Herman Rodenborch.*

Bijlage III. De Maria Nunez-groep mag te Amsterdam niet anders dan Gereformeerd leven.

Afschrift uit Bontemantel's handschrift „Civile & Judicieele Aanteekeningen”, berustend in het Gemeente-Archief van Amsterdam (Band IV, pag. 88).

Extract uytet Registre van Resolutiën van Burgemeesteren ende oud Burgemeesteren der Stadt Amstelredamme. (Origineel verloren).

Op den 4e. September 1598 in de communicatie metten Heeren oud Burgermeesteren gehouden, is geresolveert, dat de Portugaelsche Coopluyden alhier ter Stede woonende, ende hun Poorterrecht verzoekende te copen, zal aengeseyt worden, dat Burgermeesteren (vertrouwende dat zijluijden Cristenen zijn, en dat zijluijden als goede Burgeren alhier eerlijck zullen leven) henluijden de Burgerschap wel willen gunnen, doch dat men voor het doen van den eedt henluijden zal vermanen, dat alhier ter Stede geen andere exercitie van Religie can noch mach toegelaten worden, als de geene, die in 't openbaer inde Kercken alhier wort geexerceert.

In margine: *poortegaelsche cooplieden mogen haer poorterschap coopen.*

Bijlage IV. Manuel Rodrigues Vega (onze Tyrado) in betrekking tot de Uri-ha-Levi familie.

Extract uit het Protocol van Notaris Lieven Heylinc te Amsterdam. Prot. 55, fol. 354 verso, dd. 8 September 1603.

Op heden den VIIle September in den Jare, als men schreef sestienhondert ende drie, compareerde voor mij *Lieven Heijlinc*, openbaer

notaris binnen Amsterdam residerende, bij den Hove van Hollant (door voorgaende nominatie der voorseyde stede geadmitteert), die achtbaere Sr. *Manuel Rodriguez Vega*, ingeseten coopman deser voorseyde stadt, mij notaris wel bekendt zijnde, ende heeft in alle beste forme, stijl ende maniere hem nae rechte doendelijk wesende, geconstitueert ende machtich gemaectt, constitueert ende maectt machtich mits desen, die cersaeme Sr. *Joseph sone van Uri Levi*, hem geven- de volcomen macht, autoriteit ende speciaal bevel, omme mette rechte off mette minne te maenen, eijssen, in te vorderen ende te ontfanghen van Meijer Salemon, eerst een obligatie van achthondert sessentseventich guldens vijff stuivers in date XXI Julij XVc acht ende negentich over een bale peper ende twee balen gengber; noch een obligatie van vierhondert LXXXII guldens XVII stuiver over drie kisten witte poijer in date als boven, op welke twee obligatien de voornoemde Meijer Salemon betaelt heeft een hondert XXXVII guldens XII stuivers, soodat daarvan noch resteert XIIc XXI guldens X stuivers; item noch een obligatie in date XVIII Julij des voorseyde jaers XVc acht ende negentich van driehondert LII guldens XVI stuivers over vijffhondert vier ronde perlen, bedragende bij hem de voorseyde drij obligatien boven de voorseyde betalinghe ter somme van vyffthienhondert LXXIII guldens VI stuivers, die de voorseyde Meijer Salemon de voorseyde constituant noch daerop deels resterende ende schuldich bevonden is. Ende van tgeene de voorseyde Sr. *Joseph sone van Uri Levi* alsoo recouveren ende ontfangen zal te passeren, geven oft teekenen quitantie ende descharge in behoorlijke forme ist noodt deselve Meijer Salemon bij alle middelen ende wegen van rechten aen te sprecken, de zaecke te intenteren, prosequeren, litem contasteren, domicilie te kiezen, alle termijnen van rechten te observeren, te poseren articelen, redenen ende motieven te proponeren, verbalick ende bij geschrifte, sententie te horen pronuncieren ende d'executie de favorabel op des voorseyde Meijer Salemon persoon ende goederen te prosequeren, ende voorts in het voorseyde alles meer te doen, tgene hij constituant daer selfs present ende voor oogen zijnde, doen zoude mogen, al waert oock soo, dat tot desselfs zaecke ampeler ende speciaelder macht dan dese tegenwoordigh requireerde een ofte meer procuratie ad lites te substitueren. Gelovende voor goetd, vast ende van waerde te houden alle 't gene dat bij de voorseyde Sr. *Joseph soon van Uri Levi* int gundt voorseyt zal worden gedaen, ontfangen, genegotieert ende gepasseert.

Dit was aldus gedaen binnen der voorseyde Stede Amsterdam, ten daghe ende jare als boven. Ende heeft die voornoemde constituant d'origineele ende oock ten prothocolle mijns notarij onderteeckend.

(w. g.) Manuel Roiz Vega.

In margine: *Procuratie Sr. Manuel Rodriguez Vega.*

Bijlage V. De Tyradorol van Manuel Rodrigues Vega.

Extract uit het Resolutieboek van Burgemeesteren en oud Burgemeesteren van Amsterdam, dd. 21 September 1604, folio 3 vs.

Vriewoninge voor Portugees.

Met outburgermeesteren gedelibereert ende geresolveert, dat men

seker Portugees met namen [Emanuel Rodrigues Poortugees *)] soude laten volgen thuys dese stede toebehoorende, staende opt boerenverdriet **) voor den tijt van 4 ofte 5 jaren ende dat men tselve huys met twee ofte drie vacken sal verlangen, om bij denselven bewoont ende daerin gestelt te mogen worden twee meulens, om de chyneesche syde daer mede te wercken, sonder daer vooren ende voorseyde tyt te betalen enige huyr, dan dat hy de voorseyde kunst ende t wercken van dese syde gemeen sal maecken ende een yegelyck dies versoecken-de, syne molens sal vertonen ende sulcke onderrechtinge doen, dat de voorseyde woning, alhier onder gedaen ende byde hant genomen sal mogen worden.

Bijlage VI. Identificatie van Philip Joosten met Rabbi Uri ha Levi.

Extract uit het Protocol van Notarissen Ruttens ²⁴) berustend in het Gemeente-archief van Amsterdam.

Den 21en April 1621.

Compareerde Ephraim Joseph Portugies ende heeft vryewillich ende welbedachtsaem bekend midts desen, hoe dat hij aen den eersamen Dionijs Dionijss, vleyschouwer noch een rest van een hoofdsomme van twelffhondert ende seven guldens, van de welcke hy consesant belooft midts desen aen selven Denijss ofte zijns actie hebbende te betalen een hondert guldens van meyn toecommende, in een jaer in vier payementen, te weten alle drye maenden vyffentwintich guldens. Aengaende de resterende tweehondert guldens, heeft den voorseyde Denyss mede comparerende verclaert te vreden te syn, dat hy Ephraim hem deselve sal geven ende betalen, als hem Godt nairmals beter segeninghe ofte prosperiteyt sal believen te verlenen, sonder dat hy tot alsulcke betalingh nu ofte naermaels sal moghen bedwonghen worden. Ende tot meerder versekertheyt van voorseyde Deyns Denyss. compareerde mede *Philips Joosten* ende belooffde als principael de renuntiatie ende beneficen, exussionis, ordinariis et divisionis de voorseyde een hondert guldens op de vorseyde respective termynen aenden voorseyde Denyss te betalen onder verbant ende renuntiatie nae rechten etc.

(w.g.) Hendrick van Tongeren.

(w.g.) אפרים בן הרר ישי יוסף ז"ל

(w.g.) Jeremias Jammarts. (w.g.) אורי בר יוסף הלוי ז"ל

(w.g.) Denyes Denijssen.

Bijlage VII. De eerste uitingen van Joodsch leven te Amsterdam. De gerechtelijke verhooren van Rabbi Mozes Uri Ha Levi.

a. *(Extract uit de Confessieboeken ²⁵) van het Gemeente-archief te Amsterdam, dd. 3 October 1603).*

Actum den derten Octobris anno 1603 Presentibus den Heere

*) N.B. Abusievelijk is de naam niet ingevuld; in de index van dit deel echter wel, zoodat deze vermelding hier tusschen haakjes is geplaatst.

** Dit is de Singel bij de Lutersche Oude Kerk, waar de schippers lang op elkan-der moesten wachten.

Schout Johannes Johanneszoon ende Volckert Overlander Schepenen.

Philips Joosten van Bruynswijck gebooren, oudt omtrent t'zestich jaeren en Jooede zynde, seyt dat hy alle weeck beesten slacht voor Marten Pieterss. met zijn broeders, wonende opte colck, om gelt, zonder eenigher andere neringhe te doen, ende dat hy hier te voorn langhe tijt tot Emden gewoont heeft, ende verhoopende hier ter stede vry te mogen wesen, es daeromme hier comen wonen.

Actum et presentibus ut supra.

In margine: *Philips Joosten.*

b. *Extract Ibidem (dd. 11 October 1603)* ²⁵⁾.

Actum den XI Octobris 1603 Presentibus den Schout, Doctor Sebastiaen, Jacob Geloff, Jacob Joriss ende Jacob Egbertss Schepenen.

Philips Joosten uyt het Lant te Brunswyck, weder de novo gehoord ende bij mynnen Heeren den Schout gevraecht zijnde, bekent tot Emden een Leraer ofte Rabbi geweest te zyn in de Sinagogue den tyt van omtrent dertich jaeren, ende dat hy geduerende de voorseyde tijt altyt voor een Rabbi bekent ende gehouden es geweest,

Seyt omtrent anderhalff Jaer geleden van Emden alhier ter Stede metter wone gecomen te zyn, met believen ende consent van de Heren Burgemeesteren deser Stede inde Jonckerstraet *), alwaer hy althans noch wonende ende met zynnen kinderen huys houdende es.

In margine: *Philips de Jooede.*

c. *Extract Ibidem, dd. 14 October 1603* ²⁵⁾.

Actum den veerthienden Octobris Anno 1603. Presentibus den heere Schout, ende Joris Jorisz. Schepen.

Post Prandium,

De voorseyde Philips Joosten Jooede, weder de novo gehoord ende by mynnen heere den schout gevraecht zynde, seyt nyet selfs an mynnen heeren Burgermeesteren versouck gedaen te hebben, om alhier ter Stede te comen wonen, maer dat eenen Jeuriaen genaemt (zonder zyn by naem te weten) t selve aen de heeren Burgermeesteren voir hem versocht ende dien volgende oick consent gecregen heeft, om alhier te mogen wonen, die hij, die spreek sulx guam seggen.

Bekent zyn Religie op de Joodsche maniere alhier ter Stede geexerceert te hebben (gedurende den voorseyde tyt hy alhier ter Stede gewoont heeft) in syn huys, zulcx de Wet mede brenght, met Lesen, de Sabatten, Paesschen, Pinxteren, Loovertenten Feesten ende dat zy heur Paesschen houden omtrent als onse Paesschen comt, deselve nyet rekenende naer ouder ofte nyeuwstyl, maer naer de maent, ende dat zeven wecken nae Paesschen zyluyden de Pinxter houden, tot gedachtenisse, dat de thien geboden gegeven zijn.

Op fol. 127 wordt het verbaal als volgt voortgezet ²⁵⁾:

* In de tekst is het woord „Joncker” doorgeschriapt en door „Ridder” vervangen. Uit de volgende verhooren blijkt echter het woord „Joncker” juist te zijn.

Seyt voorts, dat zy haer Sabbat altyt houden op Saterdach, ende dat zy oick vieren het Nieuwe jaers dach, te rekenen van de tyt, dat den hemel geschapen es, twelck es vijff duysent driehondert vier ende tsestich jaeren ende omtrent vier wecken tot desen dagh toe te reekenen

Actum et Presentibus utsupra.

In margine: *Philips de Joode.*

d. *Extract Ibidem, dd. 21 October 1603* ²⁵).

Actum den XXI Octobris anno 1603, presentibus myn heere den Schout ende Jacob Jorisz. Schepen.

Philips Joosten Joode, weder de novo gehoret ende by mynnen heere den Schout gevraecht zijnde, ontkent oijt ijemant hier ter Stede besneden te hebben, maer indien hij een jongh kindt hadde, dat hy tselve besnyden zoude op den achsten dach,

Seyt t'gebruyck onder henluyden nyet te wesen, dat zy oude personen besnyden, maer wel jonge kinderen ende dat op den achtsten dach als vooren by hem geseyt es,

ontkent oijt eenighe gestoole goederen hyer ter Stede van yemant gecocht te hebben, ofte oick eenig gelt op panden gegeven ofte geleent te hebben, maer dat hy een vrouwe in zyn gebuyrte, ofte daeromtrent in dander straete wonende, genaemt Hille, zonder haer bij naem te weten, wel eens geleent heeft ontrent twee ofte drie ponden Vlaems, zonder pant daer van begeert te hebben, maer dat de vrouwe voorseyt hem enkelsints pandt heeft willen geven, hoewel hyt nyet hebben en wilde, onder welcke voorseyde pandt geweest es, naer zyn beduncken twee rocken. met noch wat anders daer by, zonder te weten, wat het es, alsoe tselve in een bondeken t'zamen gebonden zijnde, hem alsoe byde voorseyde Hille gegeven werde, Actum den XXIIsten Octobris, Anno 1603, Presentibus den Schout ende Joris Jorisz Schepen.

In margine: *Philips Joosten Joode.*

e. *Extract Ibidem, dd. 23 October 1603* ²⁵).

Actum den XXIII Octobris anno zesthienhondert ende drie. Presentibus mynnen Heere den Schout ende Jacob Joris ende Schepenen.

Philips Joosten Joode, weder de novo gehoort ende by confrontatie van Cornelis Janss. van Goch gevraecht zijnde, ontkent de voorseyde jonge oyt gesien ofte eenighe gestolen goederen hij hem vercoft te hebben.

In margine: *Philips de Joode.*

Bijlage VIII. De valsche aanklacht bij het slot van Uri ha Levi's verhooren door een Vlaamsche jongeling tegen hem ingebracht.

Extract uit de „Confessieboeken” ²⁵), dd. 22 October 1603.

Cornelis Janssen van Goch, oudt omtrent XVI jaeren, Lindewever, zyns ambachts, by mynnen heere den Schout gevraecht zynde, seyt tot Goch voorseyt gewoont te hebben ende dat hy vandaer alhier

te Stede gecomen es, om te arbeyden ende zyn ambacht te doen,

Seyt, dat Jan Janssen zijn vader, binnen Oostende gestorven es, geleden omtrent een jaer, ende dat hij alhier ter stede gecomen wesende, naer werck gevraecht heeft, ende geen werck heeft kunnen vinden, deurdien men tot Goch coop werck maekt, zoo wel swinters als somers ende alhier ter Stede nijet anders als slytingh twerck swinters alhier nyet gemaect en wert, seyt byde burgers alhier gevange genomen te wesen ende gebracht te zyn in het huys, hem te laste leggende, datter goederen gestoolen waren ende dat hy henluyden wysen zoude, waer die gebracht, ofte vercoft mochte zyn, ende dat hy tegens de voorseyde luyden seijde, dat zy zouden gaen tot een Jode, wonende inde Jonckerstraet, die veel gestole goederen coopt ende dat zy misschien haer goet daer wel zouden vinden.

Seyt dat Swart Moffge by hem, die spreekt, in de kelder gecomen es, daer hy sliet, nyet veer van de Jooede, vragende, of hy dien rock tot de Jooede inde Jonckerstraet wilde vercoopen, seggende tegens hem, die spreekt, dat men daer zeer veel gestolen goederen vercoopt. Ende dat hy, die spreekt, eerst gegaen es tot de Jooede, hem vragende, of hy een rock coopen wilde, daerop de voorseyde Jooede seyde: Jae. Ende es hy, die spreekt, alsdoen vandaer gegaen by Moffgen hem seggende, dat de Jooede de rock wel coopen wilde ende heeft Moffge hem, die spreekt, die rock te draghen gegeven, hem belovende, een stuver ofte twe te geven, voor syn moeyten ende zyn alsoe t'zamen gegaen ten huysse vande Jooede inde Jonckerstraet, alwaer Moffge voorseyt den rock aende selve Jooede vercochte voor zes gulden, twelck Moffge ontfinck, vande zoon vandeselve Jooede, die hen gaff twee Rycxdaelders tstück tot acht ende veertich stuvers ende ander gelt daer toe. Ende dat Moffge seyde tegens deselve Jooede: De Rycxdaelders doen maer zeven ende veertich stuvers, daerop de voorseyde Jooede seyde: het is goet gelt, spreckende midtsdien een ander spraeck, twelck hy nyet en verstondt ende seyde Moffgen alsdoen: „Comt gheeft my, ten comt zoe nau op een stuver ofte twee nyet", om dat hy daer ten huysse wel bekend ende goede kennisse aende voorseyde Jooede heeft,

Seyt dat Moffgen des nachts niet de voorseyde rock geheel droncken in buys guam, daer hy, die spreekt, sliet, zonder te weten, waer hy die rock gestolen hadde, maer dat des morgens als Moffgen opgesloten was, hy alsdoen met de slaep vrou gegeten heeft van eenige gestolen boenderen, die hy op een ander nacht daer te voore, in gebracht hadde ende met pruymen ende rasijsen gesmoort waren, daer van zy oock des avonts te vooren gegeten hadden. Seyt nyet meer inde voorseyde slaepstede als twee nachten geslapen te hebben ende dat de slaep vrouw es een vrouwe op haer daghen, zijnde middelbaer van persoon, geen man hebbende,

Seyt noijt gestoolen ofte met dieven geloopen te hebben, maer dat hy voor de goede luyden vullens ende asch uytgedraghen hebbende, d'een ende d'andere hem alsdan een stuck eetens gaven, zonder yemant te cort gedaen te hebben.

Actum et Presentibus utsupra.

In margine: *Cornelis Janssen van Goch.*

Bijlage IX. De bruid van Maria Nunez' broeder Manuel Lopes Pereyra wenschth haar huwelyk niet als Jodin te laten voltrekken.

Extract uit het protocol van Notaris Cornelis Snellinck³¹⁾ te Amsterdam.

Compareerde voor mij etc. ter presentie vanden ondergeschreven getuygen, d'eerbare Brettis Nunez, dochter van wylen Peter Homme Saliger gedachtenisse haer Vader, was geprocreert by Blanca Nunez, haer moeder ende desselfs wettighe huisvrouw, was geassisteert mette selve haer moeder, alle persoenen vande Portugyse natie, wonende binnen deser Stede, ende heeft met volcommen belieffe, wille, ende begerent vande voorseyde haer moeder, die verclaerde haer consent willichlyck in desen te interponeren, wettelyck geconstitueert ende machtich gemaect te hebben, constitueerde, ende maecte machtich mits desen den eersamen Sr. Manuel Lopes Homme haer broeder, omme inde name van haer constituante ende van haren t'wegen hem te transporter tot Utrecht, oft elders, daert van node soude moghen wesen, ende aldaer wettelyck bevestigen ende solemniseren voer alsulcke persoon off personen, ende van sodaniger vougen ende manieren als behoort, ende gebruyckelyck is, die trouwe, nopende het houwelyck, t'welck zy constituante met believen van haer voornoemde moeder ende vrunden aengaen sal, met Manuel Lopez Perera, haeren toecommente bruydegom (die zy constituante mits desen voor Godt ende die werelt verclaert voor haren wettigen man getrouwt te hebben). Ende tot dien eynde gebruijcken sodanige solemniteyten ende manieren als van noode sal zyn, ende in gelycken wert gerequireert, ende voider dienaengaende alles te doen, wes zy constituante selfs present zynde, soude connen ende behoiren te doen. Belovende sulcx ten eewighen daghen van sodanighen crachte ende waerden te houden, als offet by haer constituante selfs in persone gedaen waere, sonder fraude. Gedaen binnen de voorseyde Stede ten woonplaetse vande voornoemde constituante ter presentie van Jacob van Scharlaken ende Pieter Dircxsen, getuyghen hiertoe versoccht,

(w.g.) Breraitis Nunez.

Como intre peler das^a Branca Nunez.

(w.g.) J. Scharlaken. (w.g.) Duarte Saraiva.

(w.g.) Pieter Dircxsen.

Bijlage X. Familierelaties van de Mendes- en Homen-Pereyra-familien met de Fernandez-familie, waartoe Manuel Rodriguez Vega, de zoon van Louis Fernandes, behoorde.

Register uit de „Puyboecken", No. 66 (Gemeentearchief Amsterdam).

a) *Van de ondertrouwakte van Francisco Mendes en Isabel Mendes, dd. 19 April 1600.*

„Francisco Mendes da Villa de Tarrancosa, oudt omtrent XXXVI jaren, wonende aende Nieustadt op Sint Antonius dyck, gassisteert met Melchior Mendez, syn oom" ondertrouwt met „Isabel

Mendez van Porto a Porto oudt XXII jaren, woonende alsvooren, geassisteert met de voorseyde Melchior Mendes haere vader ende *Branca Fernandes hare moeder*".

b) *Ibidem van die van Miguel Lopes Homem en Gracia da Fonseca, dd. 11 Mei 1600.*

„Miguel Lopes Homem van Ponte de Lima oudt 50 Jaren wonende op de Oudezyds Afterburgwal" ondertrouwt met „Gracia de Fonseca van Ponte de Lima oudt XXV jaeren, wonende als boven, geassisteert mit *Pero Homem ende Duarte Fernandes hare neven* ende de bovengenoemde hore nichten" (nl. Branca en Gracia de Fonseca).

Bijlage XI. Heteerste optreden van de Gemeente „Bet Jahacob".

Extract uit Resolutieboek van Burgemeesteren en Oud-Burgemeesteren van Amsterdam, dd. 9 Juni 1606 (Gemeente Archief) fol. 7.

Het versouck vande Portugeessche Natie om te hebben eene bysondere plaetse tot begraeffenisse van heure dooden is hemluyden afgeslagen.

In margine: *Portugeesschen natie versouck.*

Bijlage XII. Francisco Mendes (Medeyros) alias Isaac Franco (Mendes) als Joodsch apologeet.

Extract uit het Protocol No. 3 van den Gereformeerden Kerkeeraad van Amsterdam, dd. 4 Januari 1612, fol. 270. (Archief Ned. Hervormde Gemeente Nieuwe Zijdschap).

Den 4 Januario 1612.

D(s). Plancius rapporteert, dat hij meede de heeren der admiraliteyt gesproocken heeft, belangende de Joden ende vernomende, datter een Jode Mendis de heere Soggaert heeft willen bereeden, dat de maget Maria niet kan bewesen worden, eene maget geweest (te) syn, noch oyck ut den nieuwen testamente, dat Maria ut den huijsse Davits geweest zy.

D(s). Jacobus verclaert, dat hy wel eenighe dinghen vernomen heeft, maer noch naeder begeert te ondersoucken.

Bijlage XIII. De erven van Don Samuel Palache c.s. dragen zijn Wetsrollen aan de Gemeente „Neve Salom" over.

Extract uit het Notarieel Archief van Notarissen Ruttens, dd. 23 September 1616⁴⁷).

Saibaó quantos este publico Instrumento de Quitacaó vivem como em vinte trez dias do mes de Setemtro de mill e seiscentos e deza seis anos, peramte mim Pedro Ruttens, notario publico domiciliado na Cidade de Amsterdam criado e admetido por autoridade Imperial e da Corte de Hollanda e em presença das testemunhas ardiente nomeadas pariscoo presente em sua propia pessoa Mose Pallache residente na Corte da Haya, em seu nome propio e como Procurator que he de seu Pay Joseph Pallache Embaixador del Reij de Berberia na

dita Haya por vertude de hua Procuracão geral que dissater do dito seu Pay e ser feita por Estevão Suocco Notario publico na dita Haya e assi como Procurador especial que heda Sñora sua may Benvenida, mulher do dito Joseph Pallache e de Malcha Pallache veuva de Samuel Pallache difunto Embaixador que cor^{ra} de mesmo Rey de Berberia e de Isaak Pallache filho do dito Samuel Pallache como parece de hla procuração que offeresceo feita pello dito Notario Estevão Suecco em seis dias deste presente mes de Setembro cuja letra e sinal eu Notario doufe en conseço, cujo treslado hira acobtado com meu sello a este presente instrumento de Quitação l'disse e confessou de seu bom grao e livre vontade que elle recebeo a toda sua vontade e contentamento de Gabriel Lopez mercador portuguez morador nesta Cidade de Amstredam, Tizoureiro que he dos queda Nação Portugueza continação na Casa hamada Neve Solon nesta dita Cidade acontia de mill florins de a vimte placas por florim, em dineiro decqutado hlo preço por que lhes vendeo aos da dita Casa huas duas paças chamadas em seu linguahe Hebreo Chepharim que harão suas e dos seus ditos seus constituintes, Pelle que lhes da quitação geral e plenaria dojé p^a sempra jamais em forma divida e mais bastante da diva soma e contia de mil florins em corria divida, e mais bastante que de direito ou outramente possa e se requera, e se obriga assi em nome dos ditos seus constituintes como em seu nome proprio, a lhes fazer aos da dita Casa de Neve Solon sempre boa e firme esta Quitação e o recibo do dito dineiro, de modo que nunea jamais lhes seja pedido né demandado mais couza menhua, né elles nem qualq^e delles molestados né inquietados por elle outorgante, né pellos ditos seus constituintes nem qualq^e delles nem por outros em seus nomes directamente, ná indirectamente, em Juizo né fóra delle, em menhua maneira né por menhua via né de baixo de nenhu pretexto, em estas partes né fora dellas. Pera o que, obriga sua pessoa e beins, moveis e de raiz, avidos e por avez e mais os pessoas e beins dos ditos seus constituintes. O que todo somete ao apretamento e parata eixença de quaisq^e Juizes foros e Justiças, com exp^a renunciação de seu proprio fore domicilio e jurisdicção, e de todas seis eixações privilegios benifícios favores e ajudas de direito de q^e se podenaó aproveitar, e em especial os leys de non numerata pecunia paga e prova della, como nellas se contem e a q^e defende ageral renunciação o todo a boa fe e sem euganho. Que he feito nesta dita Cidade de Amstredam, no officio de mim Notario sendo presentes Josuah Ergas e David Bravo teste munhas p^a asso chamadas, e o dito outorgante assino a com os ditos Test^{es} aqui no Registro de seus nomes.

(w.g.) Como testigo David Bravo.

(w.g.) Mose Pallache

(w.g.) Como testigo Josua Ergas.

Bijlage XIV. De Gemeente Neve Salom tracht een begraafplaats onder Amstelveen te verkrijgen.

Extract uit het Resolutieboek van Burgemeesteren en oud-Burgemeesteren. Gemeentearchief Amsterdam, dd. 8 April 1608, fol. 10.

8 Aprilis 1608.

Ende op 't versoek vande Portugesen alhyer wonende, om met consent vande heeren Burgermeesteren te mogen copen zeecker stuck

landts inde jurisdictie van Amsterveen tot behoef van een begraffenis voor haerluyder Natie, es tselfde versoeck afgeslagen.

In margine: *Begraffenisse voor de Portugeesen.*

Bijlage XV. De eerste actie van den Gereformeerden Kerckeraad tegen de Synagogen der Joden.

Extract uit Protocol No. 3 (Archief Ned. Herv. Kerk Nieuwe Zijds kapel), dd. 21 Januari 1610, fol. 228.

Also men verstaet dat de Joden alhier hen niet en ontsien, haer schrickelijck met Gods-lastering te verlopen, tegens d'eere onses Salichmakers Jesu Christi, is besloten, dat D(s). Plancius met een ouderling daerna sal vernemen end t'selve inbrengen.

In margine: *Redres tegen de Jooden.*

Bijlage XVI. Enkele familierelaties tusschen de leiders der Portugeesch Joodsche vestigingen.

a) De familierelatie tusschen Miguel de Crasto en de Mendesfamilie.

Extract uit het Protocol van Notaris David Mostart. (Portefeuille No. 62, folio 369). Gemeentearchief te Amsterdam (dd. 31 October 1612).

(N.B. Door brand- en waterschade is dit testament deels vernietigd en onleesbaar).

... noneadas ...
Luys de Crasto e sôra Leon(ora) ... sua ... será Leonora Mendez doente em ... em sea boa siso e entendim to que noso so ... elles revogavam e deram por millo e de no ... e dispenção de denad^a vomtade que outorga ... Notaire em veynte e oute di aser mesde ot ... outro qualquer que antres en despris desta ... quales han aqui todos p^r exprescos et de ... e novalidam com todas as clausulas derogot ... p^a na^m sere^m de n ... hua forca nō inger Ertuo ... da sua vomtade disserão que ches haõ emcememda ... a^{do}. nosso Sor que de nada as criara dos capos ... mais q̄ naõ que falesomer elles desta vida pnte nesta vi ... ssẽ em buados de Alkemar onem outro emteno se melhor ... a nação e assys, mais tisseraõ-elles Miguel de Crasto e lev ... a molher que elles queraõ e ordena vaõ por cho sua ... dade e verdadaio e ultimo tres tam^{to} que este naõ p ... e disfeito a gora né em alga spõ sem y ... e vomtade de ambos por quo ynda que hu de ... e vomtade sem a do outro senaõ podra dista ... p̄ via en testan^{to} quer por ordenação do outra ... e por esta presente querem he ordonam, dispor ... e dos ... que ao presente nosso sôr lhos hadado o a od ... lhe dor em quanto embos foram casados pla man^{ra} seguyñ ... Primairo que em cazo que noso sôr seja servido desporp ... davida de elle Miguel de Crasto quer e ha p^{as} beinque su ... da faz^a que lhe toqua este de posse de olla a dita sua ... Leonora Mendez duicante sua vida e ... o sua morte ... entregara o dita metade a seu sobrinho bentre ambos Isaac Neh(emia) ... filho de seu Irmaõ Rafael Cardozo e de sua Irmaõ de ella defunto ... Catherina Mendez e desse mais o dito Miguel de Crasto, que d ... sua metade se tirazaõ logue dupomdo dh. de elle tunta cauzas d ... desta moeda que ella

repartisa plos pobres de çafete e cauti... e algus outros da terra todos da sua nação Epla mesma o... disse elle sôr Miguel de Crasto q fallesemdo prim... Isaac Nehemias eutes desar de ydade p^a fazer e caz... naõ tendo filhos quer e ha q tem que a dita sua metade vinha... erdeiros de elle Miguel de Crasto Epla mesma maneira disse e... Leonora Mendez que em cazo q nosso sôr dipusesse de ella quer desta... pnte quer de qualquer outra clevamido a p^d syda vida presente... dena e la por bem que a metade da sua faz^{da} que lhe toqua que... metade do cazal que a possua o dito Miguel de Crasto seu maud... duzante(?) sua vida. Mais cazambo o dito meninbo Isaac Nehemia... q cazar(?) elle dito Miguel de Crasto lhe emtreqara sua par... ella testauzao e a que... a choi en sua consesença q lhe per... des... egados que baiço eram declarados... ar comta... de ella. Leonora Mendez... p^a sy declarada p^r ynventario... no cazas poq o dito meninbo ou oscordessos... partes aga a sua parte que comdu lhe tequar... Leonora Mendez que daxava a sua Irmaõ trit^o Mendez a liuras de... ea seu Irmaõ Manoel Mendez outras quoateinta... e ninte liuras a hua filha de sua Irmaõ Helena Men(d)ez... lhe deixa mais a ella hua cadea deouro que ella tem e hua de ouro com hus tachoís de ouro bassy mais he vestido avs hua... ga e hu soubao e hua gibaõ seu de ella todos de... Isem... disse mais ella testadioria que deixava a seu Irmaõ Fran^{co} Mendez... hua caldeimha e salaõ de prato q oudaem... q depara de Simeaõ mã esmola qua a elle Miguel... hem hido o sobre dito elles ditos Miguel de Crasto de Leonora Mendez comsentiraõ e accordazaõ ouveraõ por bem sem q neh de elles possa dispor de sais bems p outra modo salva... e declaraõ que a nitado asimã momiada se em tende... q lhes prrten ce no cazal e esta hé sua ult^a de desiraõ de oqual o dito notairo quere m q se cumpro e outra naõ expediraõ de o dito notairo que o tudo fosse pmy tomado em nota e deella... hu ou mais estrom^{as} em pub^lica forma Testras que foraõ... a otudo rogados os sôres felippe Dias. Victoria Afonso Roiz Cardozo, Sôr Belchior Mendez, e sôr Fran^{co} Mendes Tranquozo, M^l Mendez ella sôra Leonora Mendez e ella maõ poder es...

(w.g.) Michiel de Crasto.

(w.g.) Mostart Notar. Publ. 1612,

31, 10.

(w.g.) Belchyor Mendez.

(w.g.) Fran^{co} Mendez Trancozo.

(w.g.) Felipe Diaz Victoria.

(w.g.) A^o Roiz Cardozo.

(w.g.) M^l Mendez Cardozo.

(w.g.) Dr. Lopez Cardoso.

b) De aanwezigheid en relatie tusschen de familiën Moura, Rodrigues Cardoso, Fernandes Mendes enz. te Amsterdam op 26 April 1613.

Extract uit het Protocol van Notaris David Mostart te Amsterdam. (Portefeuille No. 62, fol. 370).

(N.B. Door brand- en waterschade deels vernietigd en onleesbaar).

... o dito Miguel de Cra[sto]... estando a levantada... emteiro e declarou ella do... embargo de o dito Miguel de Crasto... de dote feita nesta çidade p my... o anno de mill e seis çentos e tres... se achar, na qual se declara a can... ella dito Leonor Mendez entrou no casal eõ... Miguel de Crasto lha fez de lhe fazer sempre bo... e por que ora estaõ ambos de acordo que quer... do cazal aha mais bems do que ymporta a cantida... declarado na dita escretura seja

major ou menor... do falessim^o le qualquer de elles naõ aja cada hu de ... testadres mais q a metade dos bems que no cazal o ... ne mevos porque dyssdo de comun consintino^o saõ comte ... e quesem q adita escritura de dote seja milla e do ne hu ... por quo amo esta he sua ult^a e derad^a vomtade e qua ... se cumpre com todas as clausulas e comdiçois declarada ... dita testamento eno açima da tras as quaes aqui pro poreppressas de mesma man^a que esta declarada ... nosse(?) restamto e no atras sem que ... hu de elle ... testadores, possa revoguar o dito testam^o né esta de ... ção semho outro comsemtir Etudo o que em contrario f ... qualquer de elles querõ seja millo ote ne hu e feits et p ... as Justiças mandem compro esta sua ult^a vomtade ... mad^a q p, elles esta declarado. E por verlade assy o ... e asinaraõ e momdazaõ fazer este estio no^o nesta nosa d ... ella os trelados que cumprir feito em Amsterdama ... de Abril de 1613 nas pousadas de elles dostatore's em presençia de Lopo Ro[dri]gues] Moura, Afonso Roiz Cardozo, Jorge Perez, Mose de Moura e dioguo Lopez Cardoz[o], Bertolameu Frois e Jacob Aboaf test^{es} pera otudo rogados ea dita Leonora Mendes po ... naõ sabes escrever pideo a mij notairo que o asinasse p ... ella.

(w.g.) A^o Roiz Cardoso.

(w.g.) Lopo Roiz de Moura.

(w.g.) Jorge Perez Veiga.

(w.g.) Mose de Moura.

(w.g.) Br meu Froiz.

(w.g.) Jacob Aboaf.

(w.g.) Mostart Notár. Publ. Amls 1613/26/4.

(w.g.) Dioguo Lopes Cardo[zo].

Bijlage XVII. Bestek van de groote synagoge, annex consulaatsgebouw in 1612 ontworpen op de Houtkopers Achterburgwal.

Extract uit het Protocol Mostert alsvooren, dd. Januari 1612, fol. 333.

(N.B. Door brand- en waterschade gedeeltelijk verloren).

Em ... de Joneiro de mille seiscemtes e dize ... a acordasaõ. Nots o sör Belchior Mendez, Es(evan)? Rodriguez e o Snör Francisco Mendez de Medeiros e Duarte Fernan(dez) com Joaõ Gerritsen alfeyan p^r nesta villa todos prese ... crecenhebidos p my Notairo Pera que ehe Joaõ Gerrits[en] fabricasse e mantasse fabricar huas cazas em hu chaõs expcorade que che mesmo Joaõ Gerritsen em hus nomes ... comprou p^r elles que estaõ uo burgwa[l]da da Madeira detras da hua grandes etem de cumpudo nove ... pez ede largo trentapeez geometricos. As quaes cazas acordar ... e asentaçaõ entre todos que as fabruaria e fasca obet Joaõ Gerritsen na man^a sefuynte ash.

Sera a Caza de sessanta peez de cumpredo eteinta peez de Largo farseha ha fundam^o de ella com mastos de coreta ... o^o emcoemta peez cada lui e levara todos os mastes que pla fortificaçaõda obra seraõ necess^{as} seixõ duzentos mais ou menos aquelles q doreitam^o p^a a obra seraõ necess^{as}. Os quaes mastos se meteraõ faotem no fundam^o de duas chemmeos que se haõ de fazer nos lugares que elles ordenarõ ao dito Joaõ Geertsen em tima de todos os mastos defundem^o metera suas taboas gressas de que elles secaõ contentes e calicesse de vedra sobre as duas taboas sera de douspez de largo e tres de alto de baixo da terra.

As paredes desde alicesse de sobrea terra ase o prim^o sobrado sosaõ de dize pees en alto e de pedial mea de largo Asparedes de este sobrado p^a asima ete e sobrado do sodra seraõ de hua pedra de largo e de fasete pees de altor etodas estaspere . . . seraõ de pedra de frisia saluo o ghevel de anteiro que sera de pedra vermelha m^o impa e bem listrada do branca de cal ea parede da dita casa de tras sera(?) da dita pedra de frizia Asparedes de toda o caza . . . nda de denno tanto nosaltos conio o baxo seraõ acasafalades coyadas domio hé o costume.

fara no prim^o sobrado em . . . Sargano . . . decima pres de alto ou largo a mo mais se . . . Item as duas chemineas que . . . acomte lhe senhalasmios o as fornera de bordo com suas voldaras eseraõ cada hua de elles de sete pees de largo da . . . no gevel de tras detras faza hua paza o parede de pedra e cal de seis peesem alto e como de largo e tres de fundo e oalto forado de chumbo p de fora e bordos no mesmo chumbo . . . conduzer lagor.

Item no baixo fara hua parede plo meo da Caza ao longo de . . . pees cem cada hua das bandas duas paredes comhes cazas e . . . cada hua das bandas hua cama de bordo as duas bandas . . . cazas de baixo prapomdo suas postes p^oq^r foche fiquê aobra. As ditas cazas de baixo saraõ Fadrilhadas d Cadrilho vidrado dedous . . . opatio de apteiro q sera dezaser pees de cunprido da sua larg . . . straladrilhado de podra clinguart posta em cambro edeaute deelle na enhada faza seq fundamento *de mastos e sobre* elle hua parede de doze pees de alto em mes hua porta em proporçaõ redonda pa cuna em que fora saa fechaduzza e batente forte e de dentro tres fechaduzas de noite.

Pera se fazer oprim^o sobrado se metterão traves de douse meoples de tina a de hua a outra eseraõ de grene e de nove polegadas pelo menos de largo eo alto em properçaõ o solado deste sobrado prin^o sera de pruissen delen geveert e no seq^{do} sobrado povia traves de Madeira de eykenhout mit swaenshalsen carbeelen en harestilen am seus calares cada de 7 a sete pees eautre cada hua das ditas traves metterá lost baleken e as traves de eykenhout seraõ de nove poligadas largo eo alto aproporçaõ e os lose basques hes aproporçaõ

faza oholhado de este seg^{do} sobrado trobem de pruissen delen, demtro do prim^o sobrado do banda da rua fara hua camara pendento de nove pees em alto e quinze de longo forado muro a nella porra as traves necess^a de eikenhout e osolhado de pruisse delen.

fara sua soldra como . . . cado comecado desde a segundo sobrado e sera de 28 pees de . . . c tira soldre vlieringas com suas esçalas p^a olles . . . trada da caza de baix hua escala decaracol laega espasiosa(?) . . . a soldra e da . . . parte da Caz(a) . . . faza outra escala com q seselra a o prim^o sobrado et a camara peu . . . tera hua porta quando enitraõ a ella, e outra pera poder dexe a op . . . sobrado nased^a escala p^a subir a pim^a caza grande fura hua porta omde lha nostrarem . . . e paraõ a secentas de tras feradas de wages(c)hotte e asigrades de eyk(c)-s(c)hotte.

fara à porta dopaho eas duaz portas da rua e outras duas da emtrada dos caz(as) de baixo de bordo eorestro das portas de grenenhout todas fortas e com huas conçeiras cõ q fique firmes,

fara nopatro diamteiro hua costema de couen coenta toneis bauls de agra com duas bocas depedraazal e nas bocas suas portas de probem feitas bara tartas janelas em trodra Caza de trasedeamte como estaõ no potraõ a tea a soldra eas janelas da lamara de deza sete pas tanto pordrante como por detras seraõ de spigelglas, eas janelas de

baixo e das soldras de bon vidro comã o todas astonelas seraõ de eykenhaut, et todas asramas de wages(c)hotte com bins hengels e ben estanhados. Etoda e ferram^{ra} sera boa forte e ben fornida et emtodas as portas era suas chaues aõ da porta da entrada depatio edas duas portas prim^{ra} ducas chave . . . de cada hua edas mais hua chave.

O patio de tras a deter treze pees de lciro terra hu tapam^o faõ meo epordetras detaboudo taõ alto como fernesce^o e sera opatio ladrilhado como bertemçe, com hu secreto com duas tocas em cada banda p^a cada . . . caza hua e o vazio sera de trinta(?) peez e oalto em proporzaõ As Janelas eportas de fora dobouda de amteira seraõ prutados por d . . . fora de bomverde epor dentro de vermelho eas de tras pardo branco eprete . . . Todas as anceras q firaõ necess^{as} peca todas estas casas seraõ fortes e bastantes coruo mereçe o edificio ass. de seis H.

O remato tbovensten sal syn mit een appel van hertensteen mit een vaenken daerop *sera obriguado elle Joaõ Gerritsen nẽ persy nẽ por outrem tirbalhar em nehaa couza q treque à obra desta caza desde sesta feria antes dosol posto até domingo a noite nẽ os tias de toda a somana santa,*

faza duas gotas decaõ banda das cazas de mastos com seus pondentes de chim . . . ate dentro da sisterna e faz . . . ra bem telhado detelhas boas e emteiras Joaõ Gerritsen se obrigua a fazer esta obra simpa forte verdadeia e be . . . ladara acabada a que se emtrenella oite dias antes do prim^o de majo prop^o e poderaõ testessõres meter e ordenar hu visitada o qual vomdo algua couza . . . que naõ sera boa o motefique a odito Joaõ Gerritsen p^a meter ordemique . . . fido se emoudre . . . que p^a toda a dita obra de man^{ta} a tras ecorda . . . [Ge]rritsen emdo^o de comtado quoadro mille novo centos florins . . . praquas cada florims e elle disse . . . a elle Joaõ Geritsen . . . que setirou das fabricas das cazas que . . . a dita . . . que mandaraõ das fazer e se aprofetasa de tado . . . et que selhe da eque os pagen^{tas} dos dites quatro mill . . . florins se faraõ no mode seguynte doze em octo dias . . . florims e em vinte dias do mas de março pnp^o. mill . . . emedia quelhes huver a casa novecentos florins a os . . . mill florims restantes em ovas meses preciso dedia entiarẽ na dita caza.

(w.g.) Francisco Mendez. (w.g.) Duarte Fernandez
bij mij Hans Geresen.

Bijlage XVIII. Nadere contracten betreffende den bouw der Groote Synagoge annex consulaatshuis van 1612.

a) *Betreffende fundamente[n], leveringstijd enz.*

Afschrift (zoover mogelijk) van notarieele acten van den Notaris Mostart, dd. 2 Februari 1612, fol. 286, 286 vs. en fol. 287. (N.B. Gedeeltelijk verbrand en door waterschade verbleekt).

Sabaio quantos este Instrumento seprotesto virem como . . . dias de fevereiro de mill^a seis sentos e dize años por ante . . . Notario por qua depotas a la Corte de Olandá autorizado de Amstradama matriculado e das Testamunhas ad deante . . . paresceraõ presentes Belchior Mendez, Duarte Fernandez, Ma(thias Rodrigues), Francisco Mendez de Medeiros ho medisseraõ que elles se . . . Joaõ Gerssen

alfajale moravér desta(?) villa que lha ... e mandasse fabriquar hua caza em hus chaós que ... burgvalda madeira detras da via grande que elle di ... comproup^e elles mesmos como do acordo e abriguaçaõ q̄ ... de elles e o dito Joaõ Gerritsen fizeraõ, estara asinado q̄ ... poder de my Notar^e. E que ante outras couzas acordad ... contrato fora que no fundamto das ditas casas metevia ... Joaõ Gerritsen Duzentos massos maisvu menos todo ... fossem necessos pera fortificaçaõ da dita obra por s ... desessanta pecz decumpudo e tynta prez do larguo ... yndo elles vor o dito fundam^{to} uho aõ que lhe naõ unha ... delle mais de temso escynte equa o massos q̄ naõ exaõ(?) ... pr segurança da dita obra elha visseraõ que metosse mais ... com forme a sua obriguaçaõ amtes de despeder a hua o pola ... naõ quiz fazer, pello q̄ temiendo que ha de mais otra ... respeito e naõ fique segura pello que me Reque ... q̄ fosse à ditta obra omde andarva a dito Joaõ Gerritse(n) ... e que lhe note fiquasse que foche fiquasse mais o dito fundemen ... metendo nelle duzentos mastos dez de mais a menos o q̄ ... a sua obriguaçaõ p̄ que naõ o fazendo assis elles piosos Jan ... avec p̄ elle todo o davino que lhe vier a casa es a lhe desan ... do dito fundam^{to} o menos q̄ metesser p̄ cõ faleva de fazer ate ... dohe elle aver de pagar todos os dannos q̄ reseberem esso mes ... protestavaõ naõ e poder elle Joaõ Geertsen chamare a qu ... Mes ou cada hu de les ostere presente ao fazer da obra e o conso ... ho porque. Mes ho naõ comsenhiaõs antes lho reprova ... sim evo he queren fazero e fuza o dantes da obra ... tepodrazia e carpes ... a poda mais aque hes estana obriga ... plo dite Conhatto lhe mandah ... m notificar que elle ofizesse ... e cunprisse intenam eo conforma ao dito combrado(?) lho que fazen ... protestavam ... mvir adita casa ...

Alguõ de es as buepresente a ... espasola ... desde emtaõ Iptea agohae ... eho nam comsinham e de todo me ... figuacaõ ediclariaçaõ ao dito Joaõ Geritssen com ... p^a elles declarados ht doque fizesse cachasse ties passache eshom^{me} ... Sua Goorda con acceptosta(?) que dessa o dito Joaõ Geertsen ... dra ella se adar naõ quizesse.

... eum primo^{to} do quoaal hu Notairo Loquo no dia seguinte q̄ firaõ ... uinze do dito mes de fevereiro me foy ao dito chaõ e naõ ... hamdo ally ao dito Joaõ Geertsen despois de aver emtaõ ... s mastos do fundam^{to} dest ditas Cazas qu eu achey serem em ... o do deczb acte 13 v. Tornei me ayx a minha casa pera chamar ... boias test^{es} e come hes yr a casa do dito Joaõ Geertsen ... topando com elle no caminho amtes de chamar test^{es} ... lhe disse que ao requexm^{to} dos ditos requiremtes mafri y adita obra ... peralhe notofiquar o alimã dito oque lhe avemdo note fiquado me deu por reposta que elle avia compido com asua obriguaçaõ em aver metido no dito fundamento p^a a mon parte mastos que chamaõ mastos de palmas que custaõ ordinar^{as} quoaarentac cinco praquas em lugar que pudesse avermento mastos comuns que sustaõ som^{me} sis proquas cada hu poisno auto do comtrato naõ vay declarada a calidade dos mastos ht que elle provaria com ho mestroda hara e mais jente que acudou lempalar do fundamen^{to} e combho nd^{te} da carpan hua que o dito fundam^{to} era bastante pera casa muito mais pesada dapressente ... Eper ede L do^{me} ser peduds eshom^{me} lhe dey opresente eshom^{me} por my asmado feito como ocinua

huites ... doverdade fez escreuei easmey

este es hom^{me} de meu smal a cestumado

Mostart Notar. Publ. Als.

1612/24,2/

b. *De werkzaamheid der commissie van toezicht uit de „Senhores Portuguezes” op 27 Februari 1612.*

Ibid. fol. 287 (gedeeltelijk verbrand).

Hem quanto à prim^a vez q en fez esta note fiquaraçaõ Joaõ Geertsen ja dita naõ se achou presente algua test^a to pedim^{os} doles tites ... guebes lho noto figuey outra vez q foy em vinhe e sete dias ... de fevereiro na forma etras declarada, lisemdo lhe oelle foa ... liãa adita nohefisaçaõ na forma atras respomdeo a ella qu ... perusha na dita sua prim^a eposta ayantamto a ella que e ... a sua obra com forme ao conserto e antos farsa mass ... pedimdo ser desimpidide e sem reprehensaõ e que se deixi em ... epor todo auhamente em cazo do comtrario que ehle sera cin ... a quita e deixar a obra semja effatuar hem rezaõ d'psto che protesto ... expressamente desite agora peza entaõ e tataõ pera agora ... ympedim^{os} embaraços danos pradas e ynteresses que p. or cauza ... ulnincreserem ado hua aver e cobar de huas persoas e b ... o d^o que lhe cunprir podindo ante e comtodo em notario lhe ... p. feitos e fiz os dilos protestos atrab declarados a o dito Joaõ Ger[ritsen] ao requezimbo dos ditos s^{rs} portuguezes p^o modo e forma a ... declarada, Estando ao todo p^o p test.^a Daniel Mosta[rt] e Cornelio Meurs e de lodo passeij este estrom^o a os ditos Req ... a^o Belchor Mendez, Duarte Fernandez, Matthias Rodrigues e [Francisco] Mendez de Medeiros.

Bijlage XIX. De Protesten en staking van den bouw.

a) *Extract uit het Protocol van Notaris David Mostard te Amsterdam (Portefeuille No. 62, fol. 271), dd. 30 Mei 1612.*

Op den naestlesten Mai A^o XVIc ende twaelve hebbe ik David Mostart, openbaer Notaris, mit de naergenoemde getuygen ten verzoecke van de Gecommitteerde tot den bouwe vant hujs der Portugeesen hier ter stede, mij getransporteert ter plaetse, daer Hans Gerritsz tzelve hujs is bouwende, alwaer de arbeijders van der heye doende waren ende arbeijdende de eerste palen in te heijen, dienende tot het fondement van de voormuer vant voorseyde huys, ende aldaer gevisiteert ende gemeten de masten die Jan Gerritsz daerinne dede heijen, dewelke wij bevonden hebben te zijn ten hoogsten van 33 tot 35 voeten. Ende alzo die opsienders des zelven werks niet te vreden waren mit de voors. masten dewijle zij pretendeeren dat dezelve niet waeren zodanige als het veraccordeerde bestek des werks was meldende, zo hebben zijhuijden geprotesteert ende ik notaris in henluder name van nulliteijt vant zelvige begonnene werk, ende dat zijluden gcrechtight zouden zijn, om alle de zelvige palen tziynes Jan Gerritsz koste ende laste weder te doen uijthalen, hem ook mit eenen 't geheele gebouw op de halse te laten, als in 't zelve niet gevolght hebbende het voorseyde veraccordeerde bestek. Versoekende etc. Actum present Daniel Mostart ende Laurens Baudins getuygen etc.

b) *Fragment van een grootendeels door brand- en waterschade verloren akte in deze Portefeuille tusschen fol. 286 en fol. 287 aanwezig, loopende over een protest van de zijde van den aannemer in deze kwestie.*

... hij Pieter Evert ... daarop antwoordde daerbij ... hij zal haer ... behoeren volgende het bestek

... als minder, ende begeert daerin onberispelyk ende onve ... gelaten te worden, ende hem daeruit laten begaen, oft in cas van contrarie te doene, dat hij genoodzaekt zal worden, uyt het ... hetzelfde te laaten staen, daer het staen daer over wel expresselyk protesteeren ... als dan ende van alsdan voor nu van alle verhinderinge ende versuym(enisse) schaeden ende interessen, die hij ter cause van dien zal te lijden ende te dragen, die te intenteeren ende te verhaelen) ... personen ende goederen mit al zulken rechte als hij te rad(en) te behooren

Bijlage XX. De actie van den Gereformeerden Kerkeraad tegen de Portugeesche Joden in 1614 in verband met den overgang van een groepje Doopsgezinden tot het Jodendom.

Extracten uit Protocol No. 4 (Archief Ned. Herv. Kerk, Nieuwezijds Kapel), dd. 29 Mei 1614, fol. III.

a) *Om naar de eerste Joodsche school en een afvallige te informeeren.*

Sullen tegen over acht dagen hier bescheijden worden Eijmbert Jansen ende Feijte Piters, om wt haer te vernemen, de gelegentheyte vanden flessemaker, die tot de Joden vervallen is. Ende sal D^e Lucas vernemen, off in de Verwerijen een Jootsche Schole zij ende off Christen kinderen daer scholen gaen.

In margine: *Joden.*

b) *Aanwijzing der eerste Joodsche school van Amsterdam en inlichtingen over den omvang van den overgang.*

Ibidem den 5en Junij.

Willem van Sitterich duet aen, dat achter de Verwerijen tegens over Vloijenborch tusschen Het Swerte Peert ende Het Morgen root, een iootsche schole is.

Is oock ingebracht een getuijgenisse van Jan Janss. silversmit, daer in hy verclaert, dat een hoedemaker by de Haerlemersluijs ende een schoenlapper hebben bekent, dat een smit, die een Jode is, haer heeft gesocht tot het Jodendom te brengen ende des schoenlappers vrouwe alreede verleid heeft.

In margine: *Joden.*

Syn oock verschenen Feijte Piters ende Reijmbert Jansen ende hebben verclaert, dat de flessemaker op Margrieten padt genaemt Pieter een Menist geweest zijnde, seijt ront wt, dat onse heer Jesus Christus de ware mesias niet en is, oock voor onse sonden niet en is gestorven, maer voor syn selven, maer datter een ander Messias te verwachten is, die niet en sal sterven, maer syn volck int lant Canaan sal brengen. Opdat hy oock dese zyne dwalinge andere, soo veel mogelyck is, souckt in te planten, is goetgevonden, dat hier van over acht dagen sal gesproken worden, alsoo wy nu in cleynen getale zyn.

In margine: *Joden.*

c) *Het besluit tot openlijke anti-Joodsche actie (fol. 112).*

Den 12en Juny.

Is gesproken vande saecke der Joden ende goet gevonden, dat men de saeck die van den Joden ons bekent zyn, als daer syn het schole, ende het Sinagoge houden, besnijdenisse doen, Christenen dienstmaechten houden, Christenen te verleyden, den heeren Burgemeesteren sal bekent maken. Dit suillen doen D^e Hallius ende Willem Sitterich.

In margine: *Joden.*

Bijlage XXI. De molestatie der Portugeezen tijdens de kerkelijke heroeringen van 1618⁶⁰).

[N.B. Dit slordige, schier onleesbare concept is aan de kanten afgebrokkeld; herhalingen, door vergissing ontstaan, zijn niet wedergegeven; daarentegen de ontbrekende woorden tusschen haakjes erbij geplaatst en het verlorene door stippels wedergegeven].

Jeronimo Pimentel, David Bravo, Vasco Gomes, Francisco Mendes Francoso [= Francisco Mendes Medeyros], Joan Gonsalvez ende Manuel Lopez de Liaõ . . . Balthazar Pinel ende Afonso Lopez; Item Antonio Martinez Viegas ende Andria Fernandez ende Afonso Rodrigues Cardoso, Sr. Joan Viegas, Matthia Rodrigues ende Pieter . . . ende hebben ten versoecke van de heer Pieter Janssen Vlasnaer Drost dezer Stede, bij ware woorden ende in hare conscientien geattesteert ende verclaert, ende eerstelyck de voorseyde ses eerste getuygen, dat op den sesden Aprilis wesende Woonstdagh lestleden omtrent drye uren, drye bootsgesellen hen, d'een voor d'ander maer soo bij d'Emster brugghe als aen de Schaef . . . sy d'een voor d'ander naer bejegenende, niet alleen met haere messen hebben gedreygt(te) steecken . . . maer oock met vuysten gheslaghen ende met steenen naer hen geworpen, de hoeden afgenomen ende weggheworpen ende neffens qualijcken getracteert den voorseyde Balthazar Pinel ende Afonso Lopez. Dat des anderen Donderdaghen daerenvolgende, sylieden staende op de St. Anthonis Dijk tegenover de huysinghe van Eduard Versinck, hem aldaer mede drie bootsgasten aangevallen sijn, die mede hem geslaghen ende die hoeden afgesmeten, ende anders leelijck naegeroepen ende anders mishandelt hebben de voorseyde Antonio Martinez Viegas (en de) voorseyde André Fernandez. Item dat den 29ste Aprilis, wesende des Dynsdaghs omtrent thien uyren, sy staende aen de dwarsstrate van de St. Anthonis dijk, die naer Vloeyenburgh is loopende, sij aldaer mede aengetast sijn van dye bootsgesellen, die hen de hoeden affgesmeten, die handen aen de messen waeren(?) steekkende ende soo sij getuygen yets wilden seggen, gedryght hebben te stecken. Ende (toen) daerop uytten huysen (was komende) een broeder van de voornoemde Andre Fernandes om te syen, watter te doen was, heeft een van de voorseyde drie gasten hem met een steen voor sijn hoofd ghedryght ende den ander een mes tegens hem uytgetrocken, ende hem ghedreyght, daarmede te gooien ende te steecken, soo hy eenig gerucht maecte. Ende (verklaren) de voorseyde Afonso Rodrigues Cardoso ende Joan Viegas, dat sij bij het voorseyde mis-

handelen, geschiedt aan de voorseyde Antonio Martinez Viegas ende Andre Fernandes, neffens anderen meer present sijn gheweest ende het ghesien hebben. Ende de voorseyde Mattia Rodrigues ende Pieter Beyens, dat sij bij de voorseyde mishandelinghe, gheschiedt aan de voorseyde Jeronimo Pimentel, David Bravo ende Vasco Gomes mede present sijn geweest, ende die alsoo ghesien hebbe. Eyndelijck attesteren de voorseyde Joan Viegas, Andre Fernandez, Jeronimo Pimentel, David Bravo ende Balthasar Pinel, dat sij op huyden syn geweest inde Boyen (= gevangenis) alhier, alwaer hen gethoont synde, seeckere twee bootsgesellen, die aldaer ingebracht waeren, hebben sy die bevonden ende erkent te wesen de gene, die met nog een ander hem alsvoren geslaghen ende qualyck getracteert hadde.

Bijlage XXII. De hernieuwde actie van den Kerkeraad in verband met de Staten Jodenkeur van 1619.

Extracten uit Protocol No. 4 (Archief Ned. Herv. Kerk, Nieuwezijds Kapel).

a) *Besluit tot het voeren der actie, dd. 16 Januari 1620, fol. 386 vs.*

Wort ingebracht, dat by de H.H. Staten is besloten, dat elcke Stad met de Joden sal mogen handelen, soo als stichtelyxt sal bevinden. Hierop is goet gevonden (alsoo sy in dese Stadt door de groote vryheyt, diese hebben, groote lelickheden plegen met schenden der dienstmaechden ende stoutelijck te vervoeren der Christenen, als met oprechten haerer scholen) t'selve den Edele Heeren Oude als Nieuwe Burgermeesteren te remonstreren metten alder eersten ende dit sal doen D. Volandus ende Fredrich Janss. die voor desen over dit stuck mette heeren gehandelt hebben.

In margine: *Joden.*

b) *Rapport der afgevaardigden, dd. 23 Januari 1620, fol. 387.*

D. Rolandus en Fredrick Janss. rapporteren, dat sy volgende haer commissie de sake der Joden hebben den E. E. H. Burgermeester aengedient, de welcke hebben tot antwoord gegeven, daerop te sullen letten.

In margine: *Joden.*

c) *Besluit tot de actie van 1620, dd. 12 Maart 1620, fol. 395.*

Alsoo men verstaet, dat de Joden wederom hare exercitie openbaerlijck drijven, tegens het verbodt der Edele Heeren Burgermeesteren; oock de kinderen van Hansken Langebroeck (alsoo in de wandelinghe genoempt) met den Joden trouwen en onder haer gerekent worden: Is goet gevonden, dat den E. H. Burgermeesteren te remonstreren, d'welck sullen doen D. Rolandus, ende Cornelis Schellinger.

In margine: *Joden.*

d) *De Actie tegen de Synagoge en Ets Haim, dd. 23 April 1620, fol. 409.*

Alsoomen verstaet, dat de Joden wederom haere oefeninge even sterck hebben, soo is goet gevonden, dat D. Triglandius, ende Schellinger de Edele Heeren Burgermeesteren, dit sullen remonstreren.

In margine: *Joden.*

Bijlage XXIII. Onderzoek van den Kerkeraad
naar den omvang van de Jood-
sche „lelckheden”.

*Extract uit Protocol No. 5 (Archief Ned. Herv. Kerk Nieuwezijds
Kapel).*

a) *Het verzamelen van bewijsmateriaal, dd. 15 Juni 1623, fol. 113*

Is goet gevonden, dat men sal omhooren, nae eenige particuliere exempelen, van dat de Joden de Christelycke religie ende den heere Christum seer lasteren, ende de dochters der Christenen haer dienende misbruijcken, om deselve t'sijner tijdt aen de F. E. Heeren Burge-meesteren bekent te maecken ende den Gedeputeerden onses Sijnodi daer van te dienen, om te beter haren last, die sij hebben van den noorthollandsen Sijnode bij (Hem) Hoog Mogende Heeren Staten te volvoeren.

In margine: *Joden.*

b) *Het verwijderd houden der lidmaten uit de Synagoge Talmud Tora*

Extract uit Protocol No. 7 als boven, dd. 24 Februari 1639, fol. 283.

Is voorgesteld: Alsoo bevonden wert, dat d'een ende dander leede maten gaen besichtigen de vergaderinge ende het doen der Jooden, off niet goet ware dit tegen te gaen ende die daer toe gaen willen, soo veel mogelijk is, dar off te raden, is geantwoort in aller manieren. Jaa.

In margine: *Jootse Synagoge.*

Bijlage XXIV. Leeftijd, vermogenspositie en her-
komst van den eersten Opperrab-
bijn van Amsterdam, Joseph Pardo
en zijn zoon David⁶⁸).

Al nome di Dio Amen. Pel tenore di questo presente publico Instru-mento sia noto a quanti d'aspetti qualmente l'anno della Nativita di N. S. Giesu Christo mille seicento decise a de . . . del mese di Novembre, ainansi a me Pietro Ruttens Notaro publico, domiciliato nella Città d'Amstredam, Creato ed Admisso per l'autorità Imperiale e dell'Ills^{ma} Corte d'Hollan[da] et alla presenza degl'infrascritti testimonij, comparse personalmente il molto magn^o Sig^{re} Gasparo Quingetti, mercante di questa det[ta] Città, da me Notaro a pieno conoscinto, in nome e come procuratore de'm^{ci} — SSri Christofforo Rubbi e Giorgio Bergo[nzi] mercanti di Venezia, come appare per mandato di procura rogat[o] in lingua Latina por mano di D. Giacomo Profetini Notaro p[ub]lico di detta Venetia sotto li dieci sette di Novembre dell'anno prossimo passato mille seicento sedici, da me Notaro originalm[ente] visto, letto e riconoscinto. La cui copia anderà insevita al p[re]s[ente] di questo instrumento, alla qual Procura si habbi vilation[e] e disse e riconnobbe ne'detti nomi da suo buon grado e certa scienza, qualmente essi comparante per iscusar quistioni, lit[i] e processi, i cui fini sogliono esser dubbioso et incerti e condur seco altro inconvenienti che talhora sono di maggio[r] pregiudicio che

il profitto che da essi possi risultar, si è convenuto et accordato finalmente et assolutamente per via di trans attione et amichevole compositione con Joseph e David Pardo, Padre e figliuolo Hebrei, de tutte le dimande et attioni che detti SS^{ri} Rubbi e Bergonzi principali di esso Sr. Comparente Sin Lora hanno hanute o pretese contra detti Joseph e David Pardo insieme o ciascuno di essi un soliduin, et in particular d'una lite che se mosse et institui qui in questa Citta d'Amsterdam davanti i SS^{ri} della Giustitia di essa, tra esso Sr Comparente ne'detti nomi dall'una, et detti Joseph e David Pardo dall'altra parte, per cagione di un contratto et obligatione fatta e sottoscritta da detto David Pardo menor d'età in Venetia a beneficio de'detti Principali di esso Sr Comparente per mer cauzie compre et hanute da d^o Joseph Pardo suo Padre, quali potevano valer et importar la somma di Ducati mille seicento incirca, per qual debito detti Joseph e David Pardo furono stati presi nel carcere di questa città, e doppo liberati sotto fideli corcerarij, qual detta obligatione detto David Pardo pretese doversi annular et esso doversi restituir in integrum, per causa di detta sua minorità, havendo però intentato sua Attione in giudicio, qual era quasi di dutta e la causa in termine di doversi sentenziar. Il perchè e per detto Joseph Pardo esser molto vecchio, povers e senza beni de quali se ne puotesse haver qualche rimorso esso comparente né detti nonni si contento'per via di Trans attione, accordo et amichevole compositione come di sopra di ricevere come confessa haver havuto e ricevuto avanti la sottoscrizione di questo Instrumento in Danari contanti ad ogni sua sodisfattione la somma di Ducati Dugento cinquanta correnti di Venetia en luogho e vece de'detti Ducati mille seicento, con quali Ducati duquito cinquanta esso Sr. Comparente ne'detti nomi disse contentarsi e chiamarsi per contento, satisfatto e pagato, facendo però a detti Joseph e David Pardo e a ciascuno di essi, come avache Detti loro fedeli car cerarij nominate Diego Nufiez Belmonte et Afonso Lopez chilaò tutti per se e per loro Heredi e successori fine et liberatione assoluta e generale e quittance perpetua per patto valido, e per solenne stipulatione firmato, che ad essi né alcuno di essi ne sarà più adimandato cos'alcune, ne'meno essi ne alcuno di essi molestati ne'inquietati, direttamente né indirettamente in giudicio ne'fuori, per se'nè per detti suoi Principali, in modo n'esotto protesto viruno, desistendo e renuntiando però a tutte istanze, liti e processi, con le dipendenze di essi, e cassando tutti oblighi, contratti et altre scritture, per quali si puossi intendere detti Pardi padre e figliuol ol'uno di essi restar in modo alcuno obligat[o ai] detti suoi Principali o ciascuno di essi, Dando e conced[endo] il residuo oltra detti ducati Dugento-cinquanta a dett[i] Pardi perse' e per loro Heredi in virtu' di Donatione tra vivi irrevocabile e per osservanza di quanto e' detto di sopra obligho' in virtu' di detta Procura la persona e beni de'detti sudi principali presenti e futuri, e rinuntio' a tutti beneficij, privilegij, eccettioni, relevationi, subterfugij, favori et ajuti di diritto de'quali se ne puofessero servir e valer contra la presente, et in pasticola[ze] alla legge che ouol che la Donatione che eccede cinquecento fiorini d'oro si faccia con insinnatione de giudice, et all' Insinnatione medena; et alla regola di diritto disponente. La generale rinuntiatione non vaglia senza che la speciale vi preceda. Il tutto a buona fede, e cosi segento in questa Citta d'Amsterdam, al cancello di me Notaro alla presenza de' M^{ei} Guglielmo Hasen e Christofforo Sonneman testinonij a cio' chiamati.

Bijlage XXV. Herkomst, vermogenspositie en
het gezin van Opperrabbijn Ha-
ham Ishac Uziel, d.d. 24 April 1619.

In nomine Domini, Amen.

Saibaó quantos este publico Instrumento de Retificação Dote confissaó de divida e obrigaçáo ou como melhor se possa chamar virem, como aos vinte quatro dias do mes de Abril, de mil e seiscentos e dezanove anos, Pexante, mi Pedro Ruttens Notario e Escrivaó publico, na cidade de Amsterdam, criado e admetido por authoridade Imperial e da Corte de Hollanda, e em presença das testemunhas aodiante nomeadas, paresoco pñte em sua propia pessoa o sñor Rabbi Isaac Oziel, homé Letrado e Sabio entre os de sua naçaó e Religiaó, pessoa por mim Notario reconhecida, e por elle foi dito, que elle he natural e nascido em a Cidade de Fez em Berberia, e ao pñte morador nesta Cidade de Amsterdam, e que he verdade que elle cazou em a Cidade de Constantinopla Corte del Imperador Turco com sua mulher Bulla Vida, com quem atualmente està cazado, vive e he morador nesta dita Cidade de Amsterdam, da qual naó tem filhos, e por que os tem de outra mulher com quem primeiro foi cazado e sabe que as Escrituras ou Cartas de Dotes feitas em Turquia entre os Hebreos naó tem força né vigor diante os magistrados destes Estados e Paizes nem em outros Reinos e Provinçao da Christiandade, e por tanto quarendo desencarregar sua consciencia de maneira que a dita Bula Vida sua mulher naó fique lesa nó defraudada da dote, com que entrou em seu poder. Alem da qual lhé tem e confessa muitas outras obrigações, he entre ellas o tirarse de sua natureza e parentes, é vir a seu roquo a esta Cidade Assim que pello dito Haham Rabbi Isaac Oziel foi dito perante mim e das testemunhas abaixo escritas que sendo cazo que Deos nosso Sñor faça ou disponha de sua vida alguma couza primeiro que ha da dita sua molher, tanto em esta Cidade como em qualq' outra parta du Christiandade, que elle quer e ha por bein desde agora p^a entaó e de entaó p^a agora, que a dita Bula Vida sua mulher tire e se pague en sua propia maó ou seja pagada por outra qualq' a quem tocar do melhor paradoe mais liguído de sua fazenda por onde quer que for avida e achada da contia de mil e quinhentos Ducados de ouro moeda e valor de Turquia, os quais elle confessa que recebes em contado, ouro e prata e roupas de Caza, que o bem Valiaó, com a dita sua mulher a qual contia reduzida em moeda destes Estados faz a soma de seis mil florines e delles se constituye novamente devedor a dita Bula Vida sua mulher, tanto por divida como por via de dote, com obrigaçáo irrevogavel p^a que, se nosso Sñor o levar da Vida presente, a dita sua mulher seja preferida nesta contia o todos seus erdeiros dividas e obrigaçoens, que por qualq' via qué seja lhe possaó sobrevir, e para a cobrança e pagamento delles lhe da poder em causa propia irrevogavel com todas as forçar poderes e privilegios que o direito concede sobre as dotes e preferencias, Por quanto da dita contia sempre ella foi, he e fica Acrredora em seus beins conforme seu contrato e Cazamento, o que todo elle Rabbi Isaac Oziel disse e affirmou que assi passava na verdade, e que disso hera contente e assi o queria, avia por bein e retificava de sua certa sciencia, livré vontade e propio motu sem persuadimento né constrangimento de pessoa alguma, antes somente p^a descarga e desobrigaçáo de sua consciencia, como atras fica declarado, e por passar assi na verdade disse elle Haham

Isaac Oziel q pede por merce aos Illustres Altos e Pordarosos Sñores estados geraes e a todos os Principes e Patentados... de esta escritura de retificaçáo de dote e obrigação for apresentada, e o comprimento della pedido, ^{the} mandem dar inteiro comprimento como nelle se contem, sem embargo de quaisq' Leys, estatutos, ordenações, placartes, pragmaticas, constituições e provisoes, feitas, emanadas e publicadas, ou por fazer emanar e publicar no por vir, que fallem em contrario, cuja forza e effeito disse que derogara e avia por derogado. Toda couza a boa fe e sem fraude né doto malo. Em testemunho de verdade assi o outorgou, quiz e retificou etc., o dito Rabi Isaac Oziel, e pedio a mfo dito Notario que o acceito em nome da dita Sñora Bula Vida e de qué mais tocar como pessoa publica e authentica estipulantes e acceitonte, que assi o assentasse em meu livro de notas, e de todo lhe fizesse e passasse instrumento publico hu vz mais en divida forma. Feito nesta dita Cidade de Amstredam, no officio do escritorio de mi notario, sendo presentes por testemunhas o Sñor Miguel de Crasto, mercador da dita nação e Guilherme Hasen escriptaó, ambos moradores nesta Cidade, testenumhas fidedignas p'isso hamadas erogadas as quais, juntamente, com o dito outorgante assinará de seus nomes em meu Registro ou Livro de notas etc.

(w.g.) Guillelmus Hasen Testis.

(w.g.) Isaque Vziel.

(w.g.) Michael de Crasto.